

Vilniaus universitetas
TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR POLITIKOS MOKSLŲ INSTITUTAS

LYGINAMOSIOS POLITIKOS MAGISTRO PROGRAMA

SIMONA MISEVIČIŪTĖ
II kurso studentė

**MOTERŲ ATSTOVAVIMĄ PARLAMENTE LEMIANTYS VEIKSNIAI:
POKOMUNISTINIŲ VALSTYBIŲ ANALIZĖ**

MAGISTRO DARBAS

Darbo vadovas: dr. A. Lukošaitis

Vilnius, 2008

Magistro darbo vadovo išvados dėl darbo gynimo:

.....
.....
.....

.....
(data)

.....
(v., pavardė)

.....
(parašas)

Magistro darbas įteiktas gynimo komisijai:

.....
(data)

.....
(Gynimo komisijos sekretorės parašas)

Magistro darbo recenzentas:

.....
(v., pavardė)

Magistro darbų gynimo komisijos įvertinimas:

.....

Komisijos pirmininkas:

Komisijos nariai:

PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ

Patvirtinu, kad įteikiamas darbas „*Moterų atstovavimą parlamente lemiantys veiksniai: pokomunistinių valstybių analizė*“ yra:

1. Atliktas mano pačios ir nėra pateiktas kitam kursui šiame ar ankstesniuose semestruose;
2. Nebuvo naudotas kitame Institute/Universitete Lietuvoje ir užsienyje;
3. Nenaudoja šaltinių, kurie nėra nurodyti darbe, ir pateikia visą panaudotos literatūros sąrašą.

Simona Misevičiūtė

BIBLIOGRAFINIO APRAŠO LAPAS

Misevičiūtė S. Moterų atstovavimą parlamente lemiantys veiksniai: pokomunistinių valstybių analizė: lyginamosios politikos specialybės magistro darbas/ VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas; darbo vadovas dr. A. Lukošaitis – Vilnius, 2008. – 77p.

Reikšminiai žodžiai: deskriptyvinis atstovavimas, moterys, parlamentas, legislatyvinis rekrutavimo procesas, rinkimų sistema, socioekonominiai veiksniai, kultūriniai veiksniai, pokomunistinės valstybės.

Šiame darbe nagrinėjamas deskriptyvinis moterų atstovavimas pokomunistinių šalių parlamentuose. Siekiama išskirti esminius veiksnius, lemiančius moterų skaičiaus pokomunistinių šalių parlamentuose variaciją. Taip pat siekiama atsakyti į klausimą, ar teorijos, sukurtos aiškinti moterų atstovavimą Vakarų demokratinių šalių parlamentuose, išlaiko aiškinamąją gebą ir pokomunistinių valstybių kontekste.

Remiantis legislatyvinio rekrutavimo proceso modeliu bei atlikus statistinę analizę tikrinamos išsikelto hipotezės ir atsakoma į pagrindinį klausimą. Pagrindiniai veiksniai, lemiantys moterų atstovavimą pokomunistinėse šalyse yra gimstamumas, rinkimų sistema, nedarbo lygis, moterų dalyvavimas darbo rinkoje bei visuomenės požiūris į moterų vaidmenį visuomenėje. Su tam tikromis išlygomis, teorijos, sukurtos Vakarų pasaulyje, tinka aiškinti moterų variaciją pokomunistinių šalių parlamentuose.

Turinys

Įvadas.....	6
Atstovavimo parlamente svarba moterims.....	10
1. Tyrimo teorinės ir metodologinės prielaidos.....	14
1.1. Politiniai/instituciniai veiksniai.....	18
1.2. Socioekonominiai veiksniai	27
1.3. Kultūriniai veiksniai.....	30
2. Moterų atstovavimo pokomunistinių valstybių parlamente tyrimas.....	33
Klaida! Žymelė neapibrėžta.	
2.1. Pokomunistinių valstybių apžvalga.....	34
2.2. Duomenys ir metodologija.....	42
2.3. Statistinės analizės rezultatai.....	51
3. Išskirtinių atvejų analizė.....	59
Išvados.....	64
1 Priedas.....	69
Literatūros sąrašas.....	70
Summary.....	75

ĮVADAS

Atstovaujamoji demokratija pagrįsta savo atstovus renkančių visuomenės narių interesų reprezentavimu įvairiose politikos srityse. Įstatymų leidžiamoji valdžia, kaip iš tiesiogiai renkamų atstovų sudaryta institucija, turėtų reflektuoti ją renkančios visuomenės charakteristikas, ir kuo šis atspindys panašesnis į pačios visuomenės, tuo labiau tikėtina, jog skirtingiems rinkėjų interesams bus atstovaujama. Žinoma, negalima užtikrintai teigti, jog jeigu parlamento sudėtis visiškai atspindi visuomenės sudėtį, jis efektyviau dirba ar priima teisingesnius sprendimus, bet tai yra svarbu siekiant didesnio parlamento legitimumo ir skatinant visuomenės pasitikėjimą šia institucija. Akivaizdūs demografiniai, socioekonominiai skirtumai tarp rinkėjų ir juos atstovaujančiųjų didina atotrūkį tarp valdžios ir visuomenės.

XXI amžiaus pradžioje demokratijai tampant pasaulyje siektinu idealu, atstovaujamosiose institucijose – parlamentuose – išlieka ryškūs demografiniai lyčių skirtumai. Moterys sudaro apie 50 procentų pasaulio gyventojų, tačiau jų skaičius įstatymų leidžiamosiose institucijose tėra 18 procentų¹. Autoriai, tyrinėjantys nelygus moterų atstovavimo problemą, teigia, jog jeigu vyrai monopolizuoja politinį procesą, leisdami įstatymus, veikiančius visus visuomenės sluoksnius, tuomet sprendimų priėmimo procesas nevisada balansuoja moterų ir vyrų interesus. Tai gali vesti link keleto nepageidaujamų pasekmių. Visų pirma, moterų stoka valdančiosiose institucijose gali reikšti, jog tam tikriems joms svarbiems klausimams neskiriama pakankamai dėmesio politinio proceso metu. Tai taip pat gali vesti prie susvetimėjimo, kai moterys ima matyti politinę sistemą kaip nutolusią nuo jų, ko pasekoje gali sumažėti pagarba ir pasitikėjimas įstatymais, priimtais be jų tiesioginio indėlio². Ir pagaliau toks moterų išstūmimas iš įtakingų pozicijų tik padeda išvirtinti lyčių stereotipams ir lėtina judėjimo link lyčių lygybės procesą³.

¹ Inter-Parliamentary Union, <http://www.ipu.org>

² Joseph F. Zimmerman, "Equity in Representation for Women and Minorities." Kn. Wilma Rule ir Joseph F. Zimmerman (sud.), *Electoral Systems in Comparative Perspective – Their Impact on Women and Minorities*. Greenwood Press, 1994, 3.

³ Andrew Reynolds, "Women in the Legislatures and Executives of the World: Knocking at the Highest Glass Ceiling." *World Politics*, 51(4), 1999, 549.

Moterų proporcija parlamentuose stipriai varijuoja įvairiose šalyse – nuo 48.8 procentų Ruandoje iki nulio tokiose šalyse kaip Kataras, Saudo Arabija, Omanas. Siekiant išsiaiškinti, kas lemia tokius skirtumus, yra atlikta nemažai tyrimų. Vis dėlto svarbu pažymėti tai, kad dauguma tyrimų buvo atlikti išsivysčiusiose Vakarų valstybėse. Analizės koncentravosi ties politiniais faktoriais, tokiais kaip rinkimų sistema ir parlamento partinė sudėtis, ties socioekonominiais faktoriais, tokiais kaip moterų išsilavinimo lygis ir dirbančių moterų skaičius, bei ties kultūriniais kintamaisiais. Nors tyrimų rezultatai kartais prieštaringi, vis dėlto dauguma autorių svarbiausiu veiksniu, lemiančiu moterų atstovavimą legislatyvinėse institucijose, laiko politinius faktorius, ypač rinkimų sistemos tipą. Ne taip seniai pradėti tyrimai siekiant išsiaiškinti, ar tie patys veiksniai yra lemiantys mažiau išsivysčiusiose šalyse. Rezultatai rodo, kad politiniai faktoriai naujame kontekste nebeišlaiko savo svarbos ir svarbesniu tampa šalies išsivystymo lygis, matuojamas tokiais rodikliais kaip BVP vienam gyventojui dydis, energijos sunaudojimas, urbanizacija bei raštingumas.

Po Sovietų Sąjungos žlugimo žemėlapyje atsirado naujų valstybių, ir kai kurios iš jų sėkmingai artėja link to, kad netrukus tvirtai bus vadinamos konsoliduotomis demokratijomis. Praėjus 18 metų nuo šio reikšmingo įvykio, demokratiškas valstybių skaičius išaugo, taigi taip pat ir terpė, kurioje galima atlikti naujus tyrimus bei testuoti esamas hipotezes. Pokomunistinėse valstybėse, kitaip nei Vakarų šalyse, moterų skaičius parlamente paskutiniame dvidešimtojo amžiaus dešimtmetyje smarkiai krito. Taip atsitiko dėl to, kad žlugus komunistiniam režimams, kartu su jais buvo panaikintos ir anksčiau taikytos kvotos. Šiuo metu daugiausia moterų parlamente turi Makedonija – tačiau ir šis skaičius (29 proc.) nesiekia vadinamosios „kritinės masės“. Vidurkis šiose šalyse yra 17 procentų, taigi netgi mažesnis už pasaulio vidurkį. Be to, keistas ir valstybių išsidėstymas pagal moterų skaičių parlamente. Pavyzdžiui, tokios valstybės kaip Makedonija, Kirgizija, Moldova yra šalys, kur moterų parlamente yra kur kas daugiau nei Čekijoje, Slovėnijoje bei Vengrijoje.

Egzistuojantys pokomunistinių valstybių tyrimai daugiausia yra atvejų studijos, arba keletas valstybių studijos, bet dauguma jų tiria tiesiog vieno kintamojo įtaką moterų atstovavimui. Todėl iki šiol taip ir lieka neaišku, ar veiksniai, sąlygojantys moterų skaičių parlamente Vakarų industrializuotose demokratijose, išlaiko svarbą ir pokomunistinėse valstybėse. Yra pagrindo teigti, jog pokomunistinėje situacijoje veikia visiškai kitokie mechanizmai nei išsivysčiusiose šalyse bei mažai išsivysčiusiose valstybėse dėl keletos

priežasčių. Visų pirma, nėra abejonės, jog socialistiniai režimai daugeliu aspektu skyrėsi tiek nuo Vakarų valstybių, kurios patyrė feminizmo bangas, tiek nuo mažiau išsivysčiusių šalių, kuriose trūko minimalaus išsivystymo lygio, kad moterys imtų galvoti apie karjerą politikoje. Komunistiniai lyderiai reikalavo moterų išsilavinimo bei dalyvavimo darbo rinkoje, ko pasekoje moterys yra išsilavinusios, turinčios finansinių išteklių bei patirties. Pavyzdžiui, 1983 metais apie 92 procentai darbingo amžiaus moterų Sovietų Sąjungoje arba dirbo, arba studijavo; Lenkija ir Vengrija turėjo panašius rodiklius, ir čia moterys netgi pralenkė vyrus vienu aspektu – moterų, įgijusių universitetinį išsilavinimą, buvo daugiau nei vyrų⁴. Antra, nei vienoje pokomunistinėje šalyje moterų skaičius parlamente nėra pasiekęs vadinamosios „kritinės masės“, t.y. 30 procentų. Anot autorių, šis skaičius svarbus todėl, kad, moterų skaičiui peržengus 30 procentų ribą, po to esančios moterys veikia kaip akseleratorius, dėl ko moterų skaičius parlamente gali labai smarkiai išaugti.

Todėl kyla *klausimas* – kokie veiksniai lemia moterų atstovavimą posovietinėje erdvėje?

Darbo tikslas - nustatyti, ar veiksniai, sąlygojantys moterų atstovavimą išsivysčiusiose Vakarų demokratinėse valstybėse išlaiko savo svarbą ir pokomunistinių valstybių kontekste. Taip pat siekiama paaiškinti atskirų nepriklausomų kintamųjų įtaką moterų išrinkimui į parlamentą šiose valstybėse.

1 Hipotezė. Svarbiausias veiksnys, lemiantis moterų atstovavimą pokomunistinėse valstybėse, yra rinkimų sistemos dizainas.

2 Hipotezė. Vyraujantis patriarchalinis visuomenės požiūris į moterų vaidmenį visuomenėje yra svarbus, tačiau ne esminis faktorius.

3 Hipotezė. Socioekonominiai veiksniai nepaaiškina moterų skaičiaus atskirų šalių parlamentuose variacijos.

Darbo objektas – deskriptyvinis moterų atstovavimas pokomunistinių šalių parlamentuose. Tyrimui atrinktos valstybės, kurios yra klasifikuojamos kaip rinkiminės demokratijos. Todėl į tyrimo imtį nepatenka tokios valstybės kaip Baltarusija, Tadžikija, Uzbekija, Kazachstanas, Rusija, Azerbaidžanas, Turkmėnija, Kirgizija, Bosnija ir

⁴ Richard E. Matland ir Kathleen A. Montgomery, “Recruiting Women to National Legislatures: A General Framework with Applications to Post-Communist Democracies.” Kn. Richard E. Matland ir Kathleen A. Montgomery (sud.), *Women’s Access to Political Power in Post-communist Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2003, 36.

Hercegovina, Armėnija. Taigi tyrimui atrinktos 17 valstybių ir jose analizuojami treji paskutiniai rinkimai. Pagrindinė analizė daroma visiems rinkimams kartu, todėl tyrimo imtis yra 51 atvejis.

Darbo uždaviniai:

1. Pristatyti teorinį darbo pagrindą, kurio esmė – moterų legislatyvinio rekrutavimo proceso modelis, aiškinantis, kaip vyksta moterų „atsisijimas“, kol iš didelės teisę kandidatuoti turinčių moterų dalies tik maža dalis pasiekia parlamentarių postus. Šis procesas veikia rekrutavimo aplinkoje, kurią charakterizuoja politiniai, socioekonominiai, bei kultūriniai veiksniai, o pagrindiniai procese dalyvaujantys veikėjai – moterys, partijų lyderiai bei rinkėjai – sprendimus priima racionalių svarstymų pagalba.
2. Išskirti nepriklausomus kintamuosius, kurių įtaka moterų atstovavimui pokomunistinių šalių parlamentuose bus tiriama; juos sugrupuoti.
3. Apžvelgti moterų atstovavimo pokomunistinių šalių parlamentuose tendencijas. Išryškinti problemas.
4. Surinkti reikalingus tyrimui duomenis bei juos apžvelgti.
5. *SPSS* programų paketo pagalba atlikti statistinę analizę.
6. Interpretuoti statistinės analizės būdu gautus rezultatus. Išskirti esminius faktorius, lemiančius moterų atstovavimą pokomunistinėje erdvėje; identifikuoti išskirtiniu nepriklausomų ir priklausomo kintamųjų santykiu pasižyminčias valstybes ir nusakyti išskirtinumą lemiančias priežastis.

ATSTOVAVIMO PARLAMENTE SVARBA MOTERIMS

Kalbant apie moterų atstovavimą įstatymų leidžiamosiose institucijose, visų pirma svarbu yra aptarti, kodėl moterys apskritai turi būti atstovaujamos ir ar jų interesai esmingai skiriasi nuo vyriškosios lyties atstovų interesų. Literatūroje įprasta pasitelkti „nepakankamo atstovavimo“ terminologiją. Terminas „nepakankamas atstovavimas“ pats savaime implikuoja, jog moterų buvimas parlamente tarnaus moterų kaip kolektyvo atstovavimui.

Visų pirma reikėtų patikslinti sąvoką atstovavimas. Pitkin atstovavimą skirsto į keletą rūšių: formalųjį, deskriptyvinį, substancyvinį ir simbolinį⁵. Formalusis atstovavimas – tai institucinės taisyklės ir procedūros, kuriomis vadovaujantis yra atrenkami atstovai; deskriptyvusis atstovavimas apima kompozicinį panašumą tarp atstovų ir atstovaujamųjų; substancyvinis remiasi atitikimu tarp atstovaujamųjų ir atstovų interesų bei veiksmų, o simbolinis reprezentavimas apeliuoja į tai, ar atstovaujantieji jaučiasi teisingai bei efektyviai atstovaujami⁶.

Dar John Stuart Mill prieš pusantram šimtmečio pažymėjo, kad talentinga ir efektyvi valdžia būtinai turi turėti tiek daugumos, tiek mažumos atstovų, ir pabrėžė, kad moterys kaip tik ir yra viena tokių mažumų. Anot šio filosofo, balsavimo teisės nesuteikimas pusei visuomenės narių reiškė ir jų talentų bei nuomonių praradimą⁷.

Neretai pasitelkiami teisingumo argumentai. Šie argumentai, reikalaujantys moterų lygios teisės dalyvauti viešajame sprendimų priėmimo procese, dažnai išvirsta į klausimus, kokiems interesams, vertybėms ir patirtims yra atstovaujama. Pavyzdžiui, Pekino veiksmų plane įrašytas teiginys, jog moterų lygaus atstovavimo sprendimų priėmimo procese reikalavimas nėra tiesiog paprasto teisingumo ar demokratijos rekvizitas, bet gali būti suvokiamas taip pat kaip būtina sąlyga tam, kad į moterų interesus būtų atsižvelgiama⁸. Moterų teisė dalyvauti viešajame gyvenime lygiomis galimybėmis su vyrais yra pabrėžiama

⁵ Hanna Pitkin, *The Concept of Representation*. Berkeley: University of California Press, 1967.

⁶ Leslie A. Schwindt-Bayer ir William Mishler, “An Integrated Model of Women’s Representation.” *The Journal of Politics*, 67(2), 2005, 407.

⁷ Andrew Reynolds, “Women in the Legislatures and Executives of the World: Knocking at the Highest Glass Ceiling.” *World Politics*, 51(4), 1999, 548.

⁸ Marian Sawer, “Parliamentary Representation of Women: From Discourses of Justice to Strategies of Accountability.” *International Political Science Review*, 21(4), 2000, 362.

daugybėje Jungtinių Tautų instrumentų. Argumentas, kad moterys turi turėti lygias galimybes su vyrais patekti į viešąją sferą neapeliuoja į tai, kad moterys turėtų priiminėti kitokius sprendimus nei vyrai, tai yra, neteigiama, kad moterų buvimas parlamente būtinai pakeis politikos kryptį ar spres kitokias problemas. Šiuo argumentu tiesiog preziumuojama, kad lygios galimybės pačios savaime yra vertybė, kad talentas nėra apribotas ir charakteringas tik vienai lyčiai, šiuo atveju vyrams. Demokratinės santvarkos pagrindas yra žmogaus teisių principas, apimantis ir politines teises tiek vyrams, tiek moterims⁹. Todėl mažas moterų parlamente skaičius yra arba tiesioginė, arba netiesioginė diskriminacijos padarinys. Anot Matonytės ir Crowther, demokratiškai išrinktas parlamentas gali ir privalo įtraukti kuo įmanoma platesnę populiacijos įvairovę tam, kad ne tik atspindėtų visuomenės kompoziciją, bet ir įgalintų bei simbolizuotų rekrutavimo sistemos atvirumą¹⁰. Politinės moterų teisės yra neatsiejamos nuo jų pilietinių teisių, o savo ruožtu pilietinės teisės yra kiekvieno demokratinio režimo ašis¹¹.

Kad būtų galima apskritai apeliuoti į teisingumą, visų pirma reikia pagrįsti, kodėl moterys turėtų būti suvokiama kaip grupė, skirtinga nuo vyrų, ir ar jos apskritai turi savitus interesus. Feministinis požiūris deklaruoja, kad socialiniame kontekste moterų situacija yra skirtinga nuo vyrų, ir šie skirtumai persikelia ir į politinę areną¹². Anot Sapiro, moterys yra didelė ir lengvai identifikuojama grupė, kuri yra suvokiama kaip turinti savitus “moterų interesus”¹³. Lovenduski ir Norris nustatė, kad moterys pasižymi labiau feministinėmis ir kairiosiomis pažiūromis nei vyrai¹⁴. Anot Montgomery, moterys tarpusavyje gali skirtis pagal tai, kokie politiniai klausimai joms yra aktualiausi, tačiau visoms būdingas domėjimasis su šeima ir vaikais susijusiomis problemomis, ir jos labiau linkusios pabrėžti lyčių lygybės

⁹ Julie Ballington, “Introduction.” Kn. Julie Ballington ir Azza Karam (sud.), *Women In Parliament: Beyond Numbers*. Stockholm: IDEA, 2005, 24.

¹⁰ Irmina Matonytė ir William E. Crowther, “Parliamentary Elites as a Democratic Thermometer: The Lithuanian and Moldovan Cases”. Kn. Algimantas Jankauskas (sud.), *Lithuanian Political Science Yearbook*. Vilnius: Institute of International Relations and Political and Political Science, 2006, 93.

¹¹ International Institute for Democracy and Electoral Assistance, <http://www.idea.int/women/parl/toc.htm>

¹² Irmina Matonytė ir Aurelija Novelskaitė, “Women and Men Parliamentarians: Positions and Dispositions”. Kn. Algimantas Jankauskas (sud.), *Lithuanian Political Science Yearbook*. Vilnius: Institute of International Relations and Political and Political Science, 2004, 114.

¹³ Sapiro, Virginia, “When Are Interests Interesting? The Problem of Political Representation of Women.” *American Political Science Review*, 75(3), 1981, 703.

¹⁴ Pippa Norris ir Joni Lovenduski, *Political Recruitment. Gender, Race and Class in the British Parliament*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995, 224.

klausimus nei vyrai¹⁵. Anot Matonytės, moterys yra palankesnės valstybės reguliavimui, jos mažiau pasitiki privačia nuosavybe kaip geriausiu ekonominiu visuomenės pagrindu, yra kiek jautresnės socialinėms problemoms bei labiau nerimauja dėl galimų krizių ir konfliktų. Jos dažniau nei vyrai remia centristines pozicijas, o vyrai linkę pasižymėti radikalesnėmis pažiūromis¹⁶. Raija Julkunen, Suomijos gerovės tyrinėtoja, taip rašo apie Šiaurės šalių socialinės gerovės priežastis: „Įprasti lyčių lygybės ir moterų dalyvavimo darbo rinkoje, švietime ir politikos institucijose rodikliai pastato jas [Šiaurės šalis] priešaky pirmaujančių išsivysčiusių valstybių”.¹⁷ Jos nuomone, realiai veikiantis lyčių lygiateisiškumo principas teigiamai veikia tiek valstybės ekonominę, tiek socialinę padėtį. Optimistiškai žiūrintys į moterų įsitraukimą į valstybės viešąjį gyvenimą teigia, kad moterys gali įnešti į politinį procesą gyvybingumo, reformuoti nusistovėjusią patriarchalinę parlamento struktūrą, inicijuoti taisyklių ir procedūrų pakeitimus.

Svarbu ir tai, kad Švedijoje atliktų apklausų duomenys rodo, jog pačios moterys pripažįsta savo interesų reprezentavimo svarbą. 1985 metais taip atsakė 55 procentai moterų¹⁸. Neabejotinai reikia atkreipti dėmesį į tai, kad apklausa atlikta Švedijoje, kur feministiniai judėjimai buvo labai įtakingi.

Kitas argumentas yra motyvacinis. Teigiama, jog moterų įtraukimas į įstatymų leidžiamąsias institucijas gali pakeisti sampratą, jog moters vieta yra namuose, o ne politikoje, bei paskatinti kitas moteris siekti karjeros politikoje. Taip pat neretai galima perskaityti, kad moterų trūkumas parlamentuose gali grėsti ne tik įstatymų leidžiamosios institucijos, bet ir pačios politinės sistemos, t.y. demokratijos legitimumui¹⁹. Anot Moser, vienas iš demokratijos legitimumo matų yra moterų bei mažumų atstovavimo lygis²⁰.

Kaip moterys parlamentarės gali siekti savo tikslų? Pirma, jos gali įtakoti parlamento politinę darbotvarkę ir įtraukti į ją klausimus, susijusius su sritimis, dažnai įvardijamomis kaip “moteriškos” (pvz., taikos palaikymas, konfliktų vengimas, socialinė rūpyba, moterų

¹⁵ Kathleen A. Montgomery, “Introduction.” Kn. Matland, Montgomery (sud.), *Women’s Access to Political Power in Post-Communist Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2003, 4.

¹⁶ Irmina Matonytė, *Posovietinio elito labirintai*. Vilnius : Knygiai, 2001, 248.

¹⁷ Birutė Purvaneckaitė (sud.), *Lygiateisiškumo keliu/Moterų informacijos centras*. Vilnius: Danielius 2000, 11.

¹⁸ Lena Wängnerud, “Testing the Politics of Presence: Women’s Representation in the Swedish Riksdag.” *Scandinavian Political Studies*, 23(1), 2000, 75.

¹⁹ Marian Sawyer, “Parliamentary Representation of Women: From Discourses of Justice to Strategies of Accountability.” *International Political Science Review*, 21(4), 2000, 362.

²⁰ Robert G. Moser, “The Effects of Electoral Systems on Women’s Representation in Post-Communist States.” *Electoral Studies*, 20, 2001, 354.

diskriminacija darbe, seksualinis priekabiavimas ir t.t.). Tuo labiau, reikia pabrėžti, kad dauguma šių klausimų nėra aktualūs tik moterims, jie liečia visus gyventojus.

Antra, jos gali skatinti finansinę paramą programoms/projektams, nukreiptiems į pastangas įtraukti moteris į sprendimų priėmimo procesą. Ulla Dahlerup savo studijose apie moteris Skandinavijos parlamentuose pastebėjo, kad nuo pat pradžių jos įtraukdavo į savo veiklą kitas moteris, kūrė naujus įstatymus ir institucijas, kurios pagerintų moterų situaciją. Kai moterų skaičius parlamente išaugo, tapo paprasčiau siekti savo tikslų, o visuomenės suvokimas apie moteris politikos pasikeitė. Toks poreikis santykinai veiksmingo moterų skaičiaus tam, kad būtų įmanoma daryti įtaką politiniams sprendimams, literatūroje įvardijamas „kritinės masės“ sąvoka²¹. Mokslininkų nustatyta, jog bet kuri mažuma gali įtakoti procesą, jei ji sudaro ne mažiau kaip 30 procentų. Tai vadinama „kritine mase“²². Šios svarbios moterys veikia kaip vaidmenų modeliai, skatinantys moterų aktyvumą ir konkurencinę dalyvavimo sprendžiant viešuosius reikalus sąmonę.

Trečia, bendradarbiaudamos su žiniasklaida, moterys turi galimybę pristatyti visuomenei veiklias ir efektyviai dirbančias moteris politikos ir tokiu būdu keisti visuomenėje vyraujančią požiūrį į moterį kaip į namų šeimininkę bei normalizuoti tokį reiškinį kaip moters tapimas ministre ar prezidente.

Tuo tarpu skeptikai, pereidami nuo formalaus konkrečios socialinės grupės atstovavimo prie realios įtakos politiniam procesui, klausia, ką tokio gali padaryti moterys, ko nepadarė vyrai. Jie mano, kad moterų dalyvavimas politikoje neatneš kokybinių pokyčių iškeliant socialinius klausimus į politinę darbotvarkę. Jie teigia, kad moterys tik dėl to, kad yra moterys, nekels klausimų, susijusių su lyčių problema, į pirmąją vietą. Pakistano mokslininkė Dr. Farzana Bahari teigimu, „moterys aukščiausiuose politikos ešalonuose yra linkusios tapti elitine moterų grupe ir ginti savo teisėtus interesus“²³, o ne atstovauti moterims plačiąja šio žodžio prasme. Atėjusios į valdžią, moterys įžengia į vyrų „valdas“, jos prisitaiko prie egzistuojančių taisyklių, perima vyrų patogumui sukurtas procedūras. Taigi skeptikų teigimu, moterys parlamente iš esmės neįneša jokių kokybinių pokyčių į sprendimų priėmimo procesą, todėl proporcingumas lyčių atžvilgiu nėra esminis klausimas.

²¹ International Institute for Democracy and Electoral Assistance, <http://www.idea.int/women/parl/toc.htm>

²² Giedrė Purvaneckienė, „Lietuvos ir kitų šalių moterų padėties palyginimas“. Lygios teisės ir galimybės: seminaro medžiaga. Vilnius: 1995, 14.

²³ International Institute for Democracy and Electoral Assistance, <http://www.idea.int/women/parl/ch1b.htm>

Tačiau, nors toks požiūris yra iš dalies teisingas, negalima painioti atstovavimo kaip tokio su atstovavimo kokybės klausimu. Birgitta Dahl, Švedijos Parlamento pirmininkė apie moterų įtaką parlamento darbui yra pasakiusi: “Esu tikra, kad, kada mes sukursime ir dirbsime sistemoje, besiremiančioje tikroju lygiateisiškumu, tada ir moterų dalyvavimo politikoje kokybė pagerės”²⁴. Kitaip tariant, pirmiausia turi būti užtikrintos lygios teisės abiejų lyčių atstovams patekti į parlamentą, o klausimas, ar moterys gali nuveikti ką nors gero valdžioje, XXI amžiuje skamba nekorektiškai.

Taigi pateikti argumentai rodo, kad moterų lygus atstovavimas su vyrais yra svarbi kiekvienos konsoliduotos demokratijos užduotis. Pirmasis apie moterų atstovavimą prakalbo Maurice Duverger 1955 metais. Būtent nuo tada apskritai imta svarstyti moterų atstovavimo renkamosiose institucijose problema. Iki jo knygos “The Political Role of Women” pasirodymo, moterų politinės teisės buvo nagrinėjamos tik kaip balsavimo teisės joms suteikimas. Vienintelis keliamas klausimas buvo, kaip moterys balsuoja. Taigi Duverger pakreipė tyrimų eigą link moterų nebuvimo valdančiose institucijose priešasčių analizės²⁵.

1. TYRIMO TEORINĖS IR METODOLOGINĖS PRIELAIDOS

Anot Duverger, moterims patekti į renkamasias institucijas paprastai trukdo trys barjerai: rinkėjų priešiškus, vyrų konspiracija bei rinkiminės taisyklės²⁶. Nuo tada buvo atlikta nemažai tyrimų, siekiančių išsiaiškinti, kokie veiksniai gali padėti padidinti moterų atstovavimą ir panaikinti šią egzistuojančią nelygybę tarp lyčių. Klausimu susidomėta ypatingai aštuntajame XX amžiaus dešimtmetyje. Daugiausia tyrimų yra padaryta šalyse su ilga demokratinio valdymo istorija bei pasižyminčiose moderniomis socialinėmis sąlygomis, kur lyčių skirtumai galios ir politikos formavimo realybėje yra mažiausiai išreikšti (JAV, Vakarų Europoje ir ypač Šiaurės šalyse)²⁷.

²⁴ International Institute for Democracy and Electoral Assistance, <http://www.idea.int/women/parl/toc.htm>

²⁵ Robert Darcy, Susan Welch ir Janet Clark, *Women, Elections & Representation*. Lincoln & London: University of Nebraska Press, 1994, 2 leid., 25.

²⁶ Ten pat, 25.

²⁷ Irmina Matonytė ir Aurelija Novelskaitė, “Women and Men Parliamentarians: Positions and Dispositions”. Kn. Algimantas Jankauskas (sud.), *Lithuanian Political Science Yearbook*. Vilnius: Institute of International Relations and Political and Political Science, 2004, 115.

Dauguma tyrimų koncentravosi ties 15 ar 25 turtingiausiomis industrializuotomis valstybėmis (Rule 1981, 1987, 1994; Norris 1985, 1987; Darcy, Welch, ir Clark 1994; Lovenduski ir Norris 1993). Šiose analizėse ryški tendencija pagrindinę aiškinamąją svarbą suteikti politiniams faktoriams, tokiems kaip rinkimų sistema, partinė parlamento sudėtis, nominacijos procedūros, ir panašiai. Tyrimai, atlikti Rule (1981, 1987, 1994), Norris (1985, 1987, 1997), Matland (1998), Darcy, Welch, and Clark (1994), bei Lovenduski ir Norris (1993) rodo, kad tai yra vienas iš svarbiausių veiksnių, jei ne pats svarbiausias, lemiantis moterų, išrinktų į parlamentus skirtingose šalyse, variaciją. Taip pat svarbiais pripažinti ir socioekonominiai bei kultūriniai veiksniai, tačiau vis dėlto jiems suteikiama mažesnė aiškinamoji galia. Devintojo dešimtmečio pabaigoje susidomėta ir šių veiksnių įtaka mažiau išsivysčiusiose valstybėse. Paxton daro išvadą, jog moterų atstovavimą parlamente lemia politiniai bei kultūriniai, bet ne socioekonominiai faktoriai. Kitos trys studijos nerado ryšio tarp politinių kintamųjų ir moteriškosios lyties atstovių įstatymų leidžiamosiose institucijose, ir pabrėžė socioekonominių ir/arba kultūrinių faktorių svarbą (Matland 1998; Moore ir Shackman 1996; Oakes ir Almquist 1993). Tačiau Kenworthy ir Malami, tyrę rinkimų sistemos poveikį mažiau išsivysčiusiose šalyse, teigia, jog rinkimų sistemos poveikis moterų atstovavimui šiose valstybėse yra stiprus ir statistiškai reikšmingas²⁸.

Šiame darbe yra remiamasi dvejomis pagrindinėmis prielaidomis. Pirma, moterų atstovavimas parlamente analizuojamas kaip moterų *pasiūlos* ir *paklausos* sąveika. Be to, pasitelkiama *racionalumo teorija* aiškinant moterų, rinkėjų, partijų elgesį teigiant, jog visos šios trys grupės visuomet sprendimus priima racionaliai, strategiškai, bei būtinai apgalvoja savo veiksmus. Pagrindinis racionalaus pasirinkimo teorijos, aiškinančios tai, kaip institucijos veikia elgesį, teiginys yra tas, kad formalios rinkimų taisyklės daro įtaką politinei elgsenai.

Moterų rekrutavimo į įstatymų leidžiamąsias institucijas procesą Loewenberg ir Patterson apibūdina pasitelkdami *piltuvėlio* metaforą²⁹, kai didelis skaičius turinčiųjų teisę tapti parlamento nariais yra „atsisojami“ į nedidelį skaičių parlamento narių proceso pabaigoje. Kiekvienoje valstybėje paprastai egzistuoja didelis skaičius turinčiųjų teisę būti išrinktais (piliečiai, kurie atitinka teisinius ir formalius reikalavimus tapti parlamento nariais),

²⁸ Lane Kenworthy ir Melissa Malami, "Gender Inequality in Political Representation: A Worldwide Comparative Analysis." *Social Forces*, 78(1), 1999, 253.

²⁹ Gerhard Loewenberg ir Samuel C. Patterson, *Comparing Legislatures*. Boston: Little Brown, 1979.

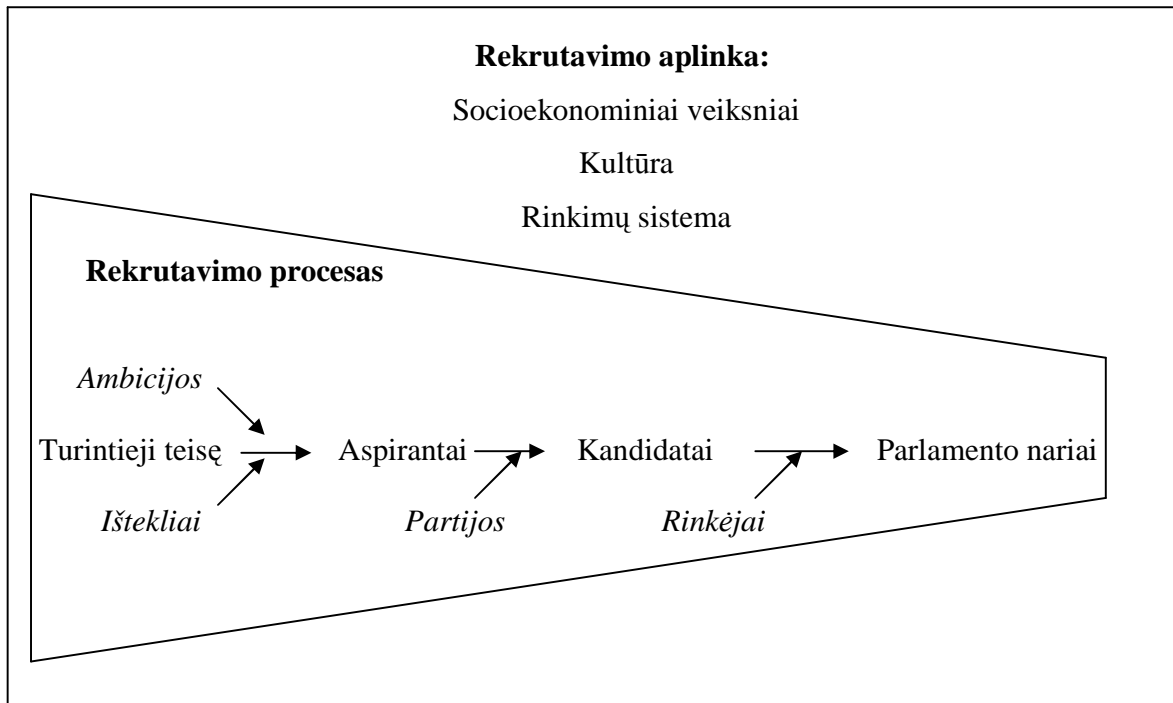
bet tik maža dalis jų apskritai svarsto galimybę kelti savo kandidatūrą, o dar mažesnė dalis yra nominuojami partijų kaip kandidatai, kurie vėliau turi gauti didelę rinkėjų paramą, jei nori tapti atstovais. Šis procesas, pavaizduotas Grafike 1. 1., yra labai veikiamas socioekonominio, kultūrinio, ir politinio jį supančio konteksto.

Kiekvienoje šio proceso stadijoje moterims gali iškilti įvairių su lytimi susijusių kliūčių. Paprastai moterys nėra diskriminuojamos pačioje proceso pradžioje. Tarp-parlamentinės sąjungos (Inter-Parliamentary Union) apklausos 188 valstybėse rodo, kad nėra formalių, teisinių barjerų moterų dalyvavimui nacionalinėse legislatūrose³⁰. Taigi formaliai moterų, turinčių teisę tapti parlamentų narėmis, yra tiek pat, kiek vyrų. Tai implikuoja išvadą, kad moterys yra „atsijojamos“ tolesnėse „atsijojimo“ proceso stadijose.

Sprendimas siekti tapti parlamento nariu yra racionalaus individo apskaičiavimų išraiška. Moters apsisprendimo metu įvairūs faktoriai gali pakreipti jos sprendimą į vieną ar į kitą pusę. Paprastai yra įvertinami tokie veiksniai kaip laiko, energijos ir finansinės sąnaudos bei nauda, kuri būtų gaunama užimant parlamento narės postą. Ambicija yra būtina sąlyga, reikalinga siekiant politinės karjeros. Tačiau ambicija yra pati nulemta daugybės faktorių. Visų pirma tai yra politinė sistema, t.y. ar asmuo gali tikėtis, jog jis bus nominuojamas ir po to renkamas esant tam tikrai politinei santvarkai bei rinkiminėms taisyklėms. Netgi asmuo, pasižymintis aukštu asmeniniu ambicingumu, nekels kandidatūros jei nemans, kad egzistuoja realūs šansai, kad jis bus išrinktas. Kultūrinis kontekstas taip pat apsprendžia asmens suvokimą apie tai, ar politinė aplinka jam yra palanki. Kalbant apie moteris, jeigu siekis gauti parlamentarės postą konkrečios jį supančios visuomenės narių yra suvokiamas kaip netinkamas moteriai siekis, kaip nukrypimas nuo normos, tuomet vargu ar ji ryšis kelti kandidatūrą. Kalkuliacijas lemia ir socioekonominiai faktoriai, visų pirma tai, ar moteris turi pakankamai finansinių lėšų vykdyti rinkiminę kampaniją. Jei moterys mažai uždirba, nedalyvauja darbo rinkoje ir yra neišsilavinusios, tikėtina, kad jos pačios susivoks, jog šių resursų trūkumas gali tapti svarbia kliūtimi konkuruojant su geriau minėtaisiais resursais apsirūpinusiais vyrais³¹.

³⁰ Richard E. Matland ir Kathleen A. Montgomery, "Recruiting Women to National Legislatures: A General Framework with Applications to Post-Communist Democracies." Kn. Richard E. Matland ir Kathleen A. Montgomery (sud.), *Women's Access to Political Power in Post-Communist Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2003, 20.

³¹ Richard E. Matland ir Kathleen A. Montgomery, "Recruiting Women to National Legislatures: A General Framework with Applications to Post-Communist Democracies." Kn. Richard E. Matland ir Kathleen A.

Grafikas 1. 1. Legislatyvinio rekrutavimo sistema

Šaltinis: Richard E. Matland ir Kathleen A. Montgomery, *Women's Access to Political Power in Post-Communist Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2003, 21.

Tie patys veiksniai veikia ir partijų sprendimus, ar įtraukti moteris į partijų sąrašus, ar ne. Be to, Ristova pažymi, kad yra keletas kriterijų, kuriuos visos pagrindinės politinės partijos naudoja „idealių kandidatų“ identifikavimui. Tie kriterijai, tai universitetinis išsilavinimas, sėkmingas verslas, finansinės kontribucijos prie partijos lėšų, turimi ryšiai bei viešas kandidato profilis³². Paskutinėje stadijoje, „atsisiojančioje“ kandidatės, svarbūs tampa rinkėjų svarstymai, jų nusistatymas lyčių atžvilgiu. Šioje stadijoje rinkimų sistema gali paveikti rinkėjų sprendimą tik tiek, kiek balsuotojas veikia strategiškai. Jei sistema yra mažoritarinė, galimas daiktas, jog rinkėjas nebalsuos už moterį kaip vienintelę kandidatę. Tačiau jeigu tikima, jog laimės daugiau kandidatų konkrečioje rinkiminėje apygardoje,

Montgomery (sud.), *Women's Access to Political Power in Post-Communist Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2003, 24.

³² Karolina Ristova, „Establishing a Machocracy: Women and Elections in Macedonia (1990-8).“ Kn. Richard E. Matland ir Kathleen A. Montgomery (sud.), *Women's Access to Political Power in Post-Communist Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2003, 207.

rinkėjas gali balsuoti už moterį kaip vieną iš savo pasirinkimų. Konkrečiai apie šių veiksmų įtaką įvairioms „atsisijimo“ proceso stadijoms kalbama tolesnėse pastraipose.

Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad aptartas modelis kartu atspindi ir pasiūlos-paklausos veikimą. Moterų atstovavimas parlamente yra kvalifikuotų moterų kandidačių pasiūlos ir tokių kandidačių paklausos funkcija. Institucijų, pasiūlos ir paklausos sąveika ir nulemia, kiek moterų bus išrinkta į įstatymų leidžiamąsias institucijas. Kaip jau minėta, moterų pasiūlą (t.y. kiek moterų norės kelti savo kandidatūras) bei jų paklausą (ar jas norės į savo sąrašus įtraukti partijos bei balsuoti rinkėjai) lemia įvairūs politiniai, socioekonominiai bei kultūriniai faktoriai.

1.1. Politiniai/instituciniai veiksniai

Kadangi, kaip jau minėta, politiniams veiksniams dažnai teikiama pirmenybė aiškinant moterų išrinkimą į parlamentą, juos verta panagrinėti pirmiausia. Bene svarbiausias veiksnys yra rinkimų sistema. Rinkimų sistemos įtaka moterų atstovavimui yra analizuojama keletu pjūvių. Visų pirma, rinkimų sistemos yra skirstomos į proporcinio atstovavimo bei mažoritarines. Taip pat rinkimų sistemos skiriasi rinkiminių apygardų dydžiu, rinkiminių slenksčių riba. Visi šie skirtumai yra esminiai ir juos verta detaliai paanalizuoti, visų pirma apibrėžiant sąvokas.

Svarbiausias rinkimų sistemų skirtumas yra tarp proporcinio ir mažoritarinio atstovavimo. *Mažoritarinėse* sistemose nugalėtojui atitenka viskas; *proporcinėse* sistemose laimikiu dalijamasi – reikia tik gauti pakankamą dalį (paprastai rinkiminę kvotą) balsų³³.

Rinkimų apygardos dydis (district magnitude) rodo kandidatų, kurie turi būti išrinkti toje rinkiminėje apygardoje, skaičių.³⁴

Rinkiminis slenkstis – minimalus procentas balsų, reikalingas patekti į parlamentą. Rinkiminiai slenksčiai sudaromi siekiant sumažinti partinę fragmentaciją³⁵.

³³ Giovanni Sartori, *Lyginamoji konstitucinė inžinerija: Struktūrų, paskatų ir rezultatų tyrimas*. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2001, 25.

³⁴ Arend Lijphart, *Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. New Haven and London: Yale University Press, 1999, 150.

³⁵ Ten pat, 153.

Autoriai, analizuojantys rinkimų sistemos poveikį moterų atstovavimui parlamentuose sutaria, kad proporcinės rinkimų sistemos, didesnės rinkiminės apygardos yra palankios moterų atstovavimui. Dėl to, ar palankesnis aukštas ar žemas rinkiminis slenkstis, nėra tokio plataus sutarimo ir tyrimai pateikia prieštarigus rezultatus. Kiti politiniai veiksniai, galintys daryti įtaką moterų atstovavimui, yra demokratijos lygis šalyje, įstatymų leidžiamosios institucijos dydis bei rinkiminių apygardų skaičius. Pastarieji veiksniai darbe nebus analizuojami. Kodėl, atsakymas pateikiamas skyriaus pabaigoje.

Proporcinė rinkimų sistema yra palanki moterims tuo, kad tokioje sistemoje „infekcijos“ tikimybė yra didesnė nei mažoritarinėse sistemose. „Infekcija“ - tai procesas, kai partijos perima kitų partijų inicijuojamą politiką³⁶. Anot Matland, visų pirma mažos partijos, siekiančios, kad parlamente būtų daugiau moterų, iškelia moteris kandidates. Tuomet toks pasišventimas kelti moteris kandidates yra nukopijuojamas didesnių partijų, kol ši tendencija išplinta per visą ideologinį spektrą. Tokia „infekcija“ nėra išimtinai būdinga proporcinėms rinkimų sistemoms, tačiau ji greitesnė ir labiau išplitusi proporcinio atstovavimo rinkimų sistemose. Taip yra dėl keletos priežasčių. Kadangi tokia rinkimų sistema sukuria ir daugiapartinę sistemą, todėl labiau tikėtina, kad tarp didelio skaičiaus partijų atsiras ir tokių, kurios bus suinteresuotos į savo sąrašus įtraukti kuo daugiau moterų³⁷. Tuo tarpu mažoritarinių sistemų vienmandatės apygardos sistemos paprastai yra dvipartinės sistemos ir todėl nėra net ir teorinės galimybės, kad atsiras maža partija, suinteresuota moterų atstovavimu. Dominuojanti koalicija gali tiesiog nenorėti ardyti nusistovėjusios rutinos ir nematyti reikalo kelti tokį tikslą kaip moterų atstovavimas. Kai neegzistuoja jokia gyvybinga trečia partija, moterų aktyvistės ir jų rėmėjai turi pateikti argumentus už geresnę atstovavimą grįstus pagrinde lygybės pagrindais. Didesnis partijų skaičius, kurį sąlygoja proporcinė rinkimų sistema, padidina tikimybę, kad bent viena partija nuspręs aktyviai įtraukinėti į sąrašus kandidates moteris ir taip pradėti visą „infekcijos“ procesą. Antroji priežastis, kodėl „infekcijos“ tikimybė didesnė proporcinio atstovavimo rinkimų sistemose yra ta, kad

³⁶ Richard E. Matland, „Enhancing Women’s Political Participation: Legislative Recruitment and Electoral Systems.“ Kn. Julie Ballington ir Azza Karam (sud.), *Women In Parliament: Beyond Numbers*. Stockholm: International IDEA, 1998.

³⁷ Richard E. Matland, „Institutional Variables Affecting Female Representation in National Legislatures: The Case of Norway.“ *The Journal of Politics*, 55(3), 1993, 739.

atsakymo į šį iššūkį kaštai tokiose sistemose mažesni³⁸. Tai ypač pasakytina apie šalis, kuriose rinkimų apygardos yra didelės. Tokiomis sąlygomis rinkiminio sąrašo subalansavimas yra lengvesnis, nes partijos tikisi laimėti keletą vietų kiekvienoje apygardoje. Todėl partija, nominuodama moterį, neturi dėl to atsisakyti svarbesnių interesų. Rinkiminio sąrašo balansavimas yra neįmanomas vienmandatėse apygardose, kadangi čia laimi tik vienas kandidatas, todėl partijos neabejotinai siekia iškelti įtakingiausią partijos narį kaip kandidatą tam tikroje apygardoje. Ir labai retai toks kandidatas yra moteriškosios lyties.

Mažoritarinėse rinkimų sistemose partijoms reikia gauti balsų daugumą, norint laimėti konkrečioje rinkimų apygardoje. Anot Rule, esant tokioms taisyklėms, partijos taikys apimančias (bridging) strategijas, t.y. sieks pritraukti rinkėjus iš įvairių visuomenės sluoksnių. Tokią strategiją taikančios partijos siekia sukurti plačias koalicijas, apimančias įvairias ideologines ir socialines grupes, ir paprastai koncentruojasi ties nekontraversiškais „vidurio kelio“ klausimais, kurie rūpi didžiajai daliai visuomenės, tokiais kaip ekonominio augimo nauda, efektyviai administruojamų viešųjų paslaugų svarba, efektyvios gynybos poreikis. Tokios strategijos sujungia heterogeniškas grupes į laisvas, kintančias koalicijas, kurios apima skirtingas kartas, tikėjimus, tautybes. Tuo tarpu proporcinio atstovavimo sistemose, kur apygardoje paprastai gali laimėti keletas kandidatų, partijos paprastai taiko susiejančias (bonding) strategijas. Tokios strategijos reiškia tai, kad siekiama gauti balsų iš tam tikros siauresnės grupės rinkėjų, iš tam tikro socialinio sluoksnio, pavyzdžiui, darbininkų klasės, ūkininkų, gamtos apsaugos šalininkų, etninių mažumų, vyresnių moterų, katalikų. Partijos, taikančios tokią strategiją, susieja piliečius, kurie yra homogeniški tam tikru svarbiu aspektu. Proporcinio atstovavimo sistemose partijos neretai yra išcentrinės, o ne išsidėsčiusios apie centrą kairės-dešinės skalėje. Partijos neretai išlaiko svarbias sąsajas su socialinėmis skirtimis ir siekia stiprinti nusistovėjusį partinį lojalumą³⁹.

Kadangi mažoritarinėse rinkimų sistemose paprastai yra sudaromos vienmandatės apygardos, rinkimai tokiose sistemose yra fokusuoti ties atskirais kandidatais. Dėl to lytis

³⁸ Richard E. Matland ir Donley T. Studlar, “The Contagion of Women Candidates in Single-Member District and Proportional Electoral Systems: Canada and Norway.” *The Journal of Politics*, 58(3), 1996, 713.

³⁹ Pippa Norris, *Electoral Engineering – Voting Rules and Political Behavior*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, 9-12.

tampa daug svarbesniu veiksmu, lemiančiu rinkėjo apsisprendimą, kuriam kandidatui atiduoti savo vienintelį balsą. Anot Norris, dažnai tai nebūna moterims palankus sprendimas⁴⁰.

Aptarus priežastis, kodėl proporcinės rinkimų sistemos turėtų skirtis nuo mažoritarinių pagal jų daromą poveikį moterų atstovavimui, svarbu pažymėti, jog proporcinės rinkimų sistemos skiriasi tarpusavyje ir tam tikri jų tipai yra palankesni moterims nei kiti. Visų pirma, rinkimų sistemos skiriasi pagal tai, didelės ar mažos rinkiminės apygardos yra sudaromos. Apygardos dydis mažoritarinėse sistemose paprastai (nors yra išimčių) yra 1, t.y. vienoje rinkiminėje apygardoje laimi vienas kandidatas. Neveltui mažoritarinis rinkimų dizainas dažnai sinonimiškai vadinamas vienmandate rinkimų sistema. Proporcinio atstovavimo sistemų rinkiminių apygardų dydis gali būti labai įvairus – nuo 2 iki daugiau negu šimto, kai visa valstybė yra viena rinkiminė apygarda. Nors bendro sutarimo nėra, vis dėlto beveik visi autoriai, analizavę rinkiminių apygardų dydžio įtaką moterų atstovavimui teigia, jog kuo didesnės apygardos, tuo didesnė tikimybė, jog kandidatė moteris bus išrinkta.

Tokių studijų pavyzdžių galima pateikti ne vieną. Darcy, Welch ir Clark (1985) analizavo 14 JAV valstijų, kuriose rinkimų sistema buvo maišyta – tai yra, valstijose veikė tiek vienmandatės, tiek daugiamandatės apygardos. Visose 14 valstijų daugiau moterų buvo išrinkta daugiamandatėse apygardose. Šie autoriai taip pat tyrė 7 valstijas, kur buvo padarytas pakeitimas – daugiamandatės apygardos pakeistos vienmandatėmis. Visais šiais atvejais moterų atstovavimas arba sumažėjo, arba didėjo lėčiau nei moterų skaičiaus padidėjimo nacionaliniame lygmenyje vidurkis. Rule taip pat nustatė teigiamą ryšį tarp daugiamandačių apygardų ir moterų skaičiaus parlamente⁴¹.

Tokio ryšio galimybė visų pirma kildinama iš prielaidų, jog rinkėjai balsuoja ne bet kaip, o strategiškai, o ir partijos, sudarydamos rinkiminiuos sąrašus, taip pat veikia strategiškai⁴². Rinkėjai, kurie galbūt nebalsuos už moterį, jei laimėtojas yra tik vienas vienmandatėje apygardoje, tikėtina, jog pasirinks moterį kaip vieną iš galimų kandidatų, už

⁴⁰Pippa Norris, *Politics and Sexual Equality: The Comparative Position of Women in Western Democracies*. Boulder, CO: Lynne Rienner, 1987, 130.

⁴¹Gregory D. Schmidt ir Kyle L. Saunders, "Effective Quotas, Relative Party Magnitude, and the Success of Female Candidates Peruvian Municipal Elections in Comparative Perspective." *Comparative Political Studies*, 37(6), 2004, 704.

⁴²Gary W. Cox, *Making Votes Count. Strategic Coordination in the World's Electoral Systems*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997, 30.

kuriuos verta atiduoti savo balsą⁴³. Partijos taip pat yra labiau linkusios iškelti moteris kandidatės daugiamandatėse nei vienmandatėse apygardose. Kai vietų skaičius apygardoje auga, partijos taip pat gali tikėtis daugiau vietų, todėl tikėtina, kad bent viena kandidatė sąrašo viršuje bus moteris⁴⁴. Be to, esant didesnei rinkiminei apygardai, laimi daugiau partijos kandidatų, taigi ir tie, kurie nėra pačiame sąrašo viršuje⁴⁵.

Kalbantieji žaidimų teorijos terminologija teigia, jog kovą vienmandatėse apygardose galima tapatinti su nulinės sumos žaidimu, o kovą daugiamandatėse apygardose - pozityvios sumos lošimu. Tokia rinkiminės kovos savybė daugiamandatėse apygardose gali paveikti kandidato motyvaciją kelti savo kandidatūrą, t.y., padidinti pasiūlą. Daugiamandatės apygardos suteikia galimybę atskiriems kandidatams sutelkti dėmesį į tai, kaip laimėti balsus patiems sau, o ne į tai, kaip susilpninti, diskredituoti oponentą. Teigiama, kad moterys yra labiau linkusios pabrėžti savo pačių stipriąsias puses, o ne žeminti oponentą, tuomet natūralu, jog moterys noriau kandidatuos esant daugiamandatėms apygardoms. Taip pat galima pažymėti tai, jog lytis „moteris“ gali tapti privalumu daugiamandatėse apygardose siekiant gauti rinkėjų balsų. Kadangi moterys politikės vis dar yra ganėtinai retas reiškinys, moters lytis taps dalyku, išskiriančiu ją iš kitų kandidatų, darančiu ją labiau pastebima rinkėjams.

Taigi esant didesnėms rinkiminėms apygardoms, partijos turi daugiau paskatų siekti rinkiminių biuletenių subalansavimo lyčių atžvilgiu. Kokios priežastys apskritai gali lemti partijų lyderių norą subalansuoti sąrašus? Visų pirma, balansas gali būti viena iš priemonių, padedančių maksimizuoti balsų skaičių. Daugiamandatės apygardos suteikia galimybę pateikti labai skirtingus kandidatus rinkiminiuose biuleteniuose ir taip pritraukti kuo daugiau rinkėjų. Partijoms nereikia ieškoti vieno kandidato, gebančio apeliuoti į skirtingų piliečių interesus. Moterys kandidatės taip pat gali patraukti tam tikrus rinkėjus balsuoti už partiją. Kita priežastis, skatinanti partijų lyderių norą subalansuoti biuletenius yra ta, kad toks balansas gali užtikrinti vidinį partijos stabilumą ir taiką tarp narių bei užtikrinti įvairių narių nuolatinę paramą partijai⁴⁶.

⁴³ Richard E. Matland ir Deborah Dwight Brown, "District Magnitude's Effect On Female Representation In U.S. State Legislatures.", *Legislative Studies Quarterly*, 17(4), 1992, 471.

⁴⁴ Susan Welch ir Donley T. Studlar, "Multi-Member Districts and the Representation of Women: Evidence from Britain and the United States." *Journal of Politics*, 52(2), 1990, 396.

⁴⁵ Julie Ballington ir Azza Karam (sud.), *Women In Parliament: Beyond Numbers*. Stockholm: IDEA, 2005, 118.

⁴⁶ Richard E. Matland ir Kathleen A. Montgomery, „Recruiting Women to National Legislatures: A General Framework with Applications to Post-Communist Democracies.“ Kn. Richard E. Matland ir Kathleen A.

Rinkiminės sistemos taip pat gali skirtis pagal tai, ar partijoms bei jų koaliciniams blokams yra taikomas rinkiminis slenkstis, ar ne. Dėl to, ar moterų atstovavimui yra palankus aukštas rinkiminis slenkstis, ar žemas, nėra visiškai sutariama. Kaip nėra pilno sutarimo taip pat dėl to, ar partinė fragmentacija (neretai sąlygota rinkiminio slenksčio nebuvimo arba jo žemumo) palanki moterų atstovavimui, ar kaip tik veikia kaip barjeras, užkertantis kelią moterims patekti į parlamentą. Anot Inglehart in Norris, svarbus faktorius, galintis apsunkinti ar palengvinti moterų kelią į parlamentą, yra partijų konkurencingumas, apibrėžiamas poliarizacija. Šis veiksnys susijęs su partijų skaičiumi šalyje: ar valstybėje dominuoja viena partija, ar dvi partijos, ar šalis turi nuosaikią daugiapartinę sistemą, ar poliarizuotą daugiapartinę sistemą. Didesnis partijų konkurencingumas gali padidinti moterų kandidačių šansus patekti į parlamentą⁴⁷.

Vis dėlto daugiau argumentų yra pateikiama už rinkiminio slenksčio naudą. Šio argumento šalininkų teigimu, žemas slenkstis skatina kurti mini partijas, iš kurių gretų yra išrenkamas tik vienas ar du atstovai. Partijos dažniausiai kaip lyderius į sąrašų pirmąsias vietas iškelia vyrus⁴⁸. Moteris partijos linkusios išdėstyti žemiau sąrašuose. Jeigu partija iškelia tik vieną ar du atstovus, moteris nebus atstovaujamos, netgi jeigu jų yra daug sąrašo viduryje ar apačioje. Šis argumentas susijęs ir su jau minėtuoju “infekcijos” procesu. Nors moterų atstovavimo problemos iškėlimo neretai imasi mažosios partijos (pavyzdžiui, susiformuoja Moterų partija), tačiau jos paprastai laimi tiek mažai vietų, kad tas žingsnis tik labai nežymiai prisideda prie moterų skaičiaus parlamente padidėjimo. Tuo tarpu kai didžiosios partijos sureagoja į tokį mažųjų partijų žingsnį, moterų atstovavimo rodikliai smarkiai kyla į viršų⁴⁹. Tuo tarpu Lovenduski ir Norris pateikia kontrargumentų. Anot šių autorių, didžiausios partijos yra pagrindinis barjeras moterų atstovavimui parlamente⁵⁰. Anot Rule, jei nėra nustatyto balsų minimumo, kurį turi gauti partija, siekianti laimėti vietų

Montgomery (sud.), *Women's Access to Political Power in Post-Communist Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2003, 27.

⁴⁷ Ronald Inglehart, Pippa Norris, *Rising Tide. Gender Equality and Cultural Change Around the World*. Cambridge University Press, 2003, 132-133.

⁴⁸ Richard E. Matland, „Enhancing Women's Political Participation: Legislative Recruitment and Electoral Systems.“ Kn. Julie Ballington ir Azza Karam (sud.), *Women In Parliament: Beyond Numbers*. Stockholm: IDEA, 1998.

⁴⁹ Richard E. Matland, “Women's Representation in National Legislatures: Developed and Developing Countries.” *Legislative Studies Quarterly*, 23(1), 1998, 109.

⁵⁰ Marian Sawyer, “Parliamentary Representation of Women: From Discourses of Justice to Strategies of Accountability.” *International Political Science Review*, 21(4), 2000, 371.

parlamente, moterys gali suburti naujas partijas tuo atveju, kai manoma, jog egzistuojančios partijos nesprendžia joms aktualių problemų⁵¹.

Kitas atributas, kuriuo skiriasi rinkimų sistemos, yra partinių sąrašų tipas ir jo sąlygota rinkėjo pasirinkimo laisvė ir partijų lyderių galimybė daryti įtaką kandidatų išsidėstymui. Proporcinio atstovavimo sistemose neretai pasirenkami palankesni moterims rinkiminių biuletenių tipai.

Pagal tai, kokia pasirinkimo galimybė yra suteikiama rinkėjams, galima skirti keletą rinkiminių biuletenių tipų⁵²: 1. Kandidatų biuleteniai. Kitaip tokių rinkimų tvarką galima vadinti balsavimu už asmenis. Tokie biuleteniai taikomi vienmandatėse apygardose, kur piliečiai kiekvienoje apygardoje balsuoja už vieną kandidatą. Kandidatas, gavęs daugumą balsų (paprastą arba absoliučią), yra išrenkamas toje apygardoje. 2. Preferenciniai biuleteniai. Dar kitaip tokie biuleteniai vadinami atvirais sąrašais. Jie naudojami daugiamandatėse apygardose. Šiuo atveju rinkėjai balsuoja už partiją, tačiau gali išreikšti preferenciją tam tikram kandidatui ar kandidatams tame sąrašė. 3. Dvigubi rinkiminiai biuleteniai. Maišytose rinkimų sistemose rinkėjai balsuoja atskirai vienmandatėse bei daugiamandatėse apygardose. 4. Partiniai biuleteniai. Dar kitaip tokie biuleteniai vadinami uždariais partijų sąrašais. Šiuo atveju partijos pačios išdėsto kandidatus savo sąrašė pagal tam tikrą tvarką ir piliečiai balsuodami negali tos tvarkos pakeisti. Balsuojama tik už partiją, ir negalima pareikšti jokios preferencijos atskiriems kandidatams.

Racionalaus pasirinkimo teorija daro prielaidą, kad priklausomai nuo rinkiminio biuletenio tipo, partijos veiks kolektyviai tam tikru būdu, siekdamos maksimizuoti gaunamų balsų skaičių⁵³. Dėl to, ar moterų atstovavimui palankesni uždari, ar atviri partijų sąrašai, vėlgi nėra mokslinės bendruomenės sutarimo. Shugart, Rule, Rule ir Zimmerman, analizavę Vakarų demokratines valstybes ir moterų atstovavimą lemiančius veiksnius jose, randa, kad atviri partijų sąrašai yra palankesni moterų išrinkimui į įstatymų leidžiamosios valdžios institucijas, nes palankiai moterų kandidačių atžvilgiu nusiteikę rinkėjai gali daryti įtaką mažiau palankiai nusiteikusiems partijų lyderiams, kurie paprastai moteris išdėsto apatinėse

⁵¹ Joseph F. Zimmerman, "Equity in Representation for Women and Minorities." Kn. Wilma Rule ir Joseph F. Zimmerman (sud.), *Electoral Systems in Comparative Perspective – Their Impact on Women and Minorities*. Greenwood Press, 1994, 15-20.

⁵² Pippa Norris, *Electoral Engineering – Voting Rules and Political Behavior*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, 12.

⁵³ Ten pat, 13.

sąrašų pozicijose. Tačiau tokius minėtųjų autorių argumentus kritikuoja Reynolds, teigdamas, jog tokie argumentai greičiausiai pasiteisina tik tokiose egalitarinėse lyčių požiūriu visuomenėse kaip Skandinavijos valstybės. Tuo tarpu didelėje dalyje likusių valstybių, kur vis dar vyrauja įvairūs kultūriniai stereotipai apie „atitinkamus“ vyrų ir moterų vaidmenis, atviri partijų sąrašai greičiau yra kliūtis moterų išrinkimui į parlamentą⁵⁴. Daugiau argumentų galima rasti už tai, kad moterims palankiausi yra uždari partijų sąrašai. Nors atviruose sąrašuose tam tikri rinkėjai gali iškelti moteris, kiti rinkėjai jas gali nustumdyti. Sudarant uždarus sąrašus, partijos yra atsakingos už vyrų ir moterų balanso užtikrinimą. Tokia centralizuota nominavimo kontrolė reiškia, kad partijų lyderiai turi savo rankose svertą, kuriuo gali padidinti moterų kandidačių skaičių kaip atsaką į lygesnio atstovavimo reikalavimus⁵⁵.

Kitas rinkimų sistemos atributas, kurio įtaką moterų atstovavimui galima būtų nagrinėti, yra įstatymų leidžiamosios institucijos dydis, tai yra, kiek narių tam tikroje valstybėje sudaro įstatymų leidžiamąją instituciją. Anot Lijphart, šio kintamojo įtaka proporcingam vietų pasiskirstymui yra logiškai suvokiama. Autorius aiškumo dėlei tai iliustruoja pavyzdžiu: įsivaizduokime, kad trys partijos laimi 43, 31 ir 26 procentus balsų. Jeigu visos šios partijos turi pasidalinti 5 vietas (pateiktame pavyzdyje būtent toks yra parlamento dydis), tuomet akivaizdu, kad visiškai proporcingo vietų pasiskirstymo nėra ko tikėtis. Situacija pagerėja vietų skaičiui padidėjus iki 10⁵⁶. Anot autoriaus, kai legislatyvinės valdžios institucijos dydis pasiekia 100 narių ir daugiau, tuomet dydis tampa santykinai nesvarbiu faktoriumi. Kadangi iš darbe analizuojamų valstybių tik Slovėnijos parlamento dydis nesiekia 100 (Slovėnijos parlamente dirba 90 narių), o visų kitų valstybių įstatymų leidžiamųjų institucijų dydis yra aukščiau nurodytos ribos, šio faktoriaus įtaka moterų atstovavimui darbe nebus analizuojama.

Ir pagaliau paskutinis rinkiminės sistemos atributas, kuris, teigiama, turi įtakos moterų atstovavimui, bet šiame darbe nebus tiriamas, yra rinkiminių apygardų šalyje skaičius. Įvairūs autoriai teigia, jog kuo mažiau rinkiminių apygardų šalyje, tuo labiau

⁵⁴ Andrew Reynolds, „Women in the Legislatures and Executives of the World: Knocking at the Highest Glass Ceiling.”, *World Politics*, 51(4), 1999, 555.

⁵⁵ Ten pat, 555.

⁵⁶ Arend Lijphart, *Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. New Haven and London: Yale University Press, 1999, 154.

pagerėja moterų išrinkimo į parlamentą tikimybė⁵⁷. Šis veiksnys darbe nebus tiriamas, kadangi akivaizdu, kad rinkiminių apygardų skaičius yra tiesiogiai susijęs su rinkiminių apygardų dydžiu. Natūralu, jog kuo daugiau rinkiminių apygardų šalyje, tuo mažesnis bus kiekvienos tokios apygardos dydis. Taigi jeigu teiginys, kad didesnės rinkimų apygardos yra palanki sąlyga moterų išrinkimui į parlamentą, pasitvirtins, tuomet akivaizdu, kad būtų patvirtintas ir kitas teiginys – kuo daugiau rinkiminių apygardų šalyje, tuo mažiau moterų išrenkama į parlamentą. Dėl tokios šių dviejų rinkimų sistemos atributų tarpusavio sąveikos, nėra reikalo tirti kiekvieno jų įtakos atskirai.

Rinkimų sistema tėra vienas iš politinių faktorių. Autoriai kalba ir apie labai svarbų kitų politinių faktorių, tokių, kaip pavyzdžiui, demokratizacijos lygis, vaidmenį. Tačiau dėl demokratizacijos lygio įtakos moterų atstovavimui taip pat nėra sutarimo. Andrew Reynolds neranda statistiškai reikšmingo ryšio tarp demokratizacijos lygio ir moterų atstovavimo parlamente. To ryšio silpnumas vis dėlto gali būti sąlygotas pozityvios diskriminacijos veiksnių tokiose komunistinėse valstybėse kaip Kinija ir Kuba, taip pat ir dėl to, kad pokomunistinėse Rytų ir Vidurio Europos valstybėse moterų skaičius valstybėms demokratizuojantis parlamentuose sumažėjo, ką sąlygojo kvotų, naudojamų ankstesniojo režimo metu, panaikinimas⁵⁸. Siekiant atsiriboti nuo šio faktoriaus galimos įtakos, darbe analizuojamos panašios savo demokratijos lygiu valstybės – iš pokomunistinių valstybių tarpo tyrimui atrinktos tiki rinkiminės demokratijos.

Taigi iš to, kas pasakyta apie galimą rinkimų sistemos poveikį, galima išsikelti tokią hipotezę: svarbiausias veiksnys, lemiantis moterų atstovavimą pokomunistinėse valstybėse, yra rinkimų sistemos dizainas.

Rinkimų sistema nėra vienintelis kintamasis, kurį autoriai, tyrinėjantys moterų atstovavimo įstatymų leidžiamosiose institucijose problemą, laiko svarbiu. Taip yra todėl, kad akivaizdu, jog vien tik rinkimų sistema nepaaiškina visų atvejų. Pavyzdžiui, Izraelyje ir Nyderlanduose yra naudojama proporcinio atstovavimo sistema, kur sudaroma viena nacionalinė rinkimų apygarda (tai savaime reiškia, kad rinkiminė apygarda yra didelė), tačiau moterų proporcijos šių šalių parlamentuose labai skiriasi. Olandijoje moterys šiuo metu

⁵⁷ Richard E. Matland, „Enhancing Women’s Political Participation: Legislative Recruitment and Electoral Systems.“ Kn. Julie Ballington ir Azza Karam (sud.), *Women In Parliament: Beyond Numbers*. Stockholm: International IDEA, 1998, 105.

⁵⁸ Pippa Norris ir Ronald Inglehart, “Women and Democracy. Cultural Obstacles to Equal Representation.” *Journal of Democracy*, 12(3), 2001, 130.

sudaro 39.3 procentus visų parlamento narių, tuo tarpu Izraelyje vos 14.2⁵⁹. Anot Norris ir Inglehart, mažiau išsivysčiusiose Afrikos valstybėse rinkimų sistema neturi tokios įtakos, kokią ji turi industrializuotose Vakarų demokratijose⁶⁰. Tai tik įrodo, jog transplantuotos institucijos nebūtinai veda prie vienodų rezultatų. Taigi rinkimų sistema tik struktūruoja kontekstą, kuriame kandidatai ir rinkėjai bei partijų lyderiai veikia, ji negali determinuoti paskatų ir stabdžių, įsitvirtinusių tam tikrame kontekste. Tai ypač ryšku studijuojant atvejus, kurie nepatenka į industrializuotų demokratijų grupę. Taigi šiuo atveju keliamas klausimas, susijęs su politiniais veiksniais, yra ne tas, kokį poveikį moterų atstovavimui daro tam tikra institucinė sąranga, bet kokius rezultatus instituciniai faktoriai lems veikiantys tam tikrame socialiniame kontekste.

Todėl ir šiame darbe neapsiribojama vien politinių veiksnių tyrimu, bet kaip nepriklausomi kintamieji yra įtraukiami ir socioekonominiai bei kultūriniai veiksniai. Likusieji teoriniai skyriai aptars, kokią įtaką moterų atstovavimui gali daryti šios dvi veiksnių grupės.

1.2. Socioekonominiai veiksniai

Moterų progresas siekiant įgyti politinės galios neabejotinai priklauso, bent jau iš dalies, nuo to, kokį progresą jos yra padariusios už politikos sferos ribų. Viena svarbi sritis, kur moterys turi būti padariusios pažangą, kad būtų įmanomas jų dalyvavimas politikoje, yra išsilavinimas⁶¹. Išsilavinimas ilgą laiką tarnavo kaip pagrindinis dalykas, atskiriantis politinį elitą nuo paprastų piliečių; taigi išsilavinimas gali būti svarbus veiksnys, kurio dėka pakyla moterų, kurios jaučiasi pakankamai kvalifikuotos ir motyvuotos siekti politinės karjeros, skaičius. Taigi išsilavinimas savo ruožtu sąlygoja padidėjusią kvalifikuotų moterų kandidačių pasiūlą. Kai moterų, turinčių reikalingų išteklių, skaičius tampa žymus, tuomet jos gali pradėti formuoti judėjimus, kurių tikslas – lygesnis moterų atstovavimas⁶². Kadangi

⁵⁹ Inter-Parliamentary Union, <http://www.ipu.org>

⁶⁰ Pippa Norris ir Ronald Inglehart, "Women and Democracy. Cultural Obstacles to Equal Representation." *Journal of Democracy*, 12(3), 2001, 130.

⁶¹ Lane Kenworthy ir Melissa Malami, "Gender Inequality in Political Representation: A Worldwide Comparative Analysis." *Social Forces*, 78(1), 1999, 240.

⁶² Richard E. Matland ir Kathleen A. Montgomery, "Recruiting Women to National Legislatures: A General Framework with Applications to Post-Communist Democracies". Kn. Richard E. Matland ir Kathleen A.

išsilavinimo lygis smarkiai koreliuoja su dalyvavimu rinkimuose, aukštesnis moterų išsilavinimo lygis, tikėtina, pakels balsuojančiųjų moterų skaičių, o tai savo ruožtu gali vesti ir prie balsavimo už moteris, taigi ir prie didesnio skaičiaus moterų išrinkimo į parlamentą. Aukštesnis moterų išsilavinimo lygis taip pat didina ir moterų paklausą – partijos į savo sąrašus mieliau įtrauks emancipuotas moteriškosios lyties atstoves, bei rinkėjai bus labiau linkę balsuoti už moterį, jeigu jos išsilavinimo lygis nesiskirs nuo vyro išsilavinimo lygio. Be to, Ristova, tyrinėjusi moterų atstovavimą Makedonijoje, pažymi, kad išsilavinimas yra svarbesnis moterims kandidatėms nei vyrams. Visuose trejuose jos nagrinėtuose rinkimuose visos nominuotos moterys turėjo universitetinį išsilavinimą. Tuo tarpu nors vyrai su universitetiniu išsilavinimu irgi pirmuoja prieš vyrus, neturinčius aukštojo išsilavinimo, tačiau yra atvejų, kai vyrai, turintieji tik mokyklos baigimo diplomą, tampa kandidatais bei yra išrenkami į parlamentą⁶³.

Moterų politinės galimybės taip pat turėtų priklausyti nuo jų dalyvavimo darbo rinkoje. Anot Norris, moterys, dirbančios ne namuose, yra labiau linkusios aktyviai dalyvauti taip pat ir politikoje⁶⁴. Karjera darbe skatina moteris labiau pasitikėti savo jėgomis ir didina moterų nepriklausomybės jausmą. Darbas taip pat gali teikti finansinių išteklių, reikalingų rinkiminėms kampanijoms, darbe galima didinti ir socialinį kapitalą - užmegzti politinių kontaktų, - ir darbas taip pat gali veikti kaip organizacinis pagrindas politinei veiklai per verslo grupes ir sąjungas. Taigi aukštos dirbančiųjų moterų proporcijos sudaro sąlygas atsirasti motyvuotoms ir įvairių socialinių ryšių turinčioms moterims, kurios noriai kelia kandidatūras ir balsuoja rinkimuose.

Taigi šių kintamųjų galimas ryšys su moterų išrinkimu į parlamentą yra logiškas, tačiau atlikti tyrimai pateikia skirtingus rezultatus. Rule, analizavusi 19 demokratiškas valstybes aštuntajame bei devintajame dešimtmečiuose, rado teigiamą bei statistiškai reikšmingą ryšį tarp moterų išsilavinimo ir dalyvavimo darbo rinkoje bei proporcijų

Montgomery (sud.), *Women's Access to Political Power in Post-Communist Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2003, 29.

⁶³ Karolina Ristova, "Establishing a Machocracy: Women and Elections in Macedonia (1990-8)." Kn. Richard E. Matland ir Kathleen A. Montgomery (sud.), *Women's Access to Political Power in Post-Communist Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2003, 207.

⁶⁴ Pippa Norris, *Politics and Sexual Equality: The Comparative Position of Women in Western Democracies*. Boulder, CO: Lynne Rienner, 1987, 122.

parlamentuose⁶⁵. Tačiau Norris, analizavusi beveik tas pačias valstybes, tokio kintamųjų ryšio nepatvirtino⁶⁶. Matland studija rodo teigiamą dirbančiųjų moterų skaičiaus įtaką moterų atstovavimui, tačiau tokio ryšio nėra tarp išsilavinimo lygio ir moterų išrinkimo į parlamentą. Taip pat pažymėtina, kad moterų dalyvavimo darbo rinkoje įtaka matoma tik išsivysčiusiose valstybėse; mažiau išsivysčiusiose valstybėse toks ryšys dingsta⁶⁷. Paxton 1997 metų tyrimas rodo, kad nei vienas minėtasis kintamasis nėra svarbus⁶⁸.

Kitas svarbus kintamasis yra bendras šalies išsivystymo lygis. Kuo turtingesnė šalis, tuo mažiau politikoje dominuoja ekonominio augimo problemos, ir todėl partijos ir rinkėjai noriau kelia įvairius kitus klausimus, taip pat ir lyčių nelygybės problemą. Šalies išsivystymo lygis taip pat gali turėti ir netiesioginės įtakos. Anot Matland⁶⁹, išsivystymas veda prie tradicinių vertybių nykimo, gimstamumo lygio mažėjimo (kas atiša moterims rankas, kadangi joms lieka mažiau darbo namuose), urbanizacijos, prie platesnio moterų dalyvavimo darbo rinkoje (kas kelia moterų sąmoningumą) ir noro studijuoti. Taip pat išsivystymas skatina kisti požiūrius į moters vaidmenį visuomenėje, t.y. moterys vis rečiau įsivaizduojamos tik kaip namų šeimininkės. Visa tai savaime padidina moterų disponuojamų finansinių išteklių lygį, ir taip pat tikėtina, jog tokie dalykai kaip moterų išsilavinimas bei dalyvavimas darbo rinkoje iš tikrųjų veda prie požiūrio apie moterų „atitinkamą“ padėtį kaitos ir dėl to padidėja tikimybė, kad tiek partijų lyderiai, tiek rinkėjai noriau rinks moteris kaip savo atstoves⁷⁰. Tuo tarpu besivystančiose valstybėse moterys yra nepalankioje padėtyje dėl neišvystytos socialinės rūpybos, sveikatos apsaugos, žemo raštingumo lygio ir skurdo⁷¹.

⁶⁵ Wilma Rule, "Electoral Systems, Contextual Factors and Women's Opportunity for Election to Parliament in Twenty-Three Democracies." *Western Political Quarterly*, 40(3), 1987, 477-498.

⁶⁶ Pippa Norris, "Women's Legislative Participation in Western Europe." *West European Politics*, 8, 1985, 90-101.

⁶⁷ Richard E. Matland, "Women's Representation in National Legislatures: Developed and Developing Countries." *Legislative Studies Quarterly*, 23(1), 1998, 109-125.

⁶⁸ Lane Kenworthy ir Melissa Malami, "Gender Inequality in Political Representation: A Worldwide Comparative Analysis." *Social Forces*, 78(1), 1999, 241.

⁶⁹ Richard E. Matland, "Women's Representation in National Legislatures: Developed and Developing Countries." *Legislative Studies Quarterly*, 23(1), 1998, 109.

⁷⁰ Richard E. Matland ir Kathleen A. Montgomery, "Recruiting Women to National Legislatures: A General Framework with Applications to Post-Communist Democracies." Kn. Richard E. Matland ir Kathleen A. Montgomery (sud.), *Women's Access to Political Power in Post-communist Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2003, 30-35.

⁷¹ Pippa Norris ir Ronald Inglehart, "Women and Democracy. Cultural Obstacles to Equal Representation." *Journal of Democracy*, 12(3), 2001, 129.

Iš to, kas pasakyta, galima kelti hipotezę, jog socioekonominiai veiksniai taipogi darys įtaką moterų atstovavimui pokomunistinių šalių parlamentuose. Tikėtina, kad juo geresni socioekonominiai rodikliai, tuo daugiau moterų yra išrenkama į legislatyvinės institucijas.

1.3. Kultūriniai veiksniai

Net jeigu šalies ir moters socioekonominė būklė yra gera ir valstybės politinės institucijos veikia jų naudai, moterys turės didesnes galimybes būti labiau atstovaujamos tose šalyse, kur vyrauja liberalesnės pažiūros į moterų vaidmenį visuomenėje. Tradiciškai moterys socializacijos proceso metu yra mokomos, kaip tapti geromis namų šeimininkėmis. Tai nebūtinai reiškia, kad moterys neturi laiko ar energijos įsitraukti į politiką, tačiau taip netiesiogiai jos mokomos nesiekti tokių “vyriškų” profesijų kaip verslas, mokslas, teisė, medicina ir politika⁷².

Kiekvienoje visuomenėje per tam tikrą laiką išsiskiria dominuojančios kultūros normos, apsprendžiančios vaidmenų tinkamumą tam tikriems individams ir grupėms. Jei asmuo ar grupė atlieka kitus vaidmenis, nei jie plačiosios visuomenės suprantami kaip tinkami, tuomet gali kilti diskriminacija prieš tokį individą ar grupę. Neretai vyrauja politinio gyvenimo “vyriškas modelis”. Politika yra pagrįsta “laimėtojais ir pralaimėtojais”, varžymusi ir konfrontacija, o ne abipuse pagarba ir konsensusu. Tokia aplinka dažnai svetima moterims. Socializacijos proceso metu moterims yra diegiamos visai kitos savybės nei vyrams. Pagal lyčių stereotipus moterys yra pasyvios, priklausomos, joms svarbiausi yra namų ir šeimos reikalai. Tokios savybės yra netinkamos politiniams veikėjams, nes jie stereotipiškai apibrėžiami kaip aktyvūs, nepriklausomi, besirūpinantys kolektyviniais, o ne individualiais reikalais⁷³.

Jei politika yra suvokiama kaip tinkama sritis moterims ir vyrauja įsitikinimas, kad jos šioje srityje gali veikti efektyviai bei turi tam kompetencijos, tuomet yra labiau tikėtina, jog

⁷² Susan Welch, “Recruitment of Women to Public Office: A Discriminant Analysis.” *The Western Political Quarterly*, 31(3), 1978, 373.

⁷³ Spike V. Peterson ir Anne Sisson Runyan, *Global Gender Issues*. 2 leid. Colorado, Oxford: Westview Press, 1999, 84.

jos kels savo kandidatūras, bus įtrauktos į partijų sąrašus bei kad už jas balsuos rinkėjai⁷⁴. Taigi tikėtina, jog padidės tiek moterų pasiūla, tiek paklausa. Moterų paklausa taip pat yra bendrų visuomenės požiūrių į moters vaidmenį šeimoje, visuomenėje ir ypač politikoje, funkcija⁷⁵. Rinkėjai gali skirtis tarpusavyje pagal tai, kiek jie tiki tuo, kad moterys geba atlikti efektyvių politinių lyderių rolę. Norris savo studijoje iš atsakymų į keletą apklausos apie požiūrius į moteris kaip politikos klausimų sukūrė “politinio egalitarizmo” indeksą. Nors apklausa apėmė tik devynias Europos valstybes, autorė nustatė, kad šalys, kuriose egalitarizmas buvo didesnis, taip pat ir moterų parlamente turėjo daugiau.

Neretai ypač mažiau išsivysčiusiose visuomenėse vertinant veiklą, atsiranda šališkumo dėl lyties. Mokslinėje literatūroje plačiai aptariamas ir politiniame diskurse suaktualinamas neigiamas šališkumas, atsirandantis vertinant moterų veiklą: moterų veikla lyg a priori turi mažesnę vertę negu vyro. Tačiau esama ir studijų, kur kompetentinga moters veikla gali būti vertinama netgi teigiamiau nei analogiška vyro veikla, nes moters atliktos užduotys suvokiamos kaip nebūdingos ir netikėtos moters vaidmeniui, o todėl jos kompetentingumas čia ypač išryškėja. Antra, kiekvienoje visuomenėje žmonės dažnai remiasi stereotipais, kai trūksta informacijos. Kintančiose situacijose, kur daug neaiškumo ir nežinojimo, žmonės dažnai priima sprendimus, pagrįstus simbolinėmis reikšmėmis, stereotipiniu mąstymu⁷⁶. Vieni iš svarbiausių stereotipų visose visuomenėse yra susiję su lyčių vaidmenimis⁷⁷.

Ne vien tik požiūris į moterį kaip politikę gali lemti moterų atstovavimą parlamente. Yra nustatyta, jog religiniai įsitikinimai vaidina svarbų vaidmenį formuojant požiūrį į moterų vietą politikoje. Keletas studijų nustatė neigiamą ryšį tarp katalikybės ir moterų rinkiminės sėkmės. Toks ryšys pagrįstas todėl, kad Katalikų bažnyčia pabrėžia tradicinį moterų vaidmenį. Pernelyg dažnai moterys yra vaizduojamos arba kaip blogio šaltinis (kaip nekontroliuojama palaidūnė) arba kaip skaistulė (pasiaukojanti mergelė). Nė vienas toks

⁷⁴ Lane Kenworthy ir Melissa Malami, “Gender Inequality in Political Representation: A Worldwide Comparative Analysis.” *Social Forces*, 78(1), 1999, 245.

⁷⁵ Clyde Wilcox et al., „Popular Support for Electing Women in Eastern Europe“. Kn. Richard E. Matland ir Kathleen A. Montgomery (sud.), *Women’s Access to Political Power in Post-Communist Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2003, 43.

⁷⁶ Irmėna Matonytė, “Politika ir moters karjera“. *Sociologija, mintis ir veiksmai*, 2002, 2, 10.

⁷⁷ Irmėna Matonytė, *Posovietinio elito labirintai*. Vilnius: Knygiai, 2001, 237.

įvaizdis netinkamas užimti pozicijas politikoje⁷⁸. Protestantizmas yra palankesnis moterims nei katalikybė, kadangi Katalikų bažnyčia yra labiau hierarchinė ir autoritarinė.

Svarbi yra pačių moterų motyvacija dalyvauti rinkimuose ir būti išrinktoms. Vienas iš svarbiausių veiksnių, galinčių padidinti moterų, norinčių iškelti savo kandidatūras, skaičių, yra moterų judėjimų ar organizacijų mastas šalyje⁷⁹. Teigiama, jog moterų judėjimai ar organizacijos, besirūpinančios moterų reikalais, gali stipriai padidinti moterų, siekiančių vietų parlamente, skaičių. Taip yra todėl, kad moterų organizacijos teikia moterims patirties, padeda joms labiau pasitikėti savimi ir teikia joms paramą, jei šios nusprendžia kelti savo kandidatūras. Politinės grupės taip pat kaip ir profesinės grupės, tokios kaip moterų teisininkių ar moterų gydytojų asociacijos, gali vaidinti svarbų vaidmenį sutelkiant moteris kandidates. Organizavimasis taip pat padidina matomumą ir legitimumą. Taip pat pažymėtina, kad politinėse partijose, kur moterys atlieka didelę dalį partijai esminio darbo, moterims svarbu organizuotis į partijų pasitarimus, kur jos gali daryti spaudimą pagerinti atstovavimą.

Elito teorijų kūrėjai pripažįsta, kad norint patekti arba reprodukuotis jau esant elite, yra reikalingas kultūrinis, ekonominis bei socialinis kapitalas⁸⁰. Kultūrinis kapitalas – tai visų pirma išsilavinimas. Dėl to vertinant, ar moterys turi galimybių patekti į renkamasias institucijas, svarbus yra jų raštingumo bei išsilavinimo lygis, o ypač moterų disponuojamo kultūrinio kapitalo santykis su vyrų disponuojamu kapitalu.

Taigi iš to, kas pasakyta, galima kelti tokią hipotezę: jei visuomenėje vyrauja tradicinis patriarchalinis požiūris į moteris, tai neigiamai paveiks moterų atstovavimą parlamente.

⁷⁸ Spike V. Peterson ir Anne Sisson Runyan, *Global Gender Issues*. 2 leid. Colorado, Oxford: Westview Press, 1999.

⁷⁹ Richard E. Matland, „Enhancing Women’s Political Participation: Legislative Recruitment and Electoral Systems.“ Kn. Julie Ballington ir Azza Karam (sud.), *Women In Parliament: Beyond Numbers*. Stockholm: International IDEA, 1998.

⁸⁰ Renata Siemieńska, “Elites and Women in Democratizing Post-communist Societies.” *International Review of Sociology*, 9(2), 1999, 198.

2. MOTERŲ ATSTOVAVIMO POKOMUNISTINIŲ VALSTYBIŲ PARLAMENTUOSE TYRIMAS

Taigi iš viso to, kas buvo pasakyta apie moterų rekrutavimo proceso stadijas bei aplinką, lemiančią moterų “atsisijimo” procesą bei moterų pasiūlą ir paklausą, galima išskirti priklausomą bei nepriklausomus kintamuosius.

Priklausomas kintamasis – deskriptyvusis moterų atstovavimas - moterų skaičius parlamente (procentinė išraiška). Jeigu yra dvejų rūmų parlamentas, tyrimui naudojamas moterų skaičiaus žemuosiuose parlamento rūmuose rodiklis.

Nepriklausomi kintamieji:

1. Politiniai veiksniai

1.1. *Rinkimų sistema* (mažoritarinė ar proporcinio atstovavimo, rinkimų apygardos dydis, rinkiminio slenksčio riba);

2. Socioekonominiai veiksniai:

2.1. *Moterų dalyvavimas darbo rinkoje;*

2.2. *Šalies išsivystymo lygis* (raštingumo lygis šalyje, energijos sunaudojimas (naftos barelių per dieną), BVP vienam gyventojui išreikštas perkamosios galios standartais);

2.3. *Nedarbo lygis;*

2.4. *Gimstamumo lygis;*

3. Kultūriniai veiksniai:

3.1. *Kultūrinė moterų pozicija* (apibrėžiama pagal moterų ir vyrų raštingumo, moterų ir vyrų dalyvavimo darbo rinkoje bei pagal universitetinį išsilavinimą turinčių moterų ir vyrų santykį);

3.2. *Visuomenės požiūris į moteris kaip politikas bei joms priskiriami „tinkami vaidmenys“ (apklausų duomenys);*

3.3. *Vyraujanti religija.*

Tyrimui atrinktos valstybės, kurias *Freedom House* yra įvertinęs kaip rinkimines demokratijas. Taigi į tyrimo imtį patenka šios pokomunistinės šalys: Albanija, Bulgarija, Kroatija, Čekija, Estija, Gruzija, Vengrija, Latvija, Lietuva, Makedonija, Moldova, Lenkija, Rumunija, Serbija, Slovakija, Slovėnija, Ukraina.

Tyrimą sudarys treji paskutiniai šalyse vykę rinkimai, siekiant išsiaiškinti, ar ryšys tarp nepriklausomų ir priklausomo kintamojo yra pastovus, ar būta pokyčių.

2.1. Pokomunistinių valstybių apžvalga

Skirtingai nei Vakarų Europoje, moterų skaičius pokomunistinių šalių parlamentuose yra labai stipriai sumažėjęs, lyginant, pavyzdžiui, su devintuoju XX amžiaus dešimtmečiu. Taip atsitiko visų pirma dėl kvotų panaikinimo. Komunistinėse valstybėse kvotos buvo taikomos remiantis priklausymu ar parama partijai, o ne kompetencija ar sugebėjimais, ir dažniausiai vyravo nuomonė, kad tokie atstovai nenaudingi struktūroms, į kurias yra paskirti. To tiesiog reikėjo ataskaitoms ir statistikai. Todėl nenuostabu, kad po 1990 m. šių šalių politinis elitas ir visuomenė atmetė moterų atstovavimo kvotų idėją⁸¹. To pasekoje Rytų Europos valstybės, XX amžiuje pirmavusios pagal moterų skaičių renkamose institucijose, dabar smarkiai atsilieka ne tik nuo Šiaurės Europos, bet netgi nuo kai kurių Trečiojo pasaulio valstybių. Pavyzdžiui, Lietuva, šiuo metu užimanti 42 vietą, yra žemiau tokių valstybių kaip Afganistanas, Namibija, Trinidadas ir Tobagas; Bulgariją ir Moldovą lenkia Etiopija, Slovakiją lenkia Gvinėja. Makedonija, pirmaujanti tarp pokomunistinių šalių, užima 22 vietą, tuo tarpu Albanija, bene blogiausiai šiuo atžvilgiu rodiklius turinti pokomunistinė šalis, yra 115 pozicijoje⁸².

⁸¹ *Stojimo į ES proceso stebėseną: moterų ir vyrų lygios galimybės*. Vilnius: Atviros visuomenės institutas, 2002.

⁸² Inter-Parliamentary Union, www.ipu.org

Po Sovietų Sąjungos žlugimo buvo viltis, kad regione išsivys tikrai reprezentatyvi ir lyčių lygybę skatinanti demokratija. Komunizmas buvo diskredituotas, o kartu su juo ir buvusios vertybės bei institucijos, tuo tarpu naujos dar nebuvo sukurtos. Dauguma žmonių manė, jog tai, kas ilgą laiką komunistų buvo kritikuojama, savaime yra gerai. Buvo siekiama kuo greičiau perimti vakarietiškas vertybes ir demokratines institucijas, tokias kaip valdžių atskyrimas, teisinė valstybė, daugiapartinė sistema, rinkos ekonomika, aiškiai nesuvokiant jų turinio ir neretai puolant į kraštutinumus⁸³. Tokią viltį skatino ir faktai, jog socialistiniai režimai šalyse buvo pasiekę tikrai aukštą moterų raštingumo lygį, kuris neretai pralenkė ir Vakarų Europos valstybes, aktyvų moterų dalyvavimą darbo rinkoje. Vis dėlto, atsikuriant valstybėms, vyrai įkūrė naujas partijas ir tapo jų lyderiais. Jie tarpusavyje susiderėjo demokratinio žaidimo taisykles ir užpildė įtakingus postus. Tuo metu moterų proporcija nacionaliniuose parlamentuose krito nuo 30 procentų iki mažiau nei 10 procentų⁸⁴. Be to, nors komunistinio režimo metais moterų dalyvavimas darbo rinkoje ir buvo beveik lygus su vyrų, moterų darbas buvo koncentruotas žemesnio užmokesčio ir prestižo sektoriuose. Ir nors moterų skaičius parlamente buvo ganėtinai žymus, jų beveik nebuvo aukščiausiose pozicijose, tokiose kaip Centriniai komitetai, kur ir buvo priiminėjami sprendimai⁸⁵. Taigi moterų buvo, tačiau jų įtaka liko marginali. Taip pat tokie aukšti išsilavinimo, dalyvavimo darbo rinkoje ir raštingumo standartai lygiagrečiai nebuvo lydimi nepriklausomų politinių organizacijų.

Kalbant apie priežastis, kodėl moterys nesiorganizuoja, kaip, tarkim, jos tai daro Vakarų šalyse, visų pirma reiktų atkreipti dėmesį į pokomunistinėje erdvėje vyraujančios politinės kultūros tipą. Politinė kultūra – tai orientacijos politinės sistemos ir įvairių jos dalių atžvilgiu bei požiūris į savo vietą toje sistemoje. G. Almond ir S. Verba skiria politinės kultūros tipus pagal tai, kokią įtaką valdžios sprendimams pilietis jaučiasi galįs daryti, kokias žinias jis turi apie politinę sistemą, kaip ją vertina ir kaip žvelgia į savo galią daryti įtaką valdančiųjų sprendimams. G. Almond ir S. Verba pabrėžė, kad nėra tokios valstybės, kur vienas politinės kultūros tipas apimtų ir galėtų būti taikomas išimtinai visiems šalies gyventojų sluoksniams. Visur galima rasti tokių, kurie visiškai nesidomi politika, taip pat

⁸³ Leslie Holmes, *Post-Communism: an Introduction*. Durham: Duke University Press, 1997.

⁸⁴ Kathleen A. Montgomery, „Introduction.“ Kn. Richard E. Matland ir Kathleen A. Montgomery (sud.), *Women's Access to Political Power in Post-Communist Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2003, 1.

⁸⁵ Kathleen A. Montgomery, „Introduction.“ Kn. Richard E. Matland ir Kathleen A. Montgomery (sud.), *Women's Access to Political Power in Post-Communist Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2003, 5.

tokių, kurie politikoje dalyvauja pasyviai, t.y. tiesiog atlikdami savo pilietinę pareigą dalyvaujant rinkimuose, bei tokių aktyvistų, kurie buriasi į interesų grupes, partijas, rašo peticijas ir t. t.⁸⁶ Remdamasis atlikta apklausa dėl domėjimosi politika, M. Degutis daro išvadą, kad didžiausias, t.y. 21,2% Lietuvos piliečių priklauso pavaldinio tipui ir net ~ 17% parapijinės politinės kultūros tipui. Almond ir Verba pabrėžė, kad pavaldinio tipas būdingas autoritarinėms, o dalyvio – demokratinėms valstybėms. Taigi, matyti, kad Lietuvoje, nors veikia demokratinės institucijos, valstybės piliečiai visgi nesijaučia taip, kaip turėtų jaustis demokratinės šalies piliečiai, t.y. jie nemano kad gali vienaip ar kitaip veikti lyderių sprendimus. Pasyvumą M. Degutis sieja su sovietiniu palikimu, kai žmonės, įpratę, kad valdžia jais rūpintųsi, patys negalėjo veikti nei valdžios sprendimų, nei turėjo galimybę organizuotis į interesų grupes ar politines partijas, nes tai buvo draudžiama.

Kalbant apie politines moterų organizacijas, svarbu išryškinti ir dar vieną priežastį, kodėl moterys net ir dabar nesiburia į tokias organizacijas. Matland ir Montgomery žodžiais kalbant, pokomunistinės moterys yra tiesiog alergiškos vakarietiškojo stiliaus feminizmui. Autoriai randa, jog dauguma darbų, analizavusių vakarietiškąją bei rytų feminizmo sampratas, teigia, jog ši “alergija” yra sovietinio režimo palikimas. Ideologiniame lygmenyje sovietmečio piliečiai internalizavo anti-individualistines, anti-nacionalistines, anti-vakarietiškas vertybes. Tačiau kontraversiškai praktiniame lygmenyje jie buvo skatinami pasitraukti iš viešosios sferos už tai žadant vakarietiškojo stiliaus vartotojiškumą. To pasekmė yra tai, jog pokomunizmo situacijoje, jei moterys tampa aktyvistėmis ir ima ginti savo interesą siekiant platesnio moterų dalyvavimo politikoje, joms neretai prikljuojamos tokios etiketės kaip “nekenčiančios vyrų”, “nusistačiusios prieš šeimą”, “lesbietės”, “komunistės”⁸⁷. Ir nors perėjimas iš pokomunistinio į demokratinį režimą pokomunistinėje erdvėje buvo lydimas plačios politinės mobilizacijos, ir nors, pavyzdžiui, Lenkijos *Solidarumo* judėjime moterų buvo tiek pat, kiek vyrų, vis dėlto tarp judėjimo aktyvistų moterų skaičius buvo kur kas mažesnis⁸⁸. Taigi neegzistuojant moterų organizacijoms, nei iš

⁸⁶ Jūratė Novagrockienė, *Politikos mokslo pagrindai: paskaitų konspektai*. Vilnius: Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas, 2001.

⁸⁷ Richard E. Matland ir Kathleen A. Montgomery, „Recruiting Women to National Legislatures: A General Framework with Applications to Post-Communist Democracies.“ Kn. Richard E. Matland ir Kathleen A. Montgomery (sud.), *Women's Access to Political Power in Post-Communist Europe*. Oxford: oxford University Press, 2003, 38.

⁸⁸ Renata Siemieńska, “Elites and Women in Democratizing Post-communist Societies.” *International Review of Sociology*, 9(2), 1999, 201.

vidaus, nei iš išorės partijoms nebuvo daromas spaudimas įtraukti moteris kandidatės į rinkiminiuosius biuletenius.

Duomenys apie moterų statusą sovietinėse visuomenėse skatina tvirtinti, kad šiose visuomenėse dominavo išskirtinai beveik vien vyrų formuojamos paternalistinės valdžios struktūros⁸⁹. Tarybinės lygybės ideologija buvo iš esmės patriarchalinė: moterys neturėjo visiškos savirealizacijos teisės. Atvirksčiai, moteriai reikėjo atlikti ir tradiciškai moterišką vaidmenį, o kartu ir dirbti valstybiniame darbe. Taigi moterų profesinį aktyvizavimą pokomunistinėje erdvėje galima vadinti „išoriškai kontroliuojamu“ dalyku. Moterys dirbo ir dalyvavo politiniame gyvenime ne dėl to, kad pačios taip pasirinko, o tik dėl to, kad buvo priverstos tai daryti. Esant tokioms sąlygoms, moteris neegzistavo kaip žmogus, ji buvo tik motina ir darbininkė.⁹⁰ Tokia „dvigubos naštos“ problema kilo visų pirma dėl to, kad centralizuotos plano ekonomikos, akcentuojančios sunkiąją pramonę, negebėjo teikti įvairių socialinių paslaugų, kurios buvo randamos Vakaruose. Tiek teoriškai, tiek praktikoje, namų ūkis liko prioritetinga moterų atsakomybė; ir nors vyrai retkarčiais buvo skatinami „padėti namuose“, moterų tradicinis vaidmuo šeimoje niekad nebuvo oficialiai kvestionuojamas⁹¹. Komunistinėse visuomenėse vienintelė aspiracija buvo gauti moterų darbą, o ne užtikrinti lyčių lygybę. Pati komunistinė propaganda skelbė, kad lyčių lygybės problema jau yra išspręsta⁹². Be abejonės, tai neatitiko visuomenėje egzistuojančių realiųjų. Esant tokioms sąlygoms, visuomenės požiūris į moteris buvo tas, kad jų raštingumo ir išsilavinimo bei patirties darbo rinkoje privalumus nusverdavo požiūris į šios lyties atstoves kaip stokojančias laiko ir pasišventimo, reikalingo darbui įstatymų leidžiamosiose institucijose⁹³. Vienintelis būdas atsiplešti nuo užkrautos „dvigubos naštos“ atrodė moterų grįžimas prie tradiciškai joms priskirtų vaidmenų atlikimo.

⁸⁹ Irmina Matonytė, *Posovietinio elito labirintai*. Vilnius: Knygiai, 2001, 237.

⁹⁰ Irmina Matonytė, „Politika ir moters karjera.“ *Sociologija, mintis ir veiksmas*. Klaipėda: KU Sociologijos katedra, 2002, 8.

⁹¹ Marilyn Rueschemeyer, „Introduction.“ Kn. Marilyn Rueschemeyer (sud.), *Women in the Politics of Postcommunist Eastern Europe*. Armonk, NY: M.E. Sharpe, 1998, 5.

⁹² Renata Siemieńska, „Elites and Women in Democratizing Post-communist Societies.“ *International Review of Sociology*, 9(2), 1999, 203.

⁹³ Richard E. Matland ir Kathleen A. Montgomery, „Recruiting Women to National Legislatures: A General Framework with Applications to Post-Communist Democracies.“ Kn. Richard E. Matland ir Kathleen A. Montgomery, *Women's Access to Political Power in Post-Communist Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2003, 37.

Perėjimas iš komunistinio autoritarinio režimo sąlygojo santykių tarp piliečių ir valstybės restruktūrizaciją. Kadangi moterys pokomunistinėse valstybėse užima skirtingas nuo vyrų pozicijas ekonomikoje bei vaidina kitokius socialinius vaidmenis, tikėtina, kad preferencijas jos teikia skirtingiems klausimams. Nesant kritinės masės moterų parlamente, joms svarbios problemos apskritai nėra sprendžiamos. Jos yra nustumiamos į antrą planą, kadangi pirmenybė teikiama tokiems dalykams kaip ekonominis augimas, demokratijos konsolidacija, narystės siekis tiek Europos Sąjungoje, tiek kitose tarptautinėse organizacijose. Mokslininkai neretai pabrėžia dvigubą perėjimo pokomunistinėse šalyse pobūdį⁹⁴. Kalbant apie dvigubą perėjimą, omenyje turima tai, kad pokomunistinėms šalims vienu metu reikėjo sukurti tiek demokratinius politinius institutus, tiek rinkos ekonomikos mechanizmus. Kiti kalba netgi apie trigubą pokomunistinių šalių perėjimą. Pavyzdžiui, Linz ir Stepan teigia, jog pokomunistinėms šalims vienu metu reikėjo sukurti ne tik demokratinius politinius institutus bei rinkos ekonomikos mechanizmus, bet ir valstybingumą⁹⁵. Tačiau štai Taras Kuzio žengia dar toliau kalbėdamas apie keturgubą pokomunistinių šalių perėjimą, trečiąjį elementą (valstybingumą) išskaidydamas į du – valstybingumą ir tautiškumą⁹⁶, t.y., valstybės ir tautos kūrimą. Reta kuri pokomunistinė valstybė yra etniškai homogeniška. Reikia iš naujo apsibrėžti, kas yra “mes”. Tokio pilietinio tautiškumo nebuvimas sukelia sunkumų demokratizacijos procesui, kadangi neretai vietoje pilietinio tautiškumo randamas etnis tautiškumas. Nesant pilietinio tautiškumo, parama politinei ir ekonominei modernizacijai mažai tikėtina. Tokie sudėtingi perėjimo mesti iššūkiai vertė koncentruotis ties esminiais laikomais klausimais, moterų atstovavimo problemą nustumiant į antrąjį planą. Pokomunistinėse valstybėse, siekiančiose kuo spartesnio ekonominio augimo, įsivyravo neo-liberalios idėjos,⁹⁷ kur akcentuojama verslo plėtra, investicijų skatinimo programos, konkurencingumo globalioje rinkoje kėlimas, ir todėl socialinė politika ir įvairios socialinės garantijos suvokiamos kaip kliūtis verslui. Darbdaviai pernelyg suinteresuoti pelno didinimu, todėl svarstant moterų priėmimo į darbą galimybes jos nuolat atsiduria nepalankioje padėtyje,

⁹⁴ Skirmantas Buivydas, „Pokomunistinės transformacijos tyrimų metodologijos problemos.“ *Politologija*, 4(16), 1999, 48.

⁹⁵ Juan J. Linz ir Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore, London: The J. Hopkins University Press, 1996.

⁹⁶ Taras Kuzio, „Transition in Post-Communist States: Triple or Quadruple?“ *Politics*, 21(3), 2001, 168-177.

⁹⁷ Charles Woolfson, Kurso “*New Aspects of European Integration: Social Dialogue and the Working Environment in the New Member States – An Interdisciplinary Approach*” paskaitos. Vilniaus Universitetas, 2006.

nes tikėtina, jog moteriai prireiks dekretinių atostogų, o tai tik pelnu suinteresuotam darbdaviui toli gražu nėra paskata priimant sprendimą. Tokia, kad ir paslėpta ir netiesiogiai išreikšta moterų diskriminacija, veda prie moterų pasitikėjimo savo jėgomis silpnėjimo. Todėl moterims belieka laukti ir tikėtis, jog jų dviguba našta laikui bėgant, augant ekonomikai, palengvės. Kol kas socialinė apsauga nėra prioritetas politiniams veikėjams rūpintis dalykas⁹⁸.

Neretai moterų stoka legislatyvinėse šių šalių institucijose aiškinama kaip bendro komunistinio palikimo išdava. To pasekmė yra tai, jog būtent dėl tokio pokomunistinių valstybių traktavimo yra neįmanoma paaiškinti variacijos tarp šių valstybių, bei kodėl vienose šalyse moterų skaičius parlamente auga, o kitose stagnuoja.

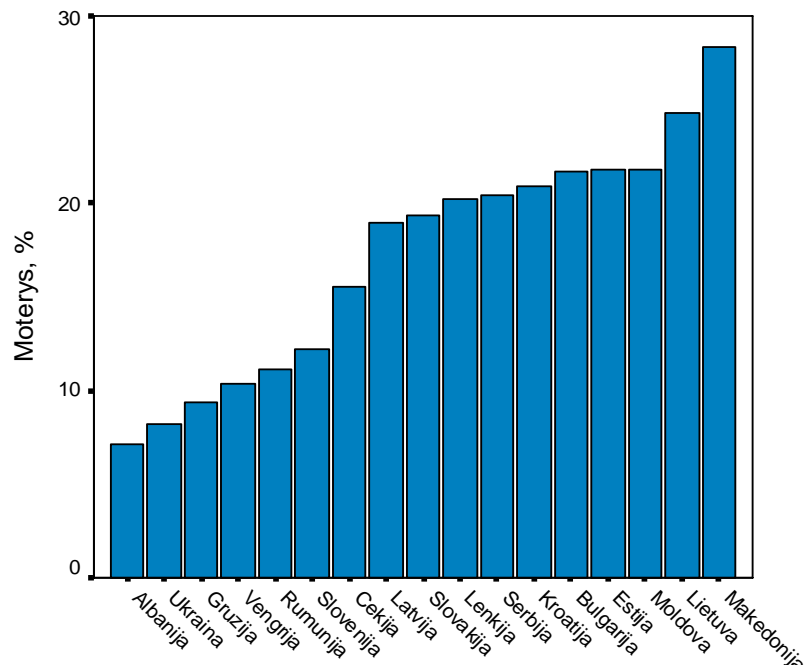
Toks socialinis kontekstas, charakterizuojamas silpnu politiniu organizavimusi bei aukštu raštingumu, išsilavinimo ir ekonominio aktyvumo lygiu, gali sąveikauti skirtingais ir netikėtais keliais ir atskleisti visai kitokią nepriklausomų kintamųjų įtaką nei ji buvo atskleista analizuojant Vakarų demokratines valstybes bei mažiau išsivysčiusias šalis.

Šiuo metu moterų skaičius nagrinėjamų šalių parlamente sudaro vidutiniškai 17 procentų. Šis skaičius yra žemesnis už pasaulio vidurkį (18 procentų), tačiau svarbi detalė yra ta, kad vis dėlto, lyginant su XX amžiaus dešimtojo dešimtmečio viduriu, moterų procentas yra pakilęs 6 procentais. Grafikas 2.1. rodo moterų skaičių paskutiniuose parlamento rinkimuose. Įdomu pastebėti, kad nebūtinai šalys, kurios yra mažiau demokratinės ar laikomos labiau tradiciškomis, yra tos, kuriose moterų skaičius yra žemiausias. Pateiktas grafikas rodo, kad Makedonija, Moldova ir netgi Serbija pagal šį rodiklį yra aukščiau tokių „vakarietiškesnių“ valstybių kaip Vengrija, Slovėnija bei Čekija.

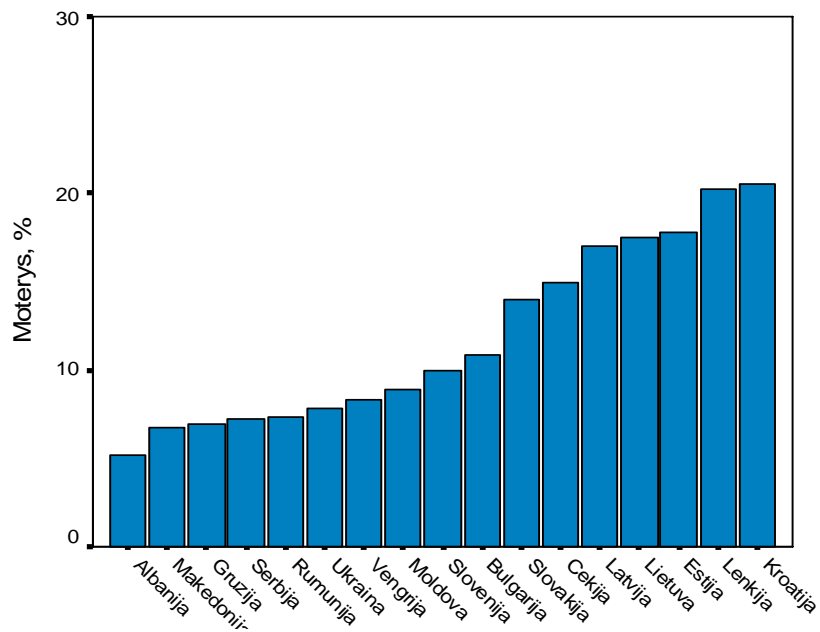
Grafikas 2.2 rodo moterų skaičių rinkimuose, vykusiuose tarp 1995 ir 2000 metų (visų rinkimų rezultatus žiūrėti 1 Priede). Matome, kad valstybių išsidėstymas pagal moterų skaičių parlamente kito. Šiuo laikotarpiu minėtosios tradiciškesnės ir mažiau demokratinės valstybės iš tikrųjų užėmė ganėtinai žemas pozicijas. Iškyla įdomus panagrinėjimo vertas klausimas – kas skatino kai kurių tokių valstybių kaip Makedonija staigų šuolį į viršų? Be to, jeigu pasižiūrėsime į kitą, į tyrimą neįtrauktą šalį – Kirgiziją, tai šis atvejis ypatingai įdomus. 2007 metais į Jogorku Kenesh (Kirgizijos parlamentą) išrinkta

⁹⁸ Kathleen A. Montgomery, "Introduction". Kn. Richard E. Matland ir Kathleen A. Montgomery (sud.), *Women's Access to Political Power in Post-Communist Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2003, 4.

25.25 procentai moterų, tuo tarpu 2005 metais į parlamentą nebuvo išrinkta nė viena moteris. Akivaizdu, kad per tokį trumpą laiką nei visuomenės požiūris į moterų vaidmenį, nei pačių moterų savosios vertės samprata, nei socioekonominiai rodikliai negalėjo pakisti taip smarkiai, kad paverstų Kirgiziją antra pagal moterų skaičių pokomunistine šalimi.

Grafikas 2. 1. Moterys parlamente, paskutiniai rinkimai

Grafikas 2.2. Moterų skaičius parlamente, 1995-2000 metai

Iš viso to, kas pasakyta, reikėtų patikslinti anksčiau minėtąsias su socioekonominiais bei kultūriniais veiksniais susijusias hipotezes. Taigi galutinės darbo hipotezės yra tokios:

1 Hipotezė. Svarbiausias veiksnys, lemiantis moterų atstovavimą pokomunistinėse valstybėse, yra rinkimų sistemos dizainas.

2 Hipotezė. Vyraujantis patriarchalinis visuomenės požiūris į moterų vaidmenį visuomenėje yra svarbus, tačiau ne esminis faktorius.

3 Hipotezė. Socioekonominiai veiksniai nepaaiškina moterų skaičiaus atskirų šalių parlamentuose variacijos.

Antrosios hipotezės teiginys, jog patriarchalinis visuomenės požiūris į moterų vaidmenį visuomenėje yra svarbus, tačiau ne esminis faktorius, kyla iš prielaidos, jog *visos* pokomunistinės valstybės, dėl bendro istorinio palikimo, pasižymi ganėtinai patriarchalinėmis nuostatomis. Todėl požiūris į moterų vaidmenį visuomenėje labiau lemia tai, kodėl apskritai pokomunistinėje erdvėje moterų parlamentuose yra mažiau, o variaciją tarp šalių šis kintamasis veiks, tačiau nebus pats svarbiausias.

Trečiosios hipotezės teiginys, jog socioekonominiai veiksniai nepaaiškina moterų skaičiaus atskirų šalių parlamentuose variacijos, kyla iš to, kad pokomunistinėse šalyse šių veiksmų reikšmės mažai varijuoja.

2.2. Duomenys ir metodologija

Siekiant patikrinti išsikeltas hipotezes, tyrime naudojamas statistinis lyginamasis daugelio šalių metodas. Toks metodas labiausiai tinkamas kiekybinėms analizėms kintamuosius matuojant kiekybiniais duomenimis, surinktais dideliame kiekyje valstybių. Šis metodas reikalauja aukštesnio sąvokų abstrakcijos lygmens, kad po viena sąvoka būtų įmanoma sutalpinti visus matuojamojo reiškinių niuansus, pasireiškiančius skirtingose šalyse⁹⁹. Pagrindiniai šio metodo privalumai yra gebėjimas atlikti statistinę kontrolę ir atmesti prieštaraujančius paaiškinimus, didelė valstybių apimtis, gebėjimas daryti stiprias inferencijas bei identifikuoti valstybes, kurios nukrypsta nuo normos bei nesutelpa į teorinius aiškinimus. Gebėjimas daryti stiprias inferencijas kyla iš to, kad į tyrimą įtraukiant daug šalių ir randant statistiškai reikšmingą ryšį tarp analizuojamų nepriklausomo ir priklausomo kintamojo, galima teigti, jog tas ryšys yra universalus ir išliks toks pat analizuojant kitus atvejus. Nukrypstančios valstybės yra tokios, kurių priklausomojo kintamojo vertė yra ne tokia, kokios tikimasi turint nepriklausomų kintamųjų reikšmes.

Tačiau šis metodas (kaip, beje, ir visi kiti) neišvengiamai turi tam tikrų trūkumų. Vienas jų yra tas, kad neretai susiduriama su duomenų stygiaus problema, kadangi dažnai agreguoti duomenys yra surenkami tik tam tikrai valstybių grupei (pvz. Europos Sąjungos šalims) bei tam tikram laikotarpiui, todėl iškyla duomenų palyginamumo problema. Kitas trūkumas yra naudojamų matmenų validumo problema. Ji kyla iš to, kad politikos moksluose naudojamų sąvokų matavimas yra sudėtingas. Pavyzdžiui, siekiant išmatuoti ekonominę šalies išsivystymo lygį, neretai naudojamas BVP vienam gyventojui rodiklis. Tačiau tokio sąvokos matavimo būdo kritikai teigia, kad į šalies ekonominio išsivystymo sąvokos matavimą būtina reikia įtraukti ir pajamų pasiskirstymo nelygybės matą. Taigi neretai nėra bendro sutarimo, kaip turėtų būti matuojami vieni ar kiti reiškiniai. Lyginant tų pačių kintamųjų būklę pernelyg skirtingose visuomenėse, gresia G. Sartori vadinamoji „katšunio“ problema, kuri reiškia tai, kad lyginami iš esmės nesulyginami dalykai¹⁰⁰, kai tos pačios

⁹⁹ Todd Landman, *Issues and Methods in Comparative Politics*. London and New York: Routledge, 2003, 2 leid.

¹⁰⁰ Giovanni Sartori, „Comparing and Miscomparing“, *Journal of Theoretical Politics*, 3 (3), 1991, 243-257.

sąvokos žymi skirtingus reiškinius skirtingose visuomenėse. Be to, siekiant atlikti tokią analizę, būtini matematiniai bei darbo kompiuteriu įgūdžiai.

Šiame darbe statistinei analizei atlikti pasitelkiamas *SPSS* (Statistical Package for the Social Science) programų paketas. Šis paketas – tai programų, padedančių atlikti įvairiapusę analizę, rinkinys¹⁰¹. Jis orientuotas į taikymą socialiniuose moksluose, tačiau sėkmingai gali būti taikomas ekonomikos, medicinos bei kituose tyrimuose¹⁰².

Siekiant patikrinti išsikeltas hipotezes, svarbu, kad tyrimui būtų atrinkti tinkami atvejai. Dominuojanti pozicija teigia, kad vadovaujantis panašiausiu atveju (vienintelio skirtumo) logika, reikėtų tirti *visus* panašiausius atvejus (taigi tai apimtų visas pokomunistines valstybes), nes tai padidintų išvadų patikimumą, kadangi būtų padidinta ir priklausomo kintamojo variacija. Vis dėlto pokomunistinės šalys labai skiriasi daugeliu aspektų, kurių čia svarbiausias – demokratijos lygmuo bei tai, kiek laisvi šalyje vyksta rinkimai. Nors pripažįstama, kad demokratija ir atstovavimas nėra sinonimiški dalykai, visgi *politinis* atstovavimas ir demokratija yra labai glaudžiai tarpusavyje susiję. Ir nors formaliosios atstovaujamosios struktūros gali egzistuoti ir nedemokratinuose režimuose, čia jos paprastai yra priklausomos nuo autoritarinių lyderių valios ir nefunkcionuoja kaip tikrosios atstovaujamosios institucijos¹⁰³. Todėl nėra reikalo į tyrimą įtraukti nedemokratinų valstybių. Tokių valstybių neįtraukimas padeda išvengti ne tik duomenų stygiaus problemos, bet ir to, kad į tyrimo imtį nepatektų atvejai, kuriuose nevyksta bent iš dalies laisvi ir sąžiningi rinkimai. Todėl buvo nuspręsta tirti ne visas pokomunistines valstybes, o tas, kurias *Freedom House* įvardija kaip rinkimines demokratijas. Rinkiminėmis demokratijomis vadinamos valstybės, kuriose valdžios sudėtis techniškai yra apsprendžiama piliečių. Kitaip tariant, tokiose šalyse piliečiai laikomi suverenais ir jie turi teisę bei galimybę balsuoti. Rinkiminės demokratijos nuo liberaliųjų skiriasi tuo, kad pastarosiose lygiagrečiai liaudies suverenumo žmonėms yra suteiktos pilietinės laisvės ir teisės.

Siekiant patikrinti, kurie veiksniai labiausiai paaiškina moterų atstovavimą pokomunistinių valstybių parlamentuose, būtų pakakę išanalizuoti paskutinius parlamento

¹⁰¹ Kazimieras Pukėnas, *Sportinių tyrimų duomenų analizė SPSS programa*. Kaunas: Lietuvos kūno kultūros akademija, 2005.

¹⁰² Teresė Leonavičienė, *SPSS programų paketo taikymas statistiniuose tyrimuose*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2007.

¹⁰³ Leslie A. Schwandt-Bayer ir William Mishler, "An Integrated Model of Women's Representation." *The Journal of Politics*, 67(2), 2005, 413.

rinkimus. Tačiau nuspręsta pasižiūrėti trejis paskutinius rinkimus, turint aspiraciją apčiuopti galimus kaitos procesus, išryškinti vyraujančias tendencijas, pažvelgti, ar veiksniai, buvę svarbūs prieš keletą metų, išlaiko savo svarbą, o galbūt ją praranda, o į jų vietą patenka kiti faktoriai.

Norint įvertinti tiriamą objektų požymį, reikia jį išmatuoti. Tuo tikslu kintamieji operacionalizuojami, tai yra, išskaidomi į kiekybiškai pamatuojamus indikatorius. Priklausomas kintamasis – moterų skaičius parlamente - matuojamas kaip procentinė moterų skaičiaus parlamente išraiška. Jeigu yra dvejų rūmų parlamentas, imamas moterų skaičius žemuosiuose parlamento rūmuose.

Rinkimų sistema analizėje išskaidoma į keletą atributų: 1) Rinkimų sistemos tipas; 2) Rinkiminių apygardų dydis; 3) Rinkiminio slenksčio riba.

Rinkimų sistemos tipas nagrinėjamuose atvejuose įgyja tik 2 reikšmes – rinkimų sistemos yra arba proporcinio atstovavimo, arba maišytos (mažoritarinės rinkimų sistemos netaiko nė viena iš analizuojamų šalių). Todėl rinkimų sistemos tipo kintamasis yra nominalus dvireikšmis – valstybė koduojama 1, jeigu sistema yra proporcinio atstovavimo, ir 0, jeigu maišyta. Nominalūs kintamieji pasižymi tuo, kad juos galima tik klasifikuoti, t.y. priskirti vienai ar kitai grupei. Tokių kintamųjų negalima matuoti ar daryti matematinių operacijų, kadangi skaičius šiuo atveju tėra kodas ir šie kodai tarpusavyje nepalyginami¹⁰⁴. Dvejuose pastaruosiuose rinkimuose vyraujantis rinkimų sistemos tipas yra proporcinio atstovavimo, o prieš tai buvusiuose – maišyta sistema. Taigi rinkimų sistemos tipas kai kuriose šalyse buvo keičiamas.

Dauguma šiame tyrime naudojamų kintamųjų yra kiekybiniai santykių skalės kintamieji. Pagal šią skalę matuojamus kintamuosius galima ne tik klasifikuoti, tvarkyti, bet ir kiekybiškai įvertinti skirtumus. Kiekybinių kintamųjų duomenys visada yra skaitiniai. Šioje skalėje yra apibrėžta absoliuti ataskaitos pradžia, t.y. yra absoliutus nulis – nulinis taškas, rodantis, kad tiriamojo požymio nėra. Taigi rezultatai visuomet yra neneigiami skaičiai.

Toks kintamasis yra rinkiminių apygardų dydis. Rinkiminių apygardų dydis skiriasi ne tik tarp atskirų valstybių, bet ir pačių valstybių viduje, t.y. vienoje apygardoje gali būti išrenkama, tarkime, 8 parlamento nariai, o kitoje tos pačios šalies apygardoje 15, ir panašiai.

¹⁰⁴ Vydas Čekanavičius ir Gediminas Murauskas, *Statistika ir jos taikymai*. Vilnius: TEV, 2000, 18.

Siekiant sumažinti maišatį ir padaryti statistinį tyrimą įmanomu, skaičiuojamas vidutinis šalies rinkiminių apygardų dydis. Rinkiminių apygardų dydis bėgant laikui taip pat kito. Paskutiniuose rinkimuose rinkimų apygardos vidutinis dydis buvo 63, kai tuo tarpu dvejuose prieš tai vykusiuose atitinkamai 27 ir 25.

Rinkiminio slenksčio riba pateikiama procentine išraiška, didžiojoje dalyje valstybių įgaunanti reikšmę 5%. Jeigu valstybėje naudojami atskiri rinkiminiai slenksčiai pavieniams kandidatams, partijoms ir jų koalicijoms, išvedamas rinkiminių slenksčių vidurkis apvalinant į mažesniąją pusę. Rinkiminio slenksčio vidutinė riba visą nagrinėjamąjį laikotarpį smarkiai nekito ir išliko apie 5-6 procentus.

Dėl teorinėje darbo dalyje minėtųjų priežasčių tikimasi, jog tarp proporcinio atstovavimo rinkimų sistemos, didelių rinkiminių apygardų, aukštesnio rinkiminio slenksčio ir moterų atstovavimo parlamente skaičiaus bus stebima teigiama koreliacija.

Moterų dalyvavimas darbo rinkoje matuojamas kaip procentas moterų, vyresnių nei 15 metų, dalyvaujančių darbo rinkoje. Moterų dalyvavimas darbo rinkoje per visą nagrinėjamą laikotarpį yra šiek tiek mažesnis nei 50 procentų, išskyrus viduriniąją atkarpą, kai skaičius pasiekia beveik 51 procentą. Dėl teorinėje darbo dalyje minėtų priežasčių, manoma, kad aukštesnis moterų dalyvavimas darbo rinkoje sąlygos aukštesnį jų skaičių nacionaliniuose parlamentuose.

Šalies išsivystymo lygis išskaidomas į tris atskirus kintamuosius: raštingumo lygį šalyje (procentinė išraiška), energijos sunaudojimą (kiek naftos barelių sunaudojama šalyje per dieną) ir BVP vienam gyventojui, išreikštą perkamosios galios standartais bei matuojamą JAV doleriais. Raštingumo vidurkis šalyse yra tik kiek mažesnis nei 99 procentai, taigi, kaip jau minėta, labai aukštas. Be to, pažymėtina tai, kad raštingumo reikšmės nagrinėjamose šalyse labai menkai varijuoja – nuo minimalios reikšmės 96 procentų Makedonijoje iki 100 Gruzijoje. Todėl tikėtina, kad tarp raštingumo ir moterų skaičiaus parlamente ryšio vis dėlto nebus arba jis gali būti netgi priešingas, kadangi Makedonija, pirmaujanti pagal moterų skaičių parlamente, yra paskutinė pagal raštingumo lygį, o Gruzija, būdama trečia nuo galo pagal moterų skaičių parlamente, pirmauja pagal raštingų gyventojų skaičių. Matland siūlė išsivystymą matuoti BVP absoliučiu dydžiu¹⁰⁵. Vis dėlto toks indikatorius kelia abejonių,

¹⁰⁵ Richard E. Matland, Richard E. Matland, "Women's Representation in National Legislatures: Developed and Developing Countries." *Legislative Studies Quarterly*, 23(1), 1998, 109-125.

kadangi pokomunistinės valstybės labai skiriasi savo dydžiu, ir natūralu, jog mažųjų valstybių BVP labai skirsis nuo didžiųjų. Todėl tyrimui naudojamas BVP vienam gyventojui rodiklis. Bendrasis vidaus produktas pokomunistinėse šalyse bėgant laikui neabejotinai augo. Duomenis apie naftos sunaudojimą pavyko surinkti tik pirmiesiems dvejims rinkimams, todėl šis kintamasis į ankstesniųjų rinkimų analizę nėra įtraukiamas. Pastebėtina, kad naftos suvartojimas analizuojamu laikotarpiu beveik nesikeitė. Kadangi tarp šalies išsivystymo lygio ir moterų atstovavimo legislatyvinėse institucijose autoriai konstatuoja teigiamą ryšį, manoma, kad toks pat jis bus ir pokomunistinėse šalyse. Vis dėlto, yra galimybė, kad ryšio tarp šių kintamųjų ir moterų skaičiaus parlamente gali ir nebūti, kadangi, kaip jau minėta, tokio ryšio egzistavimu verčia abejoti Makedonijos, o taip pat Serbijos, Gruzijos, Moldovos pavyzdys.

Nedarbo lygis pateikiamas procentine išraiška, o gimstamumas matuojamas vienai moteriai tenkančių vaikų skaičiumi. Nedarbo vidutinis lygis bėgant laikui taip pat beveik nekito. Aukščiausias (15 procentų vidurkis) jis buvo vidurinių rinkimų metu, o žemiausias (12.5 procentų) paskutinių rinkimų metu. Gimstamumo lygis laikui bėgant šiek tiek mažėjo, tačiau labai nežymiai. Tikimasi, jog šie du kintamieji neigiamai koreliuos su moterų skaičiumi parlamente.

Kultūrinė moterų pozicija taip pat išskaidoma į tris kintamuosius: moterų ir vyrų raštingumo santykis; moterų ir vyrų dalyvavimo darbo rinkoje santykis; universitetinį išsilavinimą turinčių moterų ir vyrų santykis. Visų trijų kintamųjų matavimo išraiška yra procentinė. Išsilavinimas referuoja į aukštąjį išsilavinimą. Apskaičiavus vidurkius, gaunami tokie rezultatai: moterų raštingumo santykis su vyrais yra vidutiniškai 97 - 98 procentai (variacija tarp šalių nežymi), moterų ir vyrų dalyvavimo darbo rinkoje santykis yra 76 – 77 procentai. Kalbant apie moterų ir vyrų, turinčių aukštąjį išsilavinimą, santykį, pažymėtina, jog moterys visose šalyse yra labiau išsilavinusios nei vyrai. Nagrinėjamojo laikotarpio pradžioje šis santykis buvo 124 procentai, o šiuo metu jis siekia beveik 140 procentų. Tikimasi, kad kuo aukštesni bus minėtųjų kintamųjų rodikliai, tuo daugiau moterų rasime ir šalių parlamentuose.

Visuomenės požiūris į moteris kaip politikas matuojamas sutikimo procentu su teiginiu, kad „Vyrai yra geresni politiniai lyderiai nei moterys“. Požiūris į moteris ir joms priskiriami „tinkami vaidmenys“ matuojami taip pat apklausų duomenimis. Į tyrimą įtraukiami tokie

klausimai: 1) Prašoma sutikti arba nesutikti su teiginiu, kad „Moterims reikia vaiko, kad jaustųsi visavertės ir užpildytos“. Tyrimo pagal sutikimą/nesutikimą su šiuo teiginiu išskirtas kintamasis, matuojamas sutinkančiųjų su šiuo teiginiu procentu; 2) Prašoma sutikti arba nesutikti su teiginiu, kad „Buvimas namų šeimininke yra toks pat užpildantis užsiėmimas, kaip darbas už pinigus“. Tyrimui naudojamas sutinkančiųjų su šiuo teiginiu procentas; 3) Prašoma sutikti arba nesutikti su teiginiu, kad „Prie namų ūkio pajamų turėtų prisidėti tiek vyras, tiek moteris“. Tyrimui naudojamas procentas nepritariančiųjų tokiam teiginiui; 4) Respondentų buvoma prašoma nurodyti, jeigu jiems būtų suteikta galimybė turėti tik vieną vaiką, ar jie norėtų berniuko, mergaitės, ar nėra skirtumo. Tyrimo naudojamas pirmenybę teikiančiųjų berniukams procentas; 5) Respondentų buvo prašoma sutikti/nesutikti su teiginiu, kad „Jeigu moteris uždirba daugiau pinigų nei vyras, tai būtinai sukels problemų¹⁰⁶“. Analizėje naudojamas pritariančiųjų tokiam teiginiui procentas.

Deja, duomenys nėra nauji. World Values Survey dauguma darytų apklausų šiais klausimais yra 1998 – 2000 metais. Kai kurios apklaustos buvo darytos ir anksčiau – 1991, 1996 metais. Manančiųjų, kad vyrai yra geresni politiniai lyderiai nei moterys, skaičius bėgant laikui sumažėjo 1 procentu. Tokių piliečių nagrinėjamose šalyse yra apie 59 procentus. Labiausiai vyrus kaip politinius lyderius lyginant su moterimis vertina gruzainai, o mažiausiai – Makedonijos bei Slovėnijos piliečiai. Procentas manančių, kad moterims reikia vaiko, jog jos jaustųsi visavertės, sumažėjo nuo 76 procentų 1995 metais iki 71,5 1999 metais. Labiausiai šiam teiginiui linkę pritarti Albanijos gyventojai, o mažiausiai slovėnai. Procentas manančių, kad buvimas namų šeimininke yra toks pat užpildantis užsiėmimas kaip ir darbas už pinigus, visą analizuojamą laikotarpį išliko beveik nepakitęs – sumažėjo nuo 61 iki 60,5 procentų. Labiausiai šiam teiginiui pritarė gruzainai, o skeptiškiausiai į šį klausimą pažvelgė čekai ir latviai. Manančiųjų, kad prie šeimos namų ūkio turėtų prisidėti abu sutuoktiniai yra 89,7 procentai tiriamose valstybėse. Deja, šis klausimas respondentams buvo pateiktas tik vieną kartą, apie 1998-2000 metus, todėl palyginimo padaryti yra neįmanoma dėl duomenų stygiaus. Klausimas apie vaiko lyties preferencijas taip pat buvo pateiktas tik vieną kartą. Labiausiai berniuko norėtų Gruzijos piliečiai, o mažiausiai – lenkai. Su teiginiu, kad „Jeigu moteris uždirba daugiau pinigų nei vyras, tai būtinai sukels problemų“, sutinka

¹⁰⁶ World Values Survey, <http://www.worldvaluesurvey.org>

beveik 42 procentai apklaustųjų; labiausiai jam linkę pritarti lietuviai, o mažiausiai – Albanijos bei Makedonijos gyventojai.

Tyrimė kiekvienas klausimas visų pirma išskirtas kaip atskiras kintamasis, tačiau siekiant pažvelgti, kaip požiūris į moteris apskritai koreliuoja su moterų skaičiumi parlamente, buvo išvestas pritariančiųjų minėtiesiems teiginiams vidurkis ir sudarytas naujas, apibendrinantis kintamasis. Tiek, kiek buvo įmanoma apčiuopti (duomenys skiriasi tik tam tikrais klausimais), pastebima pritariančiųjų teiginiams procento mažėjimo tendencija.

Na ir pagaliau religija yra nominalus kintamasis, įgyjantis 5 reikšmes, kur 0 žymi tai, kad šalyje pagrindinis yra islamo tikėjimas, 1 rodo daugumos gyventojų priklausymą katalikams, 2 reiškia, kad dauguma gyventojų yra stačiatikiai, 3 – kad šalyje vyrauja protestantizmas; 4 – kad dauguma gyventojų neišpažįsta jokios religijos. Statistinės eilutės moda (t.y. dažniausiai pasikartojanti reikšmė) yra 2, kas reiškia, jog didžiojoje dalyje nagrinėjamų valstybių vyrauja stačiatikių tikėjimas. Tik viena šalis yra musulmoniška (Albanija), tik viena protestantiška (Latvija), dviejose dauguma gyventojų neišpažįsta jokio tikėjimo (Čekija ir Estija), o katalikiškų šalių yra tik šiek tiek mažiau nei stačiatikiškųjų. Tikimasi, jog katalikybė, islamas ir stačiatikybė neigiamai koreliuos su moterų skaičiumi parlamente, o palankiausios moterims religijos yra protestantizmas arba jokios religijos nevyravimas.

Duomenys apie moterų skaičių parlamente ir rinkimų sistemos tipą bei kitus atributus surinkti iš Tarpparlamentinės sąjungos (Inter-Parliamentary Union) internetinio puslapio (www.ipu.org), kur pateikiami išsamūs visose pasaulio šalyse vykusių rinkimų aprašymai bei pabrėžiama parlamento sudėtis pagal lyties charakteristiką. Trūkstantiems duomenims papildyti naudojamas internetinis IDEA puslapis (www.idea.int), kur ypač pabrėžiamos kvotų taikymo šalyse tendencijos. Duomenys apie moterų dalyvavimą darbo rinkoje bei apie moterų ir vyrų dalyvavimo darbo rinkoje santykį surinkti iš Tarptautinės darbo organizacijos statistinės duomenų bazės (www.ilo.laborsta.org).

Duomenys, matuojantys šalies išsivystymo lygį, nedarbą, raštingumą, gimstamumą, vyrų ir moterų raštingumo santykį bei vyraujančią religiją surinkti iš JAV Centrinės žvalgybos tarnybos pateikiamų metinių statistinių ataskaitų (www.cia.gov). Duomenys apie išsilavinimą rinkti iš UNESCO puslapio (<http://stats.uis.unesco.org>). Apklausų duomenys surinkti iš World Values Survey atliktų apklausų (<http://www.worldvaluessurvey.org>).

Siekiant nustatyti ryšį tarp minėtųjų kintamųjų ir deskriptyvinio moterų atstovavimo parlamente, naudojamosi keletu statistinės analizės metodų.

Visų pirma apskaičiuojami Pearsono ir ETA koreliacijos (priklausomybės) koeficientai tarp priklausomo ir nepriklausomo kintamųjų trims paskutiniams rinkimams šalyse ir visiems rinkimams bendrai. Ryšio matų skaičiavimas remiasi vadinamuoju proporcingu klaidos tikimybės redukavimo principo logika. Kad būtų aiškiau, imkime tokį pavyzdį. Turime klausimą apie žmogaus politinį kairumą-dešinumą, į kurį galimi du atsakymų variantai (kairys-dešinys). Jūs imate vieną po kito atsakytus klausimynus ir turite atspėti, kurį atsakymo variantą pasirinko apklaustasis. Tarkime, kad yra žinoma, jog 55 procentai save laiko kairiuoju, o 45 – dešiniuoju. Racionaliausia strategija tokiu atveju būtų visada spėti “kairysis” – taip būtų padaroma mažiau klaidų. Bet tarkime, kad yra žinoma, jog egzistuoja stiprus ryšys tarp kairumo-dešinumų ir tautybės. Akivaizdu, kad tokiu atveju būtų padaroma mažiau klaidų. Kuo stipresnis ryšys tarp dviejų kintamųjų, tuo didesnis koreliacijos koeficientas, tuo mažesnė klaidos tikimybė. Jeigu, pavyzdžiui, visi kitataučiai būtų kairieji, o lietuviai – dešinieji, tai ryšio matas būtų lygus vienetai ir žinant respondento tautybę nebūtų padaryta nė viena klaida, spėjant jo politines pažiūras. Pearsono koeficientas naudojamas kiekybinių kintamųjų tarpusavio ryšiui matuoti¹⁰⁷. Pearsono koeficientas įgyja reikšmę nuo -1 iki 1 (0 – ryšio nėra, -1 – neigiamas ryšys, 1 – teigiamas ryšys). Svarbu pažymėti tai, kad Pearsono koreliacijos koeficientas skaičiuojamas tik pasiskirsčiusiems pagal normalųjį dėsnį kintamiesiems. Norint išsiaiškinti, ar kintamieji taip pasiskirstę, SPSS programų paketu atliekamas vienos imties Kolmogorovo ir Smirnov testas. Jeigu šio testo p reikšmė yra didesnė nei reikšmingumo lygmuo $\alpha = 0,05$, tolesniuose tyrimuose galima taikyti metodus, tinkančius normaliajam skirstiniui¹⁰⁸.

Ryšiui tarp kintamųjų nustatyti, kai nepriklausomas kintamasis yra nominalus, o priklausomas kiekybinis, naudojamas ETA koeficientas. Šio koeficiento reikšmė svyruoja nuo 0 iki 1, kur 0 žymi, kad tarp nagrinėjamų kintamųjų ryšio nėra, o 1 indikuoja aukštą asociacijos laipsnį.

¹⁰⁷ Vydas Čekanavičius ir Gediminas Murauskas, *Statistika ir jos taikymai*. Vilnius: TEV, 2000, 74.

¹⁰⁸ Teresė Leonavičienė, *SPSS programų paketo taikymas statistiniuose tyrimuose*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2007, 77.

Regresijos modelis – statistinis analizės būdas, leidžiantis vieno kintamojo reikšmės prognozuoti atsižvelgus į kito kintamojo reikšmės¹⁰⁹. Tiesinėje regresijoje susiduriame su atsitiktiniais dydžiais, todėl jokia prognozė nėra šimtaprocentinė – prognozuojamos reikšmės tėra gana tikėtinos.

Kokiu tikslu atliekama regresinė analizė? Kartais užtenka tiesiog apskaičiuoti koreliacijos koeficientą (pavyzdžiui, minėtąjį Pearsono koeficientą). Tačiau dažnai informacijos, kurią pateikia ryšio matai, yra per mažai. Čekanavičius ir Murauskas skirtumui tarp koreliacijos koeficientų ir regresijos pagalba daromų išvadų iliustruoti pateikia tokį pavyzdį. Tarkime, firma gamina kamščiatraukius ir nori sužinoti ryšį tarp firmos gaunamų pajamų ir išlaidų reklamai ryšį. Tarkime, kad jų koreliacija lygi 0,9, t.y. rodo didelę tiesinę tiesioginę priklausomybę. Tačiau tokiu atveju galimos dvi situacijos: a) tiesinė priklausomybė, kai kiekvienas reklamai skirtas litas duoda keletą litų papildomų pajamų (reklama atsiperka); b) tiesinė priklausomybė, kai kiekvienas reklamai skirtas litas duoda mažiau nei litą papildomų pajamų (reklama kainuoja brangiau nei atneša naudos). Abiem atvejais koreliacijos koeficientas tas pats. Taigi šiuo atveju koreliacijos koeficiento reikšmė nesuteikia visos reikiamos informacijos¹¹⁰.

Kintamųjų koreliacija skaičiuojama ir regresinėje analizėje. Apytikslė kintamojo Y (priklausomas kintamasis) priklausomybė nuo X (nepriklausomas kintamasis) aprašoma lygtimi $y = a + bx + e$. Šia lygtimi galima naudotis prognozuojant Y reikšmes. Be to, parametras b parodo, keliais vienetais pasikeičia prognozuojama y reikšmė (pvz., keliais litais padidėja pajamos) vienetu padidėjus x reikšmei (vienu litu padidėjus reklamos išlaidoms). Taigi koreliacija apibūdina ryšio tarp kintamųjų stiprumą, o regresinė analizė įgalina nustatyti šio ryšio pobūdį ir prognozuoti priklausomojo kintamojo reikšmes.

Regresijos modelis paprastai taikomas tik kiekybiniais kintamiesiems. Norint įtraukti į regresinę analizę ne tik kiekybinius kintamuosius, bet ir nominalius, juos būtina prieš tai transformuoti į pseudokintamuosius. Kai nominalus kintamasis turi m reikšmių (pvz. religija tyrime turi 5 reikšmes), jis transformuojamas į (m-1) pseudokintamųjų (šiuo atveju reikia sukurti 4 pseudokintamuosius). Taigi iš religijos kintamojo sukuriama 4 dvireikšmiai kintamieji: 1) žymima 1, jei dauguma gyventojų yra katalikai, 0 – jei kito tikėjimo; 2)

¹⁰⁹ Vydas Čekanavičius ir Gediminas Murauskas, *Statistika ir jos taikymai*. Vilnius: TEV, 2000, 123.

¹¹⁰ Vydas Čekanavičius ir Gediminas Murauskas, *Statistika ir jos taikymai*. Vilnius: TEV, 2000, 125.

žymima 1, jei dauguma gyventojų yra stačiatikiai, 0 – jei kito tikėjimo; 3) žymima 1, jei dauguma gyventojų yra musulmonai, 0 – jei išpažįsta kitą religiją; 4) žymima 1, jei dauguma gyventojų nepriklauso jokiai religijai, 0 – jei dauguma priklauso kuriai nors religijai.

Lygiai taip pat transformuota ir rinkimų sistema. Taigi rinkimų sistema buvo transformuota į pseudokintamąjį: žymima 1, jei rinkimų sistema yra proporcinio atstovavimo, rinkimų apygardos vidutinis dydis yra didesnis už 5, o rinkiminio slenksčio riba yra didesnė arba lygi 5. Žymima 0, jei rinkimų sistema pasižymi kitokiomis minėtųjų atributų charakteristikomis. Apygardos dyžio priskyrimo riba vienai ar kitai grupei buvo pasirinkta reikšmė 5. Nors šis pasirinkimas yra subjektyvus, vis dėlto jis remiasi Wilma Rule padaryta išvada, kurią autorė pagrindė literatūros apie apygardos dydžius apžvalga: anot autorės, paprastai yra itin svarbu, kad apygardos dydis būtų 5 ar daugiau, kad būtų įmanoma į parlamentą išrinkti daug moterų¹¹¹.

Taigi tyrime iš pradžių buvo įsitikinta, ar duomenys pasiskirstę pagal normalųjį skirstinį (Kolmogorovo ir Smirnovio testo pagalba), po to buvo skaičiuojami Pearsono koreliacijos koeficientas kiekybiniam kintamiesiems ir ETA koeficientas siekiant įvertinti ryšį tarp kiekybinio ir nominalių kintamųjų. Po to buvo atlikta regresinė analizė visiems rinkimams kartu. Rinkimams atskirai regresinė analizė nebuvo atliekama dėl mažokos imties ($n = 17$).

2.3. Statistinės analizės rezultatai

Taigi siekiant išsiaiškinti, kokie veiksniai labiausiai daro įtaką moterų išrinkimui į parlamentą, visų pirma buvo skaičiuojami koreliacijos koeficientai trims rinkimams atskirai ir visiems kartu. Gauti rezultatai pateikiami 2 lentelėje. Iš koreliacijos koeficientų matyti, kad stipriausias ir statistiškai reikšmingas ryšys yra tarp moterų skaičiaus parlamente ir rinkiminio slenksčio ribos, tarp BVP vienam gyventojui, gimstamumo, nedarbo, moterų dalyvavimo darbo rinkoje ir kai kurių apklausų klausimų: t.y. tarp procento manančiųjų, kad moterims reikia vaiko, kad šios jaustųsi visavertės, ir tarp procento teikiančiųjų primenybę

¹¹¹ Wilma Rule, „Parliaments of, by, and for the People: Except for Women?“ Kn. Wilma Rule ir Joseph F. Zimmerman (sud.), *Electoral Systems in Comparative Perspective – Their Impact on Women and Minorities*. Greenwood Press, 1994, 18.

berniukui kaip vieninteliam vaikui. Stiprus ir statistiškai reikšmingas ryšys yra ir tarp bendro visuomenės požiūrio į moterų vaidmenį visuomenėje. Stipriausias ryšys (-0,405) yra tarp gimstamumo ir moterų skaičiaus parlamente. Pažymėtina ir tai, kad šis ryšys neigiamas, taigi didėjant gimstamumui, mažėja moterų skaičius parlamente. To ir buvo tikėtasi prieš atliekant analizę. Natūralu, kad jei gimstamumas didelis, moterys turi rūpintis vaikais, ir dėl to nebelieka laiko jokiai politinei veiklai, juolab tokiose visuomenėse, kur vis dar vyrauja įsitikinimas, jog už namų ruošos darbus ir vaikų priežiūrą yra atsakingos moteriškosios lyties atstovės. Antrasis pagal stiprumą ryšys yra tarp BVP vienam gyventojui ir moterų skaičiaus parlamente. Kaip ir buvo tikimasi, šis ryšys yra teigiamas ir tai patvirtina daugelio autorių gautus rezultatus, tyrinėjant kitokias valstybių grupes. Trečiasis pagal svarbą veiksnys yra visuomenės požiūris į moteris ir jų vaidmenį visuomenėje. Tiek bendras požiūris, tiek minėtieji du atskiri klausimai neigiamai stipriai koreliuoja su moterų skaičiumi parlamente. To ir buvo tikimasi prieš atliekant analizę, kadangi natūralu, jog neigiamas požiūris į moteris (o, kadangi apklausoje dalyvavo tiek vyrai, tiek moterys, taigi ir pačių moterų savo vaidmens suvokimas kaip susietas su namais), mažina tiek moterų pasiūlą, tiek paklausą, kas veda prie mažo skaičiaus moterų šalių legislatyvinėse institucijose. Dar vienas svarbus veiksnys, lemiantis moterų skaičių parlamente, yra rinkiminio slenksčio riba. Koreliacijos koeficientas rodo, kad yra ganėtinai stiprus ir statistiškai reikšmingas ryšys tarp moterų skaičiaus įstatymų leidžiamosiose institucijose bei rinkiminio slenksčio ribos. Šis ryšys teigiamas, taigi, kaip ir buvo tikimasi, aukštesnis rinkiminis slenkstis, sukurdamas barjerą mini partijų patekimui į parlamentą, lemia tai, kad išrenkama daugiau moterų. Dar vienas svarbus faktorius – moterų dalyvavimas darbo rinkoje. Priešingai nei buvo tikėtasi, ryšys yra neigiamas, t.y., kuo daugiau moterų dalyvauja darbo rinkoje, tuo mažesnė jų proporcija legislatyvinėse institucijose. Tokį ryšio pobūdį galima logiškai pagrįsti. Kaip jau minėta, moterims pokomunistinėse visuomenėse vis dar aktuali „dvigubos naštos“ problema, t.y., kad reikia tiek dirbti, tiek rūpintis namų ūkiu bei vaikais. Kaip ir gimstamumo atveju, taip ir čia, neigiamas ryšys gali būti interpretuojamas kaip lemiamas laiko stygiaus problemos. Jei moteriai tenka dirbti, ir dar prižiūrėti namus, jai nelieka laiko politinei veiklai. Dalyvavimas darbo rinkoje gali būti traktuojamas kaip mažinantis moterų pasiūlą, tačiau jokių būdu ne paklausą. Kitas svarbus kintamasis yra nedarbo lygis šalyje. Vėlgi stebina ryšio pobūdis: jis yra teigiamas. Taigi kuo didesnis nedarbo lygis, tuo daugiau moterų yra išrenkama į

parlamentą. Paaiškinimas tokiam ryšiui yra analogiškas kaip ir neigiamam ryšiui tarp moterų dalyvavimo darbo rinkoje bei jų skaičiaus parlamente.

	Moterys, visi rinkimai	Moterys, paskutini ai rinkimai	Moterys, antri rinkimai	Moterys, treči rinkimai
--	------------------------------	---	-------------------------------	-------------------------------

<i>Apygarda</i>	Pearson Correlation Sig. (2-tailed)	,007 ,966	-,180 ,489	,182 ,551	,097 ,742
<i>Slenkstis</i>	Pearson Correlation Sig. (2-tailed)	,321** ,041	,461* ,063	,090 ,781	,678** ,015
<i>Darbo rinka</i>	Pearson Correlation Sig. (2-tailed)	-,288 ,061*	-,499* ,058	-,202 ,437	,018 ,958
<i>Raštingumas</i>	Pearson Correlation Sig. (2-tailed)	,099 ,502	-,375 ,139	,051 ,846	,372 ,190
<i>Nafta</i>	Pearson Correlation Sig. (2-tailed)	-,026 ,860	-,200 ,442	-,040 ,883	
<i>BVP</i>	Pearson Correlation Sig. (2-tailed)	,401*** ,004	,098 ,708	,497** ,043	,442* ,087
<i>Nedarbas</i>	Pearson Correlation Sig. (2-tailed)	,251** ,049	,133 ,137	,262* ,057	,137** ,032
<i>Gimstamumas</i>	Pearson Correlation Sig. (2-tailed)	-,405*** ,004	-,055 ,833	-,506** ,038	-,603** ,013
<i>Raštingumo santykis</i>	Pearson Correlation Sig. (2-tailed)	,176 ,222	-,350 ,169	,169 ,518	,442* ,087
<i>Išsilavinimo santykis</i>	Pearson Correlation Sig. (2-tailed)	,230 ,116	,002 ,993	,137 ,612	,456* ,076
<i>Darbo rinkos santykis</i>	Pearson Correlation Sig. (2-tailed)	,150 ,313	,078 ,781	,065 ,804	,309 ,263
<i>Moterims reikia vaiko</i>	Pearson Correlation Sig. (2-tailed)	-,353** ,011	-,287 ,264	-,317 ,215	-,416* ,097
<i>Vyrai geresni lyderiai</i>	Pearson Correlation Sig. (2-tailed)	-,067 ,643	-,216 ,406	,039 ,883	,047 ,858
<i>Namų šeimininkės</i>	Pearson Correlation Sig. (2-tailed)	,031 ,828	,108 ,680	-,260 ,313	,238 ,357
<i>Pajamos iš abiejų</i>	Pearson Correlation Sig. (2-tailed)	,012 ,936	,081 ,758	,082 ,754	-,156 ,551
<i>Nori berniuko</i>	Pearson Correlation Sig. (2-tailed)	-,331** ,018	-,214 ,410	-,343 ,178	-,540** ,025
<i>Blogai, jei moteris uždirba daugiau</i>	Pearson Correlation Sig. (2-tailed)	,081 ,571	-,048 ,855	,014 ,957	,341 ,181

<i>Apklausų vidurkis</i>	Pearson Correlation Sig. (2-tailed)	-,341** ,014	-,227 ,380	-,302 ,239	-,084 ,747
<i>Rinkimų sistema</i>	Eta	,426	,386	,493	,354
<i>Religija</i>	Eta	,487	,419	,520	,807

Lentelė 2. Koreliacijos koeficientai: moterys parlamente ir nepriklausomi kintamieji

Ryšiai tarp nominaliųjų kintamųjų (rinkimų sistemos tipo ir religijos) ir priklausomo kintamojo pamatuoti buvo naudojamas Eta koeficientas. Deja, šalia koeficiento reikšmės nėra pateikiamas statistinio reikšmingumo lygmuo. Vis dėlto tiek religijai, tiek rinkimų sistemos tipui Eta koeficientai yra aukšti, rodantys stiprų ryšį tarp rinkimų sistemos tipo, religijos bei moterų atstovavimo parlamente.

Dar du kintamieji rodo pakankamai stiprų, tačiau statistiškai nereikšmingą ryšį: tai moterų ir vyrų išsilavinimo ir raštingumo santykis.

Tarp daugumos likusiųjų koeficientų ir moterų skaičiaus parlamente koreliacijos koeficientai yra arti nulio, todėl galima sakyti, kad ryšio nėra tarp moterų proporcijos legislatyvinėse institucijose ir šių kintamųjų: 1) Rinkimų apygardos dydžio. Ryšio nebuvimas leidžia daryti išvadą, kad faktorius, būdamas itin stiprus Vakarų demokratinėse valstybėse, yra visiškai nesvarbus pokomunistinėje erdvėje. 2) Raštingumo. Ryšio nebuvimas tarp raštingų gyventojų proporcijos šalyse ir moterų skaičiaus parlamente gali būti aiškinamas tuo, kad raštingumas apskritai labai mažai varijuoja šiose šalyse. Raštingumo lygis visose nagrinėjamose valstybėse yra itin aukštas (neretai lenkiantis ir Vakarų Europos valstybes) ir jo lygmuo beveik nesiskiria tarp valstybių. 3) Naftos suvartojimo. Ryšio nebuvimas tarp moterų skaičiaus parlamente ir naftos suvartojimo greičiausiai referuoja į tai, kad šis indikatorius, matuojamas absoliučiu dydžiu, o ne išraiška vienam gyventojui, neatspindi realios šalies išsivystymo būklės. Daugiausia naftos barelių per dieną yra suvartojama Ukrainoje (450 tūkst.), Lenkijoje (236 tūkst.) ir Rumunijoje (236 tūkst.), taigi atrodo, kad šis indikatorius labai priklauso nuo šalies dydžio, o ne tiesiogiai matuoja šalies išsivystymo lygį. 4) Nėra koreliacijos ir tarp manačiųjų, jog vyrai yra geresni politiniai lyderiai nei moterys ir moterų skaičiaus parlamente. Ryšio nebuvimas šiek tiek stebina, turint omenyje tai, kad tarp požiūrio į moteris apskritai ir moterų išrinkimo į parlamentą ryšys yra. 5) Nėra ryšio tarp manančiųjų, kad buvimas namų šeimininke yra toks pat užpildantis užsiėmimas kaip mokamas darbas. Ryšio nebuvimas gali kilti iš to, kad žmonės, nors mano, kad buvimas

namų šeimininke yra toks pat užpildantis užsiėmimas kaip darbas už pinigus, visgi nemano, kad moters vieta yra namuose. Taigi galimas daiktas, jog šis indikatorius nelabai tinka visuomenės požiūriui į moterų vaidmenį matuoti. 6) Nėra koreliacijos ir tarp manančiųjų, jog prie šeimos pajamų turėtų prisidėti tiek vyras, tiek moteris. Įtraukiant šį kintamąjį į tyrimą, buvo remiamasi tokia logika: jeigu respondentai mano, kad prie namų ūkio pajamų turėtų prisidėti abu sutuoktiniai, tai rodo, kad visuomenės požiūris yra egalitariškesnis ir nevyrauja požiūris, kad moters vieta yra namuose, o vyro apmokamame darbe. Vis dėlto, apskaičiavus Pearsono koreliacijos koeficientą pasirodo, kad pritarimas šiam teiginiui stipriai (koeficientas lygus 0,405) ir statistiškai reikšmingai koreliuoja su nedarbo lygiu šalyje. Ryšys yra teigiamas. Taigi logiškas paaiškinimas būtų tas, kad kuo didesnis nedarbo lygis šalyje, tuo daugiau gyventojų mano, kad darbo ieškotis turėtų abiejų lyčių atstovai, kad bent šiek tiek pagerintų šeimos finansinę padėtį. 8) Ryšio nėra tarp manančiųjų, kad jei moteris uždirba daugiau pinigų, tai būtinai sukels problemų, ir moterų skaičiaus parlamente. Šis kintamasis stipriai (-0,474) neigiamai koreliuoja su nedarbu ir su gimstamumo lygiu (-0,443). Abi koreliacijos statistiškai reikšmingos. Taigi kuo didesnis nedarbas, tuo mažiau manančiųjų, kad moteris būtinai turėtų gauti mažesnes pajamas nei vyras, ir kuo daugiau vaikų šeimoje, tuo mažiau pritariančiųjų minėtajam teiginiui. Taigi sunki šeimos finansinė padėtis skatina nemanyti, kad moteris turėtų uždirbti mažiau pinigų. Įdomu pastebėti ir tai, kad šis kintamasis stipriai koreliuoja su BVP vienam gyventojui šalyje. Taigi gali būti, kad kylant šeimos pajamoms, moterims tampa nebūtina dirbti, kad pagerintų šeimos finansinę padėtį, kuri ir taip gera. Be to, kai materialiniai poreikiai patenkinti, gali imti veikti vyrų išdidumo faktorius. Tuo tarpu egzistuojant finansinėms problemoms, svarbesnis tampa išgyvenimo, o ne išdidumo veiksnys.

Lyginant koreliacijos matavimus trimis rinkimams pastebėtina, kad nuolat mažėjo gimstamumo daroma įtaka. Pirmųjų rinkimų metu ši įtaka buvo ypač stipri – Pearsono koreliacijos koeficientas buvo -0,603 ir statistiškai reikšmingas. Antraisiais rinkimais šis koeficientas buvo -0,506 ir vis dar statistiškai reikšmingas, o štai paskutiniaisiais rinkimais ryšio tarp gimstamumo ir moterų skaičiaus parlamente apskritai nėra. BVP vienam gyventojui antraisiais rinkimais buvo svarbesnis nei pirmaisiais, tačiau tik vos vos. Pastaraisiais rinkimais BVP įtaka moterų skaičiui parlamente apskritai nepastebima. Pastebėtina tai, kad labai išaugo moterų dalyvavimo darbo rinkoje reikšmė. Jei pirmaisiais

rinkimais šis kintamasis buvo visiškai nesvarbus (koreliacijos koeficientas lygus 0,018), tai paskutiniaisiais rinkimais matome stiprų neigiamą ryšį (-0,449). Sumažėjo ir požiūrio į moteris reikšmė. Pavyzdžiui, pritarimo teiginiui, kad moterims reikia vaiko, kad jos jaustųsi visavertės, įtaka, buvusi -0,416 liko -0,287. Dar pastebimiau sumažėjo koreliacija tarp preferencijos teikimo berniukui kaip vieninteliam vaikui ir moterų skaičiaus parlamente. Pirmaisiais rinkimais ryšys buvo stiprus (-0,540) ir statistiškai reikšmingas. Paskutiniaisiais rinkimais ryšys sumažėjo (liko -0,214) ir tapo statistiškai nereikšmingas. Rinkimų sistema visais laiko tarpais išliko svarbus faktorius ir jo įtaka kito labai nežymiai, tai didėdama, tai mažėdama. Religinio veiksnio vaidmuo sumažėjo ganėtinai stipriai. Pirmaisiais rinkimais koreliacija tarp religijos ir moterų skaičiaus parlamente buvo 0,807, o paskutiniaisiais 0,419.

Deja, kaip jau minėta, nominaliųjų ir kiekybinių kintamųjų koreliacijos koeficientas Eta statistinio reikšmingumo nenurodo. Dėl to, bei siekiant atskleisti tikslesnę kintamųjų tarpusavyje priklausomybę, darbe buvo atlikta regresinė analizė. Kadangi regresinė analizė tuo tikslesnė, kuo didesnė tyrimo imtis (kuo daugiau priklausomojo kintamojo reikšmių), visi rinkimai buvo analizuojami kartu ir atliekama viena regresinė analizė. Be to, pastebėta, kad kintamieji linę tarpusavyje koreliuoti, dėl to iš analizės buvo pašalinti tam tikri tarpusavyje koreliuojantys kintamieji, iš grupės tokių besikoreliuojančių kintamųjų buvo atrenkami patys svarbiausi (svarba nustatoma atsižvelgiant į išmatuotų koreliacijos koeficientų reikšmes).

Atliekant regresinę analizę dėl multikolinearumo problemos buvo pašalinti šie kintamieji: raštingumo lygis šalyje, naftos suvartojimas bei moterų ir vyrų raštingumo santykis. Be to, naudotas tik apibendrinamasis požiūris į moteris kintamasis. Koreliacijos koeficientai minėtiesiems kintamiesiems nerodė jokie ryšio tarp tų kintamųjų ir moterų skaičiaus parlamente, o ir pabandžius juos įtraukti į regresinę analizę, rezultatų tai nepakeitė, tarp pašalintų kintamųjų ir moterų skaičiaus parlamente statistiškai reikšmingo ryšio nebuvo. Rinkimų sistema, kaip jau minėta, buvo koduota atsižvelgiant į visus jos atributus (rinkimų sistemos tipą, apygardų dydį, rinkiminio slenksčio ribą), o religija taip pat buvo perkoduota į pseudokintamuosius.

Determinacijos koeficientas R^2 modelyje lygus 0,895, taigi pasirinkti nepriklausomi kintamieji paaiškina 89,5 procentus priklausomojo kintamojo reikšmių. ANOVA F testo reikšmingumo lygmuo 0,000, Durbino-Vatsono reikšmė 2,064, o multikolinearumo tarp kintamųjų nėra. Tai rodo, kad regresijos modelis tyrimui parinktas teisingai.

Iš lentelės 3 matyti, kad stipriausias ryšys yra tarp moterų atstovavimo parlamente ir gimstamumo lygio. Koeficientas b rodo, kad gimstamumui padidėjus 1 vienetu, moterų skaičius parlamente sumažėja 13 vienetų.

Antrasis pagal stiprumą ryšys yra tarp rinkimų sistemos ir moterų atstovavimo parlamente. Koeficientas b rodo, kad maišytose rinkimų sistemose su mažomis apygardomis bei rinkiminiu slenksčiu moterų atstovavimas parlamente yra 6 procentais mažesnis nei kitose sistemose (proporcinio atstovavimo, su didelėmis rinkimų apygardomis ir aukšta

	B (standartizuota paklaida)	P reikšmė (statistinio reikšmingumo lygmuo)
BVP vienam gyventojui	0,04821 (0,000)	0,006
Nedarbas	0,799 (0,084)	0,000
Gimstamumas	-13,043 (2,198)	0,000
Dalyvavimo darbo rinkoje santykis (moterys/vyrai)	0,882 (0,106)	0,000

rinkiminio slenksčio riba).

Požiūris į moters vaidmenį	0,153 (0,069)	0,035
Katalikybė	-4,266 (1,244)	0,002
Išsilavinusių moterų ir vyrų santykis	-0,0896 (0,030)	0,006
Stačiatikybė	-5,355 (1,506)	0,001
Rinkimų sistema	-6,465 (1,211)	0,000
Moterų dalyvavimas darbo rinkoje	-0,838 (0,116)	0,000
N	51	
Determinacijos koeficientas (R^2)	0,895	

Lentelė 3. Daugialypės regresijos modelis, rodantis politinių, socioekonominių ir kultūrinių veiksnių įtaką moterų proporcijai pokomunistinių šalių parlamentuose

Moterų skaičių parlamente lemia ir kiti kintamieji, visų pirma religija (regresijos modelis rodo, kad tiek stačiatikybė, tiek katalikiškasis tikėjimas neigiamai veikia moterų atstovavimą). Kitas svarbus kintamasis yra moterų ir vyrų dalyvavimo darbo rinkoje santykis. Kaip ir buvo tikėtasi, šis ryšys yra teigiamas. Vis dėlto, priešingai nei buvo tikėtasi,

stebimas neigiamas ryšys tarp moterų dalyvavimo darbo rinkoje ir moterų atstovavimo parlamente. Toks pat ryšys buvo gautas ir matuojant koreliacijos koeficientą. Taigi galimas daiktas, kad toks ryšys iš tiesų yra lemiamas moterų „dvigubos naštos“, vis dar vyraujančios pokomunistinėje erdvėje, egzistavimo. Be to, moterys pokomunistinėse valstybėse paprastai užima mažesnio užmokesčio ir žemesnio prestižo postus. Toks darbas, tikėtina, nekelia moterų pasitikėjimo savimi, neteikia pakankamai finansinių išteklių ir nepadeda joms užmegzti svarbių kontaktų (kas yra svarbus kriterijus partijoms renkantis kandidatus). Taigi dalyvavimas darbo rinkoje reiškia ne tą patį Vakarų ir pokomunistinėse šalyse.

Regresijos modelis atskleidžia ir nedarbo lygio šalyje svarbą. Nedarbas su moterų atstovavimu parlamente, ką rodė ir koreliacijos koeficientas, susijęs teigiamai. Kiti kintamieji, darantys įtaką moterų reprezentavimui, yra BVP vienam gyventojui, išsilavinusių moterų ir vyrų santykis, visuomenės požiūris į moteris. Lyginant visuomenės požiūrį į moteris pokomunistinėje erdvėje su Vakarų demokratinėmis valstybėmis, matomas labai didelis požiūrio skirtumas. Pavyzdžiui, lyginant atsakymus į klausimą, ar moteriai būtina reikia vaiko, kad ji jaustųsi visavertė, pastebima, kad pokomunistinėse šalyse pritariančiųjų šiam teiginiui vidurkis yra 71 procentas, kai tuo tarpu Vakarų demokratinėse valstybėse jis tesiekia 37 procentus. Procento manančiųjų, kad vyrai yra geresni politiniai lyderiai, vidurkis pokomunistinėse šalyse yra 58 procentai, o Vakaruose – 22,5. Berniukui pirmenybę, nors ir ne tokiu ryškiu skirtumu, taip pat teikia pokomunistinių valstybių gyventojai (30 procentų pokomunistinėse šalyse ir 23 Vakaruose). Taigi akivaizdu, kad išsivysčiusių valstybių gyventojai pasižymi kur kas egalitariškesniu požiūriu į moteris negu pokomunistinių šalių piliečiai.

Regresijos modelis rodo, kad raštingumas, moterų ir vyrų raštingumo santykis, naftos suvartojimas šalyje nėra susiję su moterų atstovavimu parlamente pokomunistinėse šalyse.

3. IŠSKIRTINIŲ ATVEJŲ ANALIZĖ

Duomenys, surinkti iš trejų rinkimų, atskleidžia, kad daugelyje šalių moterų skaičius renkamosiose institucijose augo palaiptai arba nežymiai svyravo tai į vieną, tai į kitą pusę (Latvijoje, Albanijoje, Kroatijoje, Čekijoje, Estijoje, Gruzijoje, Vengrijoje, Lenkijoje, Rumunijoje, Slovakijoje, Slovėnijoje ir Ukrainoje). Tačiau kai kuriose valstybėse šis skaičius pastaruoju metu yra smarkiai šoktelėjęs į viršų. Makedonijoje moterų skaičius 1998 metų parlamente tesiekė vos 6.7 procentus, kai tuo tarpu 2002 jis šoktelėjo iki 18.3, o 2006 net iki 28.33 procentų. Makedonija, buvusi viena mažiausiai moterų turinti parlamente šalis, dabar pirmauja tarp pokomunistinių valstybių. Moldovoje moterų skaičius šoktelėjo nuo 8.9 procentų 1998 metais ir 12.9 2001 metais iki 21.78 2005 metų rinkimuose. Serbija taip pat pastaruoju metu turi ganėtinai aukštą skaičių moterų – 20.4 procentus, kai tuo tarpu pirmuosiuose dvejuose rinkimuose jų buvo apie 7.5 procentus. Na ir Bulgarijoje nuo 10.8 procentų 1997 metų rinkimuose moterų skaičius išaugo iki 26.2 2001 metais ir, nors paskutiniaisiais rinkimais moteriškosios lyties atstovių skaičius šiek tiek smuko žemyn – iki 21.7 procentų, jis išliko aukštas. Kaip jau minėta, kitas įdomus atvejis (nors į tyrimą neįtrauktas) yra Kirgizija. 2007 metais į Jogorku Kenesh (Kirgizijos parlamentą) išrinkta 25.25 procentai moterų, tuo tarpu 2005 – 0 procentų. Akivaizdu, kad per tokį trumpą laiką nei visuomenės požiūris į moterų vaidmenį, nei pačių moterų savosios vertės samprata, nei socioekonominiai rodikliai negalėjo pakisti taip smarkiai, kad paverstų Kirgiziją antra pagal moterų skaičių pokomunistine šalimi, bei kad būtų nulėmę staigų šuolį kitose minėtose valstybėse. Taigi kyla klausimas – kas lėmė tokį staigų moterų skaičiaus padidėjimą kai kurių šalių parlamentuose?

Kirgizijos atvejis tikrai stebina, todėl jį aptarsiu pirmiausia. Pažymėtina, kad Kirgizijoje per trumpą laikotarpį tarp dvejų rinkimų (2005 ir 2007 metais) buvo transformuota rinkimų sistema – nuo mažoritarinės paprastosios daugumos rinkimų sistemos tipo pereita prie proporcinio atstovavimo. Be to, 2007 metų rinkimuose partijos privalėjo užtikrinti, kad

moters partijų sąrašuose sudarytų bent 30 procentų. Taip pat padidintas ir parlamento narių skaičius – 70 vietų parlamentas padidintas iki 90. Jeigu tikėsime Lijphart anksčiau minėta prielaida, kad kol renkamosios institucijos dydis nepasiekia 100 narių, tol asamblėjos dydis yra įtakingas faktorius, veikiantis vietų pasiskirstymo proporcingumą, tuomet galimas daiktas, kad ir toks parlamento narių skaičiaus padidinimas galėjo bent iš dalies lemti moterų skaičiaus padidėjimą.

Makedonijoje, kuri taip pat padarė staigų šuolį pagal moterų atstovavimo parlamente rodiklį, taip pat buvo daryta keitimų rinkiminiame dizaine. 2002 metų rinkiminiame įstatyme yra įrašytas minimalus 30 procentų kiekvienai lyčiai partijų sąrašuose rekvizitas¹¹². Už tokio reikalavimo nesilaikymą yra numatyta sankcija – tokių reikalavimų nevykdančioms partijoms apskritai nėra leidžiama dalyvauti rinkimuose. Be to, 2006 metais taikyta ir transformuota rinkimų sistema – maišyta pakeista proporcinio atstovavimo sistema.

Moldovoje visų trejų rinkimų metu buvo taikoma proporcinio atstovavimo sistema. Vienintelis pokytis, galėjęs turėti įtakos moterų skaičiaus šoktelėjimui 2005 metų rinkimuose, yra Krikščionių demokratų partijos pozityvios diskriminacijos moterų atžvilgiu veiksmas. 2004 metais ši partija įvedė vadinamąją “užtrauktuko sistemą”, kuri sąlygojo tai, kad partijos sąrašo viršuje turėjo būti tiek vyrų, tiek moterų. Tais metais 52 iš 103 kandidatų sąrašė buvo moterys.

Moterų skaičiaus staigų šuolį Serbijoje greičiausiai sąlygojo rinkiminių įstatymų pakeitimai moterų naudai. 2006 metų Konstitucija, priimta referendumu, straipsnyje Nr. 100 skelbia, jog Nacionalinėje asamblėjoje skirtingų lyčių ir mažumų lygybė bei atstovavimas bus užtikrintas. 2004 metų rinkimų įstatymas kelia reikalavimą, kad politinių partijų sąrašuose turi būti bent 30 procentų kiekvienos lyties atstovų. Kas ketvirta vieta yra rezervuojama nepakankamai atstovaujamai lyčiai¹¹³.

Smarkus svyravimas vyko Lietuvoje. 1996 metais į Seimą išrinkta 17.5 procentai moterų, 2000 – 10.6, o 2004 įvyko šuolis, lyginant su prieš tai vykusiais rinkimais, ir į Seimą buvo išrinkta 24.8 procentai moteriškosios lyties atstovių. Kodėl 2000 metais buvo toks smarkus kritimas žemyn? Kadangi Lietuvoje rinkimų sistema nagrinėjamu laikotarpiu keista nebuvo (ji išliko maišyta), o kvotas nuolat taikė Lietuvos socialdemokratų partija, akivaizdu,

¹¹² Global Database of Quotas for Women, <http://www.quotaproject.org>

¹¹³ Ten pat.

kad kitas faktorius yra atsakingas už tokią moterų skaičiaus “švytuoklinę” kaitą. Anot Matonytės ir Krupavičiaus, 2000 metų rinkimuose svarbios buvo Socialliberalų ir Liberalų sąjungos partijos, kurios pasižymėjo žema moterų kandidačių proporcija savo sąrašuose¹¹⁴. Taigi trumpai tariant, moterų skaičiaus kritimą 2000 metais bent jau dalinai paaiškina tai, kad partijos, tradiciškai sąlygojusios geresnį moterų atstovavimą, pralaimėjo partijoms, kurios nebuvo tokios palankios moteriškosios lyties kandidatėms.

Įdomus yra Slovėnijos atvejis. Nors šalyje taikoma proporcinė rinkimų sistema su gana didelėmis rinkiminėmis apygardomis, šalies BVP vienam gyventojui yra santykinai aukštas, gimstamumas ganėtinai žemas, o požiūris į moteris yra palankiausias pokomunistinių valstybių tarpe, Slovėnijoje, lyginant su kitomis pokomunistinėmis šalimis, moterų parlamente tėra 12.22 procentai, ir per visą nagrinėjamą laikotarpį tai yra geriausias šalies rezultatas. Vis dėlto svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad nors Slovėnija formaliai taiko proporcinio atstovavimo rinkimų sistemą, anot Antić, kadangi čia individualūs partijos kandidatai dalyvauja individualiose apygardose, rinkimų sistema operuoja labiau kaip vienmandatė sistema, kurioje partijos turi mažai paskatų nominuoti moteris kandidates¹¹⁵. Optimizmo suteikia faktas, kad 2006 metais (t.y. jau įvykus paskutiniams rinkimams) įstatyme numatyta, kad lyties minimumas nuo šiol turi būti 35 procentai. Už šio reikalavimo nevykdymą numatomas ir sankcijos taikymas politinėms partijoms – partijos sąrašas, kuriame nebus bent 35 procentų abiejų lyčių atstovų, bus atmestas rinkiminės komisijos¹¹⁶.

Vengrija, atitinkanti daugelį veiksnių, reikalingų dideliame moterų skaičiui parlamente (žemas moterų dalyvavimo darbo rinkoje skaičius, žemas gimstamumas, aukštas BVP), pasižymi itin žemu moterų skaičiumi parlamente (apie 10 procentų). Tai gali lemti katalikybė, ganėtinai patriarchalinis požiūris į moteris ir ypač maišyta rinkimų sistema.

Taigi iš viso to, kas pasakyta, akivaizdu, kad institucijos ir kvotos yra labai reikšmingas faktorius, galintis pakelti moterų atstovavimą netgi tose šalyse, kur socioekonominiai bei kultūriniai faktoriai veikia moterims nepalankia linkme. Tiek Makedonija, tiek Kirgizija, tiek Serbija - visos turi santykinai neaukštą BVP vienam gyventojui lygį, visos pasižymi

¹¹⁴ Algis Krupavičius ir Irmina Matonytė, „Women in Lithuanian Politics: From Nomenclatura Selection to Representation. Kn. Richard E. Matland ir Kathleen A. Montgomery (sud.), *Women's Access to Political Power in Post-Communist Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2003, 97.

¹¹⁵ Milica G. Antić, „Factors Influencing Women's Presence in Slovene Parliament.“ Kn. Richard E. Matland ir Kathleen A. Montgomery (sud.), *Women's Access to Political Power in Post-Communist Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2003, 279.

¹¹⁶ Global Database of Quotas for Women, <http://www.quotaproject.org>

ganėtinai patriarchaliniu požiūriu į moterų vaidmenį visuomenėje. Pirmaisiais rinkimais, nesant palankių institucijų ar kvotų, visos šios šalys užėmė žemas pozicijas pagal moterų skaičių parlamentuose pokomunistinių valstybių tarpe. Įgyvendinus moterims palankius institucinius pakeitimus (perėjus prie proporcinio atstovavimo sistemos ar įvedus kvotas), visose šiose šalyse moterų skaičius smarkiai šoktelėjo į viršų, o Makedonija ir Kirgizija atsidūrė primosiose vietose.

Kalbant apie kvotas, svarbu pažymėti, kad autoriai išskiria įvairius kvotų tipus ir nagrinėja jų palankumą/nepalankumą moterų atstovavimui legislatyvinėse institucijose. *Kandidatų kvotos* specifikuoja minimalų procentą kandidačių moterų ir taiko šį reikalavimą politinių partijų kandidatų sąrašams. *Teisinės kandidatų kvotos* yra nustatomos konstitucijoje, rinkiminiuose įstatymuose ar politinių partijų įstatymuose. Tokios kvotos priverčia visas politines partijas rekrutuoti reikalaujamą moterų procentą. *Savanoriškos partijų kvotos* yra savanoriškai taikomos partijų. *Rezervuojamos vietos* nustato tam tikrą vietų skaičių, kurį turi užimti moterys legislatyvinėse institucijose. *Neutralios lyties atžvilgiu kvotos*. Tokios kvotos minimalų procentą taiko ne tik moterims, bet abiejoms lytims. Tokios kvotos neretai pasitelkiamos kaip strateginis pasirinkimas siekiant išvengti galimų kvotų oponentų argumentų, neva kvotos diskriminuoja vyrus¹¹⁷.

Neretai teigiama, kad teisinės kvotos yra efektyvesnės¹¹⁸. Beje, kuo formaliosios taisyklės yra labiau susaistančios ir kuo didesnė kvotos nustatoma riba, tuo kvota yra efektyvesnė. Taigi stipriausia kvotų versija būtų tokios kvotos, kurios yra įstatymiškai nustatytos (ypač, jei toks reikalavimas įrašytas šalies konstitucijoje), reikalaujančios rezervuoti vietas parlamente dideliame moterų skaičiui, o silpniausiai veikiančios yra savanoriškos kvotos, reikalaujančios, kad 10-15 procentų moterų būtų vietinėse partijose¹¹⁹. Palankiausios kvotos šiuo metu yra taikomos Makedonijoje, Serbijoje ir bus taikomos Slovėnijoje. Kroatijoje, Čekijoje, Vengrijoje, Lietuvoje, Moldovoje, Lenkijoje, Rumunijoje, Slovakijoje yra taikomos savanoriškos partijų kvotos, o Albanijoje, Bulgarijoje, Estijoje, Gruzijoje, Latvijoje ir Ukrainoje kvotos apskritai nėra įvestos.

¹¹⁷ Julie Ballington ir Azza Karam (sud.), *Women In Parliament: Beyond Numbers*. Stockholm: IDEA, 2005, 181.

¹¹⁸ Petra Meier, "The Mutual Contagion Effect of Legal and Party Quotas." *Party Politics*, 10(5), 2004, 584.

¹¹⁹ Pippa Norris, "Breaking the Barriers: Positive Discrimination Policies for Women." Kn. Jytte Klausen ir Charles S. Maier (sud.), *Has Liberalism Failed Women? Parity, Quotas and Political Representation*. New York: St Martin's Press, 2000, 3.

Nagrinėjant kvotų taikymą analizuojamose valstybėse, pastebėta, kad ir pokomunistinėje erdvėje pasitvirtina teorinė prielaida, preziumuojanti, kad moterims palankesnės yra kairiojo sparno partijos. Tai argumento šalininkai aiškina tuo, jog dešinėsios partijos yra tradiciškiau nusiteikusios moterų atžvilgiu, be to, jų deklaruojama parama rinkos ekonomikai taip pat lemia tai, kad šiose partijose paprastai dominuoja vyrai¹²⁰. Be to, kairiosios partijos yra labiau egalitarinės savo prigimtimi, todėl yra palankesnės kvotų idėjai, kadangi šios yra paremtos ne lygių galimybių, o lygaus rezultato principu. Apžvelgus analizuojamose valstybėse taikomas kvotas, į akis krinta kairiųjų partijų palankumas šiai idėjai. Kroatijoje, Čekijoje, Vengrijoje, Lietuvoje, Lenkijoje, Rumunijoje, Slovakijoje, Slovėnijoje savanoriškas kvotas taiko kairiosios partijos. Iš šio konteksto iškrenta tik Moldova, kur kvotas taiko Krikščionių demokratų partija¹²¹.

¹²⁰ Wilma Rule, "Electoral Systems, Contextual Factors and Women's Opportunity for Election to Parliament in Twenty-Three Democracies." *The Western Political Quarterly*, 40(3), 1987, 479.

¹²¹ Global Database of Quotas for Women, <http://www.quotaproject.org>

IŠVADOS

Darbe buvo išsikeltas pagrindinis tikslas – patikrinti, ar veiksniai, paaiškinantys moterų atstovavimą Vakarų industrializuotose visuomenėse, išlaiko savo svarbą ir pokomunistinių valstybių kontekste. Be to, buvo siekiama išskirti pagrindinius moterų atstovavimą pokomunistinėse valstybėse lemiančius veiksnius, spėjant, jog: 1) Rinkimų sistema yra svarbiausias veiksnys, lemiantis moterų atstovavimą pokomunistinėse šalyse; 2) Vyraujantis patriarchalinis visuomenės požiūris į moterų vaidmenį visuomenėje yra svarbus, tačiau ne esminis faktorius; 3) Socioekonominiai veiksniai nepaaiškina moterų skaičiaus atskirų šalių parlamentuose variacijos.

Siekiant pasiekti pagrindinius tikslus ir patikrinti hipotezes, darbe naudotas legislatyvinio rekrutavimo proceso modelis, besiremiantis “atsisijimo” metafora. Modelio esmė – nuo pirmosios stadijos (turinčiųjų teisę kelti kandidatūras) iki paskutinės (kandidatų tapimas parlamento nariais) vyksta nuolatinis “atsisijimas”, ir kas taps išrinktas parlamento nariu, o kas ne, įvairiose stadijose lemia sąveikaudami socioekonominiai, politiniai, bei kultūriniai veiksniai. Siekiant patikrinti, kokie veiksniai sąlygoja šio proceso eigą pokomunistinėje erdvėje, buvo atlikta statistinė analizė skaičiuojant koreliacijos koeficientus ir atliekant regresinę analizę.

Atlikus tyrimą, paaiškėja, jog pirmoji hipotezė nepasitvirtina, tačiau teiginys yra arti tiesos. Tiek koreliacijos koeficientas, tiek regresijos b koeficientas rodo, kad svarbiausias moterų variaciją pokomunistinių šalių parlamentuose sąlygojantis veiksnys yra gimstamumo lygis. Kuo didesnis gimstamumas, tuo mažiau moterų tampa parlamento narėmis. Šis rezultatas yra šiek tiek stebinantis, kadangi, kiek teko skaityti darbų, nepavyko aptikti tokio, kuriame gimstamumas vaidintų tokį svarbų vaidmenį. Galimas daktas, kad šio faktoriaus svarba yra specifinė pokomunistinėms šalims ir yra tokia didelė dėl to, kad vyraujant patriarchalinėms visuomenėms nuostatoms, moteriai tenka visa atsakomybė už namų ruošą bei vaikų priežiūrą, todėl politinei veiklai nebelieka laiko.

Arti tiesos yra tai, kad rinkimų sistema yra svarbiausias moterų skaičių legislatyvinėse institucijose lemiantis veiksnys. Koreliacijos koeficientai rodo stiprų ryšį tarp rinkimų sistemos tipo, rinkiminės slenksčio ribos ir moterų atstovavimo parlamente. Pažymėtina tai, kad, priešingai nei buvo tikėtasi, ir priešingai nei Vakarų industrializuotose valstybėse, rinkiminių apygardų dydis nelemia moterų skaičiaus pokomunistinių šalių parlamentuose. Atliekant regresinę analizę iš šių atskirų kintamųjų buvo sukurtas pseudokintamasis, kur rinkimų sistema išskaidyta į du tipus, ir atrasta, kad proporcinio atstovavimo rinkimų sistema su didelėmis rinkiminėmis apygardomis ir aukšta rinkiminio slenksčio riba yra svarbus faktorius, gebantis ženkliai gausinti moterų skaičių parlamente.

Tai patvirtino ir konkrečių pavyzdžių analizė – Makedonijos, Kirgizijos, Serbijos - maišytą rinkimų sistemą pakeitus proporcinio atstovavimo sistema, moterų skaičius parlamente ženkliai padidėjo. Tokių valstybių kaip Makedonija, Kirgizija, Serbija pavyzdys rodo, kad palanki moterims rinkiminė sistema atsveria netgi nepalankius socioekonominius bei kultūrinius faktorius ir jos dėka šios šalys sugebėjo tapti pirmaujancieriomis pagal moterų skaičių parlamentuose pokomunistinėse šalyse.

Antroji hipotezė, teigianti, jog vyraujantis patriarchalinis visuomenės požiūris į moterų vaidmenį visuomenėje yra svarbus, tačiau ne esminis faktorius, tyrimo metu buvo patvirtinta. Koreliacijos koeficientai parodė, kad kuo labiau požiūris į moteris yra patriarchalinis, tuo mažiau moterų randame šalies parlamente. Buvo pastebėta ir tai, kad požiūris į moterų vaidmenį visuomenėje labai smarkiai skiriasi Vakarų industrializuotose valstybėse ir pokomunistinėse šalyse: Vakaruose jis kur kas egalitariškesnis. Matant tokį esminį skirtumą, galima buvo tikėtis, kad patriarchalinis požiūris į moterų vaidmenį visuomenėje bus esminis moterų atstovavimą parlamente lemiantis veiksnys. Tačiau taip nėra. Toks požiūris yra bendras visoms pokomunistinėms šalims, išskyrus gal tik Slovakiją ir Slovėniją, kur gyventojų nuostatos moterų atžvilgiu yra ganėtinai egalitarinės. Dėl to patriarchalinis požiūris turbūt yra esminis dalykas, lemiantis tai, kad moterų pokomunistinėse šalyse apskritai yra mažiau nei Vakarų šalyse, o aiškinant variaciją pokomunistinėje erdvėje šis faktorius svarbus, tačiau nėra esminis. Kultūrinė moterų pozicija (apibrėžiama pagal moterų ir vyrų raštingumo, moterų ir vyrų dalyvavimo darbo rinkoje bei pagal universitetinį išsilavinimą turinčių moterų ir vyrų santykį) nėra itin svarbus faktorius. Vienintelis svarbus subfaktorius yra moterų ir vyrų dalyvavimo darbo rinkoje santykis. Išsilavinimo santykio b

koeficientas yra labai mažas, o raštingumo santykis apskritai nevaidina jokio vaidmens. Svarbu pažymėti ir tai, kad religija yra ganėtinai svarbus faktorius. Moterims nepalankia linkme veikia tiek stačiatikybė, tiek katalikiškasis tikėjimas. Tačiau pastebėtina, kad religijos vaidmuo laikui bėgant silpsta. Be to, ir požiūris į moters vaidmenį visuomenėje, nors lėtai, tačiau laikui bėgant tampa vis labiau egalitarinis. Todėl tikėtina, kad laikui bėgant, kultūriniai faktoriai praras aiškinamąją vertę pokomunistinėse šalyse.

Trečioji hipotezė, teigianti, jog socioekonominiai veiksniai nepaaiškina moterų skaičiaus atskirų šalių parlamentuose variacijos, nepasitvirtino. Vienas iš socioekonominių veiksnių – gimstamumo lygis šalyje – yra svarbiausias ir turi didžiausią aiškinamąją galią. Taip pat svarbūs ir nedarbo lygis bei moterų dalyvavimas darbo rinkoje. Vienintelis veiksnys, kuris neturi aiškinamosios galios pokomunistinių valstybių kontekste, yra šalies išsivystymo lygis, kurį Matland siūlė matuoti BVP perkamosios galios standartais, naftos suvartojimu per dieną ir raštingumo lygiu šalyje. Vienintelis svarbus subfaktorius yra BVP vienam gyventojui lygis, tačiau koeficientas b yra labai nedidelis (0,04821). Matland darbe, kur buvo lyginami moterų atstovavimą Vakarų industrializuotose šalyse ir mažiausiai išsivysčiusiose šalyse lemiantys veiksniai, šalies išsivystymo lygis nebuvo svarbus Vakaruose, tačiau buvo esminis mažiau išsivysčiusių šalių grupėje, kas leido jam padaryti išvadą, kad šalis turi pasiekti minimalų išsivystymo lygį, kad kiti moterų atstovavimą įtakojantys veiksniai galėtų įgauti svarbą. Žemiau šio lygmens, veiksniai, paaiškinantys moterų atstovavimą labiau išsivysčiusiose šalyse, tokiaime kontekste paprasčiausiai nedaro jokios įtakos¹²².

Taigi pokomunistinėse šalyse legislatyvinio rekrutavimo proceso eigą iš tikrųjų sąlygoja tiek politiniai, tiek kultūriniai, tiek socioekonominiai veiksniai, kurie operuoja lemdami moterų pasiūlą ir jų paklausą. Pirmasis žingsnis, pagal šį modelį, yra judėjimas nuo *turinčiųjų teisę* kelti kandidatūras iki tapimo *norinčiųjų* tapti parlamento nariais. Darbe atskleista, kad turinčiųjų teisę kelti kandidatūras moterų pokomunistinėse šalyse yra tiek pat, kiek Vakarų visuomenėse, vis dėlto Rytų erdvėje egzistuoja unikalūs aspektai, susiję su judėjimu link noro tapti išrinktu. Visų pirma, buvo atskleista, jog Rytų Europoje Vakarietiškojo stiliaus feminizmas susilaukia kur kas mažiau paramos. Viešoji nuomonė yra kur kas labiau patriarchalinė požiūriu į moterų vaidmenį visuomenėje. Toks požiūris gali

¹²² Richard E. Matland, "Women's Representation in National Legislatures: Developed and Developing Countries." *Legislative Studies Quarterly*, 23(1), 1998.

paveikti visas legislatyvinio rekrutavimo proceso stadijas, ypatingai mažindamas moterų ambicijas. Antroji modelio stadija yra judėjimas nuo norinčiojo kandidatuoti iki tapimo tikru kandidatu. Šioje stadijoje aspirantas susiduria su partijomis. Tam, kad partijos norėtų įtraukti kandidatus į savo gretas, šie turi būti išsilavinę, turėti aukštą socioekonominį statusą. Darbe buvo atskleista, kad moterims kandidatėms yra keliami aukštesni reikalavimai nei vyrams. Paskutinis žingsnis rekrutavimo procese yra judėjimas nuo kandidato iki parlamento nario. Šioje stadijoje viskas priklauso nuo rinkėjų pasirinkimo.

Svarbus darbo pastebėjimas yra tai, kad moterų dalyvavimas darbo rinkoje neigiamai veikia moterų atstovavimą legislatyvinėse institucijose. Šis ryšys yra specifinis pokomunistinėms šalims, kadangi autoriai, nagrinėję moterų reprezentavimą Vakarų visuomenėse, tarp jų dalyvavimo darbo rinkoje ir skaičiaus parlamente rado teigiamą ryšį. Galimas daiktas, jog dalyvavimas darbo rinkoje pokomunistinėje erdvėje reiškia ne tą patį, ką Vakarų visuomenėse. Kadangi vyrauja patriarchalinis požiūris į moterų vaidmenį visuomenėje, jos nagrinėjamos šalyse neretai užima žemo prestižo ir mažesnio užmokesčio pozicijas. Tai nesąlygoja moterų pasitikėjimo savo jėgomis, jos nėra patrauklios partijoms, kadangi tokios užimamos pozicijos neaprupina moterų reikiama finansiniais ištekliais, įtakos svertais, svarbiu socialiniu kapitalu. Be to, vis dar vyraujant požiūriui, jog moteris yra atsakinga už namų ruošą, dalyvavimas darbo rinkoje gali reikšti tai, kad joms nebelieka laiko politinei veiklai.

Darbe buvo siekiama patikrinti Vakarietiškas teorijas naujame pokomunistinių valstybių kontekste. Regresinė analizė parodė, jog vienas iš tapačių rezultatų yra tai, kad proporcinė rinkimų sistema su didesnėmis rinkiminėmis apygardomis bei aukštu rinkiminiu slenksčiu yra palankesnė moterų atstovavimui nei maišyta rinkimų sistema su mažomis rinkiminėmis apygardomis bei žemu rinkiminiu slenksčiu. Kita vertus, rinkiminės apygardos, analizuotos atskirai, nelėmė moterų skaičiaus parlamente. Kaip ir Vakarų visuomenėse, svarbūs yra ir kultūriniai bei socioekonominiai faktoriai. Skirtumas tik tas, kad gimstamumas pokomunistinėse šalyse vaidina itin svarbų vaidmenį, o dalyvavimas darbo rinkoje ir nedarbo lygis veikia priešinga linkme. Šalies išsivystymo lygis, svarbus mažiausiai išsivysčiusiose šalyse, pokomunistinėse šalyse ne vaidina svarbaus vaidmens. Taigi galima sakyti, jog teorijos, aiškinančios moterų atstovavimą Vakarų industrializuotose valstybėse, su tam tikrais niuansais paaiškina ir pokomunistinių šalių moterų atstovavimą parlamente.

Vis dėlto darbas paliko neatsakytą klausimą. Visų pirma, ateityje mokslininkai galėtų pasigilinti į gimstamumo svarbą, geriau paaiškinti, kodėl šis faktorius yra toks svarbus pokomunistinėje erdvėje. Be to, svarbu geriau paaiškinti ir kodėl ryšys tarp moterų dalyvavimo darbo rinkoje, nedarbo ir moterų skaičiaus atstovaujamosiose institucijose yra priešingas nei rasta Vakarų visuomenėse. Šiame darbe buvo pateikti paaiškinimai, tačiau tą reiktų išsamiau iširti. Be to, darbe buvo analizuota tik viena iš atstovavimo rūšių – deskriptyvinis atstovavimas, o substantyvinius ir simbolinius nebuvo nagrinėtas. Galbūt sukūrus integratyvų modelį, apimančią visus atstovavimo tipus, būtų galima pateikti dar aiškesnį paveikslą, liečiantį moterų atstovavimą pokomunistinių šalių parlamentuose. Darbe nebuvo analizuotas ir rinkėjų pasirinkimas. Teigta, jog tiek rinkimų sistemos tipas, tiek socioekonominiai, tiek kultūriniai veiksniai gali paveikti rinkėjų pasirinkimą. Detalesnės studijos, besikoncentruojančios ties balsavimu, galėtų geriau atskleisti, ar kandidato lytis vaidina svarbų vaidmenį pokomunistinėse šalyse.

1 Priedas

Lentelė 4. Moterų skaičius pokomunistinių šalių parlamentuose

	Paskutiniai rinkimai (2004-2007 m.)	Antri rinkimai (1999-2005 m.)	Treti rinkimai (1995-2001 m.)
Albanija	7.14	5.7	5.2
Bulgarija	21.7	26.2	10.8
Kroatija	20.92	21.7	20.5
Čekija	15.5	17	15
Estija	21.78	18.8	17.8
Gruzija	9.36	7.2	6.9
Vengrija	10.36	9.8	8.3
Latvija	19	21	17
Lietuva	24.82	10.6	17.5
Lenkija	20.22	20.4	20.2
Makedonija	28.33	18.3	6.7
Moldova	21.78	12.9	8.9
Rumunija	11.18	10.7	7.3
Serbija	20.4	7.9	7.25
Slovakija	19.33	19.3	14
Slovėnija	12.22	12.2	10
Ukraina	8.22	5.3	7.8

Šaltinis: Inter-Parliamentary Union, <http://www.ipu.org>

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Ballington, Julie ir Azza Karam (sud.), *Women In Parliament: Beyond Numbers*. Stockholm: IDEA, 2005.
2. Buivydas, Skirmantas, „Pokomunistinės transformacijos tyrimų metodologijos problemos.“ *Politologija*, 4(16), 1999, 41-65.
3. Cox, W. Gary, *Making Votes Count. Strategic Coordination in the World's Electoral Systems*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
4. Čekanavičius, Vydas ir Gediminas Murauskas, *Statistika ir jos taikymai*. Vilnius: TEV, 200.
5. Darcy, Robert, Susan Welch ir Janet Clark, *Women, Elections & Representation*. Lincoln & London: University of Nebraska Press, 1994, 2 leid.
6. Holmes, Leslie, *Post-Communism: an Introduction*. Durham: Duke University Press, 1997.
7. Inglehart, Ronald ir Pippa Norris, *Rising Tide. Gender Equality and Cultural Change Around the World*. Cambridge University Press, 2003.
8. Kenworthy, Lane ir Melissa Malami, “Gender Inequality in Political Representation: A Worldwide Comparative Analysis.” *Social Forces*, 78(1), 1999, 235-268.
9. Kuzio, Taras, „Transition in Post-Communist States: Triple or Quadruple?“ *Politics*, 21(3), 2001, 168-177.
10. Landman, Todd, *Issues and Methods in Comparative Politics*. London and New York: Routledge, 2003, 2 leid.
11. Leduc, Larry et al. (sud.), *Comparing Democracies: Elections and Voting in Global Perspective*, London: Sage Publications, 1996.

12. Leonavičienė, Teresė, *SPSS programų paketo taikymas statistiniuose tyrimuose*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2007.
13. Lijphart, Arend, *Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. New Haven and London: Yale University Press, 1999.
14. Linz, Juan J. ir Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore, London: The J. Hopkins University Press, 1996.
15. Loewenberg, Gerhard ir Samuel C. Patterson, *Comparing Legislatures*. Boston: Little Brown, 1979.
16. Matland E. Richard, „Institutional Variables Affecting Female Representation in National Legislatures: The Case of Norway.” *The Journal of Politics*, 55(3), 1993, 737-755.
17. Matland, E. Richard, “Women’s Representation in National Legislatures: Developed and Developing Countries.” *Legislative Studies Quarterly*, 23(1), 1998, 109-125.
18. Matland, E. Richard ir Deborah Dwight Brown, “District Magnitude 's Effect On Female Representation In U.S. State Legislatures.” *Legislative Studies Quarterly*, 17(4), 1992, 469-492.
19. Matland, E. Richard ir Kathleen A. Montgomery (sud.), *Women’s Access to Political Power in Post-communist Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
20. Matland, E. Richard ir Donley T. Studlar, “The Contagion of Women Candidates in Single-Member District and Proportional Electoral Systems: Canada and Norway.” *The Journal of Politics*, 58(3), 1996, 707-733.
21. Matonytė, Irmina, *Posovietinio elito labirintai*. Vilnius : Knygiai, 2001.
22. Matonytė, Irmina, “Politika ir moters karjera.” *Sociologija, mintis ir veiksmai*. Klaipėda: KU Sociologijos katedra, 2002, 5-22.
23. Matonytė, Irmina ir Aurelija Novelskaitė, “Women and Men Parliamentarians: Positions and Dispositions.” Kn. Algimantas Jankauskas (sud.), *Lithuanian Political Science Yearbook*, Vilnius: Institute of International Relations and Political Science, 2004, 114-140.
24. Matonytė, Irmina ir William E. Crowther, “Parliamentary Elites as a Democratic Thermometer: the Lithuanian and Moldovan Cases.” Kn. Jonas Čičinskas et al. (sud.),

- Lithuanian Political Science Yearbook*, Vilnius: Institute of International Relations and Political Science, 2006, 85-116.
25. Meier, Petra, "The Mutual Contagion Effect of Legal and Party Quotas ". *Party Politics*, 10(5), 2004, 583-600.
 26. Moore, Gwen ir Gene Shackman, "Gender and Authority: A Cross-National Study." *Social Science Quarterly*, 77(2), 1996, 273-288.
 27. Moser, G. Robert, "The Effects of Electoral Systems on Women's Representation in Post-Communist States." *Electoral Studies*, 20, 2001, 353-369.
 28. Norris, Pippa, "Women's Legislative Participation in Western Europe." *West European Politics*, 8, 1985, 90-101.
 29. Norris, Pippa, *Politics and Sexual Equality: The Comparative Position of Women in Western Democracies*. Boulder, CO: Lynne Rienner, 1987.
 30. Norris, Pippa, "Conclusions: Comparing Passages to Power." Kn. Pippa Norris (sud.), *Passages to Power: Legislative Recruitment in Advanced Democracies*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997, 209-231.
 31. Norris, Pippa, "Breaking the Barriers: Positive Discrimination Policies for Women." Kn. Jytte Klausen ir Charles S. Maier (sud.), *Has Liberalism Failed Women? Parity, Quotas and Political Representation*. New York: St Martin's Press, 2000.
 32. Norris, Pippa, *Electoral Engineering – Voting Rules and Political Behavior*. Cambridge University Press, 2004.
 33. Norris, Pippa ir Ronald Inglehart, "Women and Democracy. Cultural Obstacles to Equal Representation." *Journal of Democracy*, 12(3), 2001, 126–140.
 34. Norris, Pippa ir Joni Lovenduski, *Political Recruitment. Gender, Race and Class in the British Parliament*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
 35. Novagrockienė, Jūratė, *Politikos mokslo pagrindai: paskaitų konspektai*. Vilnius: Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas, 2001.
 36. Oakes, Ann ir Elizabeth Almquist, "Women in National Legislatures: A Cross-National Test of Macrostructural Gender Theories." *Population Research Policy and Review*, 12(1), 1993, 71-81.
 37. Peterson, V. Spike ir Anne Sisson Runyan, *Global Gender Issues*. Colorado, Oxford: Westview Press, 1999, 2 leid.

38. Pitkin, Hanna, *The Concept of Representation*. Berkeley: University of California Press, 1967.
39. Pukėnas, Kazimieras, *Sportinių tyrimų duomenų analizė SPSS programa*. Kaunas: Lietuvos kūno kultūros akademija, 2005.
40. Purvaneckaitė, Birutė (sud.), *Lygiateisiškumo kelio/Moterų informacijos centras*. Vilnius: Danielius, 2000.
41. Purvaneckienė Giedrė, „Lietuvos ir kitų šalių moterų padėties palyginimas“. Lygios teisės ir galimybės: seminaro medžiaga. Vilnius, 1995.
42. Reynolds, Andrew, “Women in the Legislatures and Executives of the World: Knocking at the Highest Glass Ceiling.”, *World Politics*, 51(4), 1999, 547-572.
43. Rueschemeyer, Marilyn (sud.), *Women in the Politics of Postcommunist Eastern Europe*. Armonk, NY: M.E. Sharpe, 1998.
44. Rule, Wilma, "Why Women Don't Run: The Critical Contextual Factors in Women's Legislative Recruitment." *Western Political Quarterly*, 34(1), 1981, 60-77.
45. Rule, Wilma, “Electoral Systems, Contextual Factors and Women's Opportunity for Election to Parliament in Twenty-Three Democracies." *Western Political Quarterly*, 40(3), 1987, 477-498.
46. Rule, Wilma ir Joseph F. Zimmerman (sud.), *Electoral Systems in Comparative Perspective. Their Impact on Women and Minorities*. Greenwood Press, 1994.
47. Sapiro, Virginia, “When Are Interests Interesting? The Problem of Political Representation of Women.” *American Political Science Review*, 75(3), 1981, 701–716.
48. Sartori, Giovanni, *Lyginamoji konstitucinė inžinerija: Struktūrų, paskatų ir rezultatų tyrimas*. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2001.
49. Sartori, Giovanni, „Comparing and Miscomparing“, *Journal of Theoretical Politics*, 3 (3), 1991, 243-257.
50. Sawer, Marian, “Parliamentary Representation of Women: From Discourses of Justice to Strategies of Accountability.” *International Political Science Review*, 21(4), 2000, 361-380.
51. Schmidt, D. Gregory ir Kyle L. Saunders, “Effective Quotas, Relative Party Magnitude, and the Success of Female Candidates Peruvian Municipal Elections in Comparative Perspective.” *Comparative Political Studies*, 37(6), 2004, 704-724.

52. Schwindt-Bayer, A. Leslie ir William Mishler, "An Integrated Model of Women's Representation." *The Journal of Politics*, 67(2), 2005, 407-429.
53. Siemieńska, Renata, "Elites and Women in Democratizing Post-communist Societies." *International Review of Sociology*, 9(2), 1999, 197-219.
54. Wängnerud, Lena, "Testing the Politics of Presence: Women's Representation in the Swedish Riksdag." *Scandinavian Political Studies*, 23(1), 2000, 67-91.
55. Welch, Susan, "Recruitment of Women to Public Office: A Discriminant Analysis." *The Western Political Quarterly*, 31(3), 1978, 372-380.
56. Welch, Susan ir Donley T. Studlar, "Multi-Member Districts and the Representation of Women: Evidence from Britain and the United States." *Journal of Politics*, 52(2), 1990, 391-412.
57. Woolfson, Charles, Kurso "New Aspects of European Integration: Social Dialogue and the Working Environment in the New Member States – An Interdisciplinary Approach" paskaitos. Vilnius: Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas, 2006.
58. Žiliukaitė, Rūta, Kurso "Kiekybiniai socialinių mokslų metodai" paskaitos. Vilnius: Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas, 2005.
59. *Stojimo į ES proceso stebėseną: moterų ir vyrų lygios galimybės*. Vilnius: Atviros visuomenės institutas, 2002.
60. Inter-Parliamentary Union, <http://www.ipu.org>
61. International Institute for Democracy and Electoral Assistance, <http://www.idea.int>
62. International Labour Office Database on Labour Statistics, <http://laborsta.ilo.org>
63. Central Intelligence Agency, *The World Factbook*.
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook>
64. www.freedomhouse.org
65. Unesco Institute for Statistics, <http://stats.uis.unesco.org>
66. World Values Survey, <http://www.worldvaluessurvey.org>
67. Global Database of Quotas for Women, <http://www.quotaproject.org>

SUMMARY

The title of the thesis is „Factors Determining the Representation of Women in Parliament: Post-Communist Countries“. The paper analyzes the descriptive representation of women in post-communist countries, that is, the factors determining the representation of women in parliaments in postsocialist states.

The main problem is that women are severely underrepresented in the analyzed sample of countries. With the average of 17 percent, the number of women falls behind the world's average and lags severely behind Western countries. In addition, ranking of separate states looks strange at the first glance: for example, such countries as Macedonia, Kyrgyzstan, Moldova do better than Czech Republic, Slovenia, Hungary. So the main question is: which factors determine the representation of women in parliaments of post-communist states. The paper sets its primary goal: to test a set of theories developed from studies of women's access to political power in Western democracies. I wished to see how those theories fared in a significantly different context, the newly developing democracies of post-communist space. Three hypotheses were raised: 1. The main factor, determining the representation of women in parliaments of post-communist states is the design of electoral system; 2. The prevailing patriarchal attitude towards the role of women in the society is important, but not the essential factor; 3. Socioeconomic conditions do not explain the variance of the proportion of women found in legislative institutions of post-communist countries.

In order to answer the mentioned questions and to test the hypotheses, 17 electoral democracies of post-communist countries have been included in the analysis: Albania, Bulgaria, Croatia, Czech Republic, Estonia, Georgia, Hungary, Latvia, Lithuania, Macedonia, Moldova, Poland, Romania, Serbia, Slovakia, Slovenia and Ukraine. Three last elections have been analyzed seeking to notice if there has been a change in the explicatory power of different factors. The model of legislative recruitment process has been used as the

main theoretical framework. The model describes the legislative recruitment process as a funnel that winnows a large pool of eligibles at the mouth of the funnel down to a small set of elected representatives at the end of the process. In any given country there will typically exist a large pool of eligibles (citizens that fulfill the legal and formal requirements for becoming legislators); but only a subset of these individuals will consider putting themselves forward as possible candidates. An even smaller number will be able to secure the nomination of a political party and thus become candidates. Those candidates in turn must garner a sufficient level of support from the voters to win a legislative seat. Candidates, party gatekeepers and the electorate all operate as rational citizens, thinking in a strategic manner. This process is highly influenced by cultural, political and socioeconomic contexts within which it occurs. The number of female members of parliament (MPs) is a function of women supply and demand for them. Cultural, political and socioeconomic factors all have significant effects on both the supply and demand for women.

So the dependent variable in the research is the number of women legislators in parliaments. The 3 independent variables – political, socioeconomic and cultural factors – have been divided into subfactors in order to make the measurement possible.

As a tool for explaining the variance of women MPs in post-communist soil, statistical analysis has been undertaken: correlation coefficients have been calculated for all three elections separately, and multivariate regression analysis has been made for all the elections put together, enlarging the sample to 51 cases.

The results demonstrate that the first hypothesis cannot be confirmed, but its statement is close to the truth. It appears that the main factor, determining the representation of women in post-communist countries, is fertility rate per woman. The higher the rate of fertility, the less women will be found in the legislatures. This result is slightly surprising, given that no other paper has found fertility to be so important. It might be the case that high relevance of this factor is specific to post-communist context. Considering that the attitude of society towards the role of women is highly patriarchal, a woman is considered responsible for the household and childcare. That takes away the time necessary for political career.

Electoral system is a very important variable. The proportional representation electoral system, characterized by high district magnitude and high electoral thresholds, is highly favourable to representation of women in parliaments. The analysis of separate cases, which

have witnessed a significant jump of female MPs just in a few years, confirms this conclusion. After the transformation of mixed electoral system into a proportional representation one, a number of women parliamentarians has increased dramatically in Macedonia, Kyrgyzstan and Serbia. This shows that the design of electoral system can work as an important tool seeking to enhance a number of women in parliaments, and able to overcome even the obstacles set by cultural and socioeconomic contexts.

The second hypothesis, stating that patriarchal attitude towards women is important, but not the essential factor, has been confirmed. Countries where patriarchal attitude is prevalent, fare worse in representation of women. However, considering the remarkable differences between the attitudes of Western and post-communist countries, it could have been reasonable to expect that this factor would be the main determining the number of female legislators. However, this is not the case. Such attitude is common to all post-communist countries, so it probably operates as a main factor determining the relatively low number in post-communist states *as a whole*, and not as important in explaining the variation across the region. Cultural position of women is not an important factor. The other highly influential cultural factor is religion – orthodoxy and catholicism seem to work in an unfavourable manner towards women. However, its importance has been diminishing over time. In addition, attitudes towards women, while slowly, are becoming more egalitarian. It can be expected, that as the time goes by, cultural factors will loose their explanatory power.

The third hypothesis, stating that socioeconomic factors do not affect the representation of women, has not been confirmed. Fertility rate, unemployment, and participation in labor force are all important factors explaining the variance of female MPs. The only factor that proved to be unimportant was level of development. Matland has found that level of development was the main factor explaining the variance of women across least developed countries.

So it can be stated, that the theories, developed in Western countries, with little nuances, are able to explain the variance of women MPs in post-communist states. The main similarity is the high importance of electoral system (this factor has no effect in least developed countries), the importance of socioeconomic and cultural factors. The only difference is that fertility rate plays a particularly important role in post-communist context, and the relation between the participation of women in the labor force and the number of

women in parliaments is negative. This can be due to the fact that participation in labor force refers to completely different things in Western and Eastern societies.